

พัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่วงพุทธศักราช 2441 - 2453

นายธนศักดิ์ คงถิ่น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the University Graduate School.

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2559

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

PHYSICAL TRANSFORMATION OF DUSIT PALACE
IN THE REIGN OF KING RAMA V, FROM 1898 TO 1910

Mr. Thanasak Kongtin

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Architecture Program in Architecture

Department of Architecture

Faculty of Architecture

Chulalongkorn University

Academic Year 2016

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์ พัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิตใน
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่วง
พุทธศักราช 2441 - 2453
โดย นายธนศักดิ์ คงถื่น
สาขาวิชา สถาปัตยกรรม
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พีรศรี โปวาทอง

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโท

..... คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร. ปิ่นรัชฎ์ กาญจนนัฐิติ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ พรรณชัชวาล สุริโยธิน)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พีรศรี โปวาทอง)

..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร. บัณฑิต จุลาสัย)

..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร. ชมชน พุฒินไพบูลย์)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์กิตติคุณ ผุสดี ทิพพัส)

ธนศักดิ์ คงถิ่น : พัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิตในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่วงพุทธศักราช 2441 - 2453 (PHYSICAL
TRANSFORMATION OF DUSIT PALACE IN THE REIGN OF KING RAMA V, FROM
1898 TO 1910) อ.ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์หลัก: ผศ. ดร. พีรศรี โปวาททอง, 152 หน้า.

การศึกษาพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต เป็นการศึกษาถึง
องค์ประกอบทางกายภาพต่างๆ นำไปสู่การวิเคราะห์และสรุปพัฒนาการขององค์ประกอบทาง
กายภาพในพระราชวังดุสิต ตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2441 – 2453 โดยอาศัยข้อมูลจากรายงาน
ผลการวิจัย การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิตในการศึกษา
นำไปสู่การวิเคราะห์เพื่อให้ได้ชุดข้อมูลและชุดแผนที่ ตลอดระยะเวลา 13 ปีที่มีความสอดคล้อง
และสัมพันธ์กัน

ผลการศึกษาพบว่า พระราชวังดุสิตตลอดระยะเวลา 13 ปีพบรายการองค์ประกอบทาง
กายภาพทั้งหมด 1,580 รายการ ในการศึกษารั้วนี้ศึกษาเฉพาะภายในเขตพระราชฐานซึ่งมี 904
รายการ ต่อมาจึงระบุที่ตั้งและลักษณะองค์ประกอบทางกายภาพภายในเขตพระราชฐาน ได้ 796
รายการ จำแนกตามหมวดหมู่ได้ 8 ประเภท ได้แก่ พระที่นั่ง 9 องค์ พระตำหนัก 3 หลัง ตำหนัก 12
หลัง คลอง 10 สาย ถนน 20 สาย สะพาน 14 สะพาน ประตูรั้วและกำแพง 8 จุดและสวนและเกาะ
7 สวน 4 เกาะ นำข้อมูลที่ได้จัดทำเป็นชุดข้อมูลและชุดแผนที่ซึ่งแสดงถึงพัฒนาการองค์ประกอบ
ทางกายภาพพระราชวังดุสิต ตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2441 – 2453

พัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิตนั้นมีพัฒนาการเปลี่ยนแปลง
อยู่ตลอดเวลา สามารถแบ่งได้เป็น 4 ช่วง ได้แก่ ช่วงแรก พ.ศ.2441 – 2445 เป็นช่วงเริ่มต้น การ
วางรากฐานระบบการคมนาคมและการสาธนาอุปโภคต่างๆ ช่วงที่สอง พ.ศ.2446 – 2451 เป็น
ช่วงเวลาที่มีการพัฒนาการเกี่ยวกับการก่อสร้างงานสถาปัตยกรรมเป็นจำนวนมาก ช่วงที่สาม พ.ศ.
2452 เป็นช่วงของการปรับปรุง ซ่อมแซมองค์ประกอบต่างๆ ที่เริ่มเสื่อมโทรมและช่วงที่สี่ พ.ศ.2453
ปีสุดท้ายในรัชกาลเป็นช่วงการก่อสร้างอาคารประกอบกับแนวคิดเรื่องการขยายเขตพระราชฐาน
ต่อมาในเดือนตุลาคม ปีเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จสวรรคต ณ
พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต เป็นการยุติบทบาทพระราชวังดุสิตในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาควิชา สถาปัตยกรรมศาสตร์

ลายมือชื่อนิสิต

สาขาวิชา สถาปัตยกรรม

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก

ปีการศึกษา 2559

5973350925 : MAJOR ARCHITECTURE

KEYWORDS: พัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพ / พระราชวังดุสิต / พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

THANASAK KONGTIN: PHYSICAL TRANSFORMATION OF DUSIT PALACE IN THE REIGN OF KING RAMA V, FROM 1898 TO 1910. ADVISOR: ASST. PROF. PIRASRI POVATONG, Ph.D., 152 pp.

A study of the physical transformation of Dusit Palace, which is a study of the various physical elements. Led to the analyze and summarize the development of the physical elements of the palace. Since the year 2441 - 2453, based on information from the research report. The study of architectural history in Dusit Palace lead to an analysis of datas and maps which were consistent and relevant for 13 years.

From the study, over a period of 13 years. Dusit Palace found 1,580 physical elements in this study. 904 items were found within the royal court. Later, 796 locations and physical features within the royal court were identified. There are 8 categories by 9 Royal residential hall, 3 royal villa, 12 residential hall, 10 canals, 20 road, 14 bridges, 8 gates and walls, 7 gardens and 4 islands. According to the study, datasets and map provided, which shows the transformation of the physical components of the Dusit Palace. Since 2441 until 2453.

The transformation of the physical elements of the Dusit Palace has evolved over time. It can be divided into 4 periods: the first period from 1898 to 2445, which is the beginning of the transportation system and utilities. The second period, 2446 - 2451, was a time of great development in the construction of architectural works. The fourth period of 2453, the last year of the reign, was the time for construction, along with the concept of royal expansion. Later in October the same year, King Rama V. He passed away at Amphorn Sathan Residential Hall, Dusit Palace. It ended the role of Dusit Palace during the reign of King Rama V.

Department: Architecture

Student's Signature

Field of Study: Architecture

Advisor's Signature

Academic Year: 2016

กิตติกรรมประกาศ

การเรียนในระดับบัณฑิตศึกษาโดยเฉพาะการเรียนต่อเลยเมื่อเพิ่งจบจากปริญญาตรี โดยเฉพาะในหลักสูตร 5+1 ของที่นี่ ถึงแม้หลักสูตรจะพยายามให้เราเก็บวิชาเรียนต่างๆ ของระดับบัณฑิตศึกษาตั้งแต่ปี 4-5 ก็ตาม แต่การเรียนปริญญาโทเพียงแค่ 1 ปีนั้นก็ยังถือว่าหนักหนาอยู่มาก อาจเพราะด้วยข้อจำกัดของเวลาและกว่าจะตั้งสติปรับตัวได้อย่างจริงจังก็เลยเข้าไปเทอม 2 แล้ว สิ่งสำคัญที่สุดที่ผู้เรียนได้มากกว่าวิทยานิพนธ์หนึ่งเล่มก็คือ การจัดการตัวเอง ทั้งเรื่องของความคิด เวลาและการตัดสินใจ

ขอบคุณอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์อาจารย์พีรศรี โปวาทอง ที่ให้โอกาสและเชื่อใจผู้เรียนตลอดจนคำแนะนำต่างๆ ทั้งเรื่องการเรียนรู้และการเคี้ยวเข็นนานา ขอบคุณอาจารย์บัณฑิต จุลาลัยหากไม่มีงานวิจัยของอาจารย์เป็นงานวิจัยตั้งต้น วิทยานิพนธ์ของผู้เรียนก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้และขอบคุณคณะกรรมการวิทยานิพนธ์ทุกๆ ท่านที่ให้โอกาสและส่งเสริมมาโดยตลอด

ขอบคุณครอบครัว พ่อ แม่ พี่ คุณตาและคุณยายที่อยู่ที่ไหนสักแห่ง ที่ยอมให้ผมได้เรียนต่อและส่งผมเรียนมาถึงขั้นนี้ ขอบคุณเพื่อนๆ ที่อยู่เคียงข้าง ขอบคุณคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ หากไม่ได้เรียนมาตั้งแต่ปริญญาตรี ปริญญาโทคงเหงาและโดดเดี่ยวมาก

อันที่จริงแล้วตั้งแต่ปริญญาตรีมาจนมาถึงปริญญาโททุกสิ่งทุกอย่างที่ผ่านมา ผมได้เรียนรู้มากมาย ผมอยากพูดอะไรอีกเยอะแยะแต่กระดากมันน้อยเกินไป ผมไม่รู้ว่เมื่อผมหมดเวลาในรั้วมหาลัยแล้วออกไปเผชิญโลกแห่งความเป็นจริงจะเป็นอย่างไร แต่สิ่งสุดท้ายที่สัมผัสและรับรู้ได้จากการเรียนในรั้วจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยเฉพาะในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ นั่นคือ ความอบอุ่นและความผูกพัน ที่ที่ผมสามารถพูดได้เต็มปากกว่า คือ "บ้าน" ของผม.....
ขอบคุณครับ

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง.....	10
สารบัญภาพ	11
สารบัญแผนที่	14
บทที่ 1 บทนำ.....	15
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	16
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา	17
1.3 ขอบเขตการศึกษา	18
1.4 องค์ประกอบทางกายภาพที่ทำการศึกษา	20
1.5 ระเบียบวิธีการศึกษา	25
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา	26
บทที่ 2 การทบทวนวรรณกรรม.....	28
2.1 การศึกษาวรรณกรรมประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม พระราชวังดุสิตในที่ปรากฏใน เอกสารปฐมภูมิ.....	28
2.2 การศึกษาวรรณกรรมประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม พระราชวังดุสิตที่ปรากฏในเอกสาร ทุติยภูมิ	30
2.3 การศึกษาวรรณกรรม งานวิจัยและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับองค์ประกอบทาง กายภาพ.....	44
2.4 สรุปผลการศึกษาวรรณกรรม.....	48

บทที่ 3 องค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต.....	49
3.1 การวิเคราะห์จำนวนและประเภทขององค์ประกอบทางกายภาพ	49
3.2 องค์ประกอบทางกายภาพและข้อมูลเชิงกายภาพและตำแหน่งที่ตั้ง	55
3.3 ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบทางกายภาพและปีที่สร้าง	64
บทที่ 4 การวิเคราะห์พัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต	70
4.1 พัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิตแต่ละประเภท	70
4.1.1 องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท พระที่นั่ง	72
4.1.2 องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท พระตำหนัก	80
4.1.3 องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท ตำหนัก.....	83
4.1.4 องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท คลอง สระ และอ่าง	87
4.1.5 องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท ถนน.....	92
4.1.6 องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท สะพาน.....	103
4.1.7 องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท ประตูรั้ว และกำแพง	109
4.1.8 องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท สวนและเกาะ.....	113
4.2 พระราชวังดุสิตในปีพุทธศักราช 2441- 2453.....	118
4.2.1 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2441	118
4.2.2 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2442	118
4.2.3 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2443	119
4.2.4 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2444	119
4.2.5 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2445	120
4.2.6 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2446	120
4.2.7 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2447	121

4.2.8 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2448	121
4.2.9 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2449	122
4.2.10 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2450	122
4.2.11 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2451	122
4.2.12 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2452	123
4.2.13 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2453	123
บทที่ 5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ	138
5.1 ประเภทและจำนวนองค์ประกอบทางกายภาพในพระราชวังดุสิต	139
5.2 ลักษณะทางกายภาพที่เกิดขึ้นขององค์ประกอบทางกายภาพ	141
5.3 สรุปพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพ ตั้งแต่ พ.ศ.2441 – พ.ศ.2453.....	142
5.4 ข้อเสนอแนะ	147
รายการอ้างอิง.....	149
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	152

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 ตารางจำนวนองค์ประกอบทางกายภาพที่ปรากฏในพระราชวังดุสิต จำแนกตามหมวดหมู่.....	50
ตารางที่ 2 ตารางสรุปจำนวนเอกสารและจำนวนองค์ประกอบทางกายภาพที่ปรากฏในเขตพระราชฐานพระราชวังดุสิต	52

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพที่ 1 ภาพถ่ายทางอากาศ บริเวณเขตพระราชฐาน พระราชวังดุสิต ด้านตะวันออกเฉียงใต้... 16	16
ภาพที่ 2 ผังแสดงอาณาเขตพระราชวังดุสิตในสมัยรัชกาลที่ 5 บนพื้นที่กรุงเทพมหานคร ปัจจุบัน (ที่มา: ดัดแปลงจาก earth.google.co.th)	19
ภาพที่ 3 ผังแสดงอาณาเขตพื้นที่ศึกษาเขตพระราชฐาน พระราชวังดุสิต บนพื้นที่ กรุงเทพมหานครปัจจุบัน.....	19
ภาพที่ 4 ผังแสดงอาณาเขตพื้นที่ศึกษาพระราชวังดุสิต ในแผนที่กรุงเทพมหานคร พ.ศ.2440.....	20
ภาพที่ 5 พระที่นั่งวิมานเมฆ พระราชวังดุสิต ด้านทิศใต้ (ที่มา: หอสมุดแห่งชาติ)	22
ภาพที่ 6 พระตำหนักสวนสี่ฤดู พระราชวังดุสิต (ที่มา: หอสมุดแห่งชาติ)	22
ภาพที่ 7 ตำหนักเจ้านายต่างๆ ในสวนดุสิต (ที่มา: หอสมุดแห่งชาติ)	22
ภาพที่ 8 คลองในพระราชวังดุสิต (ที่มา: หอสมุดแห่งชาติ)	22
ภาพที่ 9 ถนนภายในพระราชวังดุสิต (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)	23
ภาพที่ 10 ถนนภายในพระราชวังดุสิต (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)	23
ภาพที่ 11 สะพานข้ามเกาะสวนแ่งเต่งพระราชวังดุสิต (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)	23
ภาพที่ 12 ประตูบริเวณเขตพระราชฐาน พระราชวังดุสิต (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ).....	24
ภาพที่ 13 สวนบริเวณเขตพระราชฐาน พระราชวังดุสิต (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ).....	24
ภาพที่ 14 ภาพแสดงตารางระเบียบวิธีการศึกษา.....	27
ภาพที่ 15 รายงานผลการวิจัย	29
ภาพที่ 16 นามพระที่นั่ง นามประตูแลป้อม ร.ศ.124 (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)	30
ภาพที่ 17 ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ).....	30
ภาพที่ 18 ภาพถ่ายบริเวณด้านหน้าพระที่นั่งอัมพรสถาน (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)	33
ภาพที่ 19 บริเวณสะพานมัฆวานรังสรรค์ ก่อนถึงลานด้านหน้าพระราชวังดุสิต	33

ภาพที่ 20 ภาพถ่ายทางอากาศ บริเวณเขตพระราชฐาน พระราชวังดุสิต ด้านตะวันออกเฉียงใต้	33
ภาพที่ 21 บริเวณด้านหน้าพระตำหนักพญาไท (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)	34
ภาพที่ 22 ภาพถ่ายพระตำหนักพญาไทเมื่อครั้งเป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ	34
ภาพที่ 23 ภาพถ่ายทางอากาศ บริเวณพระราชวังบางปะอิน พระนครศรีอยุธยา (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)	37
ภาพที่ 24 พระที่นั่งวิสุทธิทัศนาศา พระราชวังบางปะอิน (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)	37
ภาพที่ 25 พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร พระราชวังบางปะอิน (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)	37
ภาพที่ 26 พระที่นั่งวโรภาสพิमानพระราชวังบางปะอิน (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)	38
ภาพที่ 27 พระราชวังเขาสัตตนาถ ราชบุรี (ที่มา: ภาพถ่ายส่วนบุคคล)	38
ภาพที่ 28 ภาพถ่ายพระราชวังเขาสัตตนาถ (เขาวัง ราชบุรี) เมื่อเปลี่ยนมาเป็นวัด (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)	38
ภาพที่ 29 ภาพถ่ายพระที่นั่งมณฑลรัตนโรจน์ พระจุฑาธุชราชฐาน เกาะสีชัง (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)	39
ภาพที่ 30 พระราชวังรัตนรังสรรค์ เมืองระนอง เมื่อแรกสร้าง (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ) ...	39
ภาพที่ 31 พระราชวังบ้านปืนขณะกำลังก่อสร้าง (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)	39
ภาพที่ 32 พระราชวังบ้านปืนขณะกำลังก่อสร้าง (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)	39
ภาพที่ 33 อาณาเขตพระบรมมหาราชวัง ประตูและป้อม สมัยรัชกาลที่ 1	45
ภาพที่ 34 อาณาเขตพระบรมมหาราชวัง ประตูและป้อม สมัยรัชกาลที่ 2	45
ภาพที่ 35 แผนที่แสดงพระราชวังและวังในรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411-พ.ศ.2453)	46
ภาพที่ 36 เอกสารรหัส 24411221ง	53
ภาพที่ 37 ตารางองค์ประกอบทางกายภาพที่ปรากฏในเอกสารรายงานผลการวิจัย	65
ภาพที่ 38 ตารางองค์ประกอบทางกายภาพที่ปรากฏในเอกสารรายงานผลการวิจัย (ต่อ).....	66

ภาพที่ 39 ตารางองค์ประกอบทางกายภาพที่ปรากฏในเอกสารรายงานผลการวิจัย (ต่อ).....	67
ภาพที่ 41 ตารางองค์ประกอบทางกายภาพที่ปรากฏในเอกสารรายงานผลการวิจัย (ต่อ).....	68
ภาพที่ 42 แผนที่แสดงที่ตั้งองค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท พระที่นั่ง	72
ภาพที่ 43 แผนที่แสดงที่ตั้งองค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท พระตำหนัก	80
ภาพที่ 44 แผนที่แสดงที่ตั้งองค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท ตำหนัก.....	83
ภาพที่ 45 แผนที่แสดงที่ตั้งองค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท คลอง สระและอ่าง	87
ภาพที่ 46 แผนที่แสดงที่ตั้งองค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท ถนน.....	93
ภาพที่ 47 แผนที่แสดงที่ตั้งองค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท สะพาน.....	103
ภาพที่ 48 ภาพที่ 4-7 แผนที่แสดงที่ตั้งองค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท ประตูรั้วและ กำแพง	109
ภาพที่ 49 แผนที่แสดงที่ตั้งองค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท ประตูรั้วและกำแพง	113

สารบัญแผนที่

	หน้า
แผนที่ 1 แผนที่องค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิต ทั้ง 8 ประเภท	71
แผนที่ 2 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2441.....	124
แผนที่ 3 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2442.....	125
แผนที่ 4 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2443.....	126
แผนที่ 5 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2444.....	127
แผนที่ 6 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2445.....	128
แผนที่ 7 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2446.....	129
แผนที่ 8 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2447.....	130
แผนที่ 9 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2448.....	131
แผนที่ 10 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2449.....	132
แผนที่ 11 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2450.....	133
แผนที่ 12 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2451.....	134
แผนที่ 13 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2452.....	135
แผนที่ 14 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2453.....	136

บทที่ 1

บทนำ

“พระราชวังดุสิต” กำเนิดขึ้นมาจาก “สวนดุสิต” ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงปลายรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากเสด็จพระราชดำเนินประพาสทวีปยุโรป ในปี พุทธศักราช 2440 มีพระราชประสงค์ที่จะสร้างที่ประทับตามอย่างพระราชฐานที่ประทับของ พระมหากษัตริย์ในทวีปยุโรป¹ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดซื้อที่ดินบริเวณตำบลสามเสน ทางตอนเหนือของพระนครนอกแนวคลองผดุงกรุงเกษม เพื่อเป็นเขตพระราชฐานที่ประทับ ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้เรียกว่า “สวนดุสิต”² ต่อมาจึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานได้วางแผน ขุดคลอง ทำถนน ก่อสร้างอาคารต่างๆ และพลับพลาที่ประทับชั่วคราว และเสด็จพระราชดำเนินมาประทับเป็น ปฐมฤกษ์ แล้วจึงโปรดให้เรียกว่า “วังสวนดุสิต”³

ต่อมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินมาบ่อยครั้ง นำไปสู่การสร้างพระที่นั่งวิมานเมฆ ตลอดจนพระที่นั่ง พระตำหนักและองค์ประกอบทางกายภาพ อื่นๆ เพื่อให้สวนดุสิตเป็นพระราชนิเวศน์ที่สมบูรณ์ ดังนั้นในช่วงปลายรัชกาล วังสวนดุสิตจึงเป็น พระราชฐานที่ประทับในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยสมบูรณ์มีการก่อสร้าง อาคารสถานที่ต่างๆ ทั้งในเขตพระราชฐานและโดยรอบ เช่น การตัดถนน ขุดคลอง สร้างกำแพง และการกำหนดประตูทางเข้า – ออก ต่อมาในปีพุทธศักราช 2452 จึงมีพระบรมราชโองการให้ เลื่อนฐานะ “วังสวนดุสิต” ขึ้นเป็น “พระราชวังสวนดุสิต”⁴ และ “พระราชวังดุสิต”⁵ ตามลำดับ

¹ บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โปวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระราชหัตถเลขาพระราชทานกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์. 19 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 117

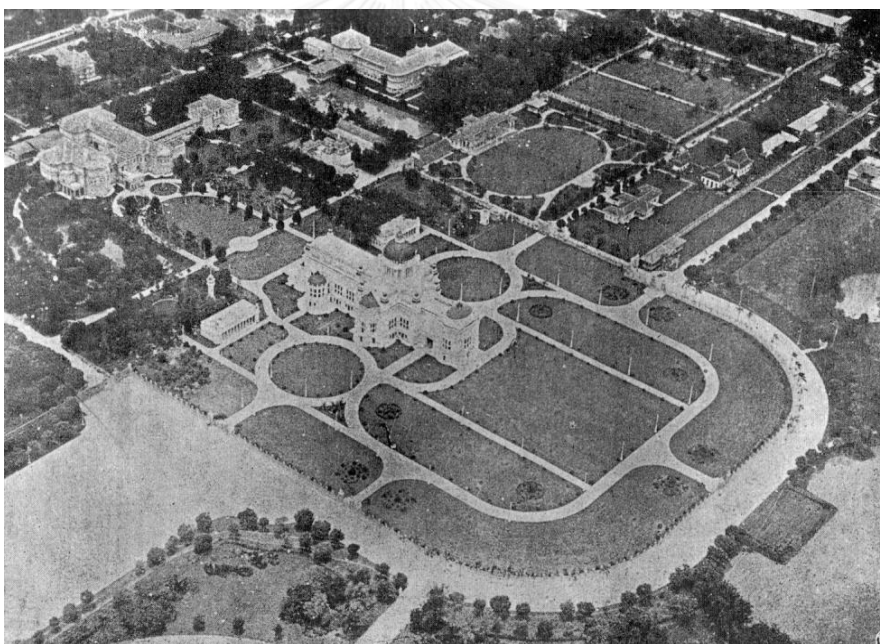
³ แจ้งความเรื่องสวนดุสิต ลงวันที่ 7 มีนาคม ร.ศ. 117ราชกิจจานุเบกษา เล่ม15 ร.ศ. 117 หน้า 543.

⁴ “ประกาศเรียกวังสวนดุสิตเป็นพระราชวัง”, ลงวันที่ 11 เมษายน ร.ศ.128ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 26

⁵ “ประกาศขนานนามประตูพระราชวังสวนดุสิต” ลงวันที่ 30 กรกฎาคม ร.ศ.135ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 33

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

โครงการก่อสร้างพระราชวังดุสิต ถือได้ว่ามีความสำคัญยิ่งต่อการวางโครงสร้างรูปแบบการพัฒนาเมืองให้มีความเจริญก้าวหน้า เป็นที่แสดงถึงพระอัจฉริยภาพ พระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงดำริและทรงมีพระราโชบายในด้านการวางผังบริเวณ การออกแบบทางด้านสถาปัตยกรรม การบริหารจัดการงานก่อสร้าง งานภูมิสถาปัตยกรรม การวางผังชุดคลอง ตัดถนนสายต่างๆ ซึ่งถือว่าเป็นโครงการพัฒนาพื้นที่เมืองที่ใหญ่ที่สุดในรัชกาล โดยมีพระราชวังและวังเป็นแกนกลางในการขยายพื้นที่เมือง ประสานกับการวางผังคมนาคมและสาธารณูปโภคอย่างใหม่ เพื่อตอบสนองบริบททางวัฒนธรรมของสยาม⁶ โดยมีสถาปนิกชาวต่างประเทศ และข้าราชการในกระทรวงโยธาธิการร่วมถวายงาน พระราชวังดุสิตจึงเป็นตัวอย่างอันสำคัญของการผสมผสานโลกตะวันตกเข้ากับโลกตะวันออกอย่างชัดเจน

ภาพที่ 1 ภาพถ่ายทางอากาศ บริเวณเขตพระราชฐาน พระราชวังดุสิต ด้านตะวันออกเฉียงใต้
(ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

⁶

กนกวรณ ชัยทัต, การสร้างความเป็นสมัยใหม่ด้วยมิติทางวัฒนธรรม, 2547.

จากการรวบรวมหนังสือ เอกสาร งานเขียนและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระราชวังดุสิตนั้นมีปรากฏอยู่บ้างพอสมควร หากแต่โดยส่วนใหญ่ล้วนเป็นเอกสารเนื้อหา บทความการวิเคราะห์ในแง่มุมอื่นๆที่ต่างออกไปหรือการรวบรวมเอกสารทางประวัติศาสตร์โดยจัดหมวดหมู่เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลเท่านั้นไม่ได้มีการศึกษาองค์ประกอบทางกายภาพของพระราชวังดุสิตอย่างชัดเจน ดังนั้นการศึกษาพัฒนาการทางกายภาพพระราชวังดุสิตในครั้งนี้ จึงมุ่งศึกษาการกำเนิด ตลอดจนพัฒนาการขององค์ประกอบทางกายภาพของพระราชวังดุสิต ในรูปแบบของกายภาพเชิงแผนที่ และชุดข้อมูลที่ประกอบกัน ไม่ว่าจะเป็นถนน คลอง สะพาน พระตำหนัก ประตู สวน ฯลฯ ในพระราชวังดุสิต ในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่วงปีพุทธศักราช 2441 – 2453 โดยอาศัยข้อมูลจากงานวิจัย รายงานผลการวิจัย เอกสารประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม พระราชวังดุสิต (บัณฑิต จุลาลักษณ์ และคณะ, 2550) ซึ่งเป็นการรวบรวมเอกสารประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพระราชวังดุสิตเป็นหลัก นำมาจัดเรียงข้อมูลในรูปของเอกสารงานวิจัย ประกอบกับเอกสารจดหมายเหตุควบคู่กับแผนที่ประวัติศาสตร์ที่จะนำมาใช้อ้างอิง อันจะเป็นในส่วนของข้อเสนอแนะ ซึ่งจะทำให้ผลการวิเคราะห์ออกมาเป็นกายภาพของตำแหน่งที่ตั้ง ในช่วงระยะเวลาต่างๆ ถูกต้องและสมบูรณ์ เพื่อสรุปเป็นฐานข้อมูลทางประวัติศาสตร์ เป็นแผนที่กายภาพและชุดข้อมูลประกอบ ในการศึกษาพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพของพระราชวังดุสิต ให้เกิดความเข้าใจในการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบทางกายภาพซึ่งเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่จะเป็นประโยชน์ต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

การศึกษามีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ (1) ศึกษาประเภทและจำนวนองค์ประกอบทางกายภาพในพระราชวังดุสิต (2) ศึกษาลักษณะทางกายภาพที่เกิดขึ้นของ “องค์ประกอบทางกายภาพ” ใน พระราชวังดุสิต (3) วิเคราะห์พัฒนาการขององค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต เพื่อสรุปเป็นพัฒนาการการองค์ประกอบทางกายภาพของพระราชวังดุสิตในช่วงพุทธศักราช 2441 – 2453

1.3 ขอบเขตการศึกษา

1.3.1 ขอบเขตด้านเวลา

ศึกษาพระราชวังดุสิตในช่วงปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มตั้งแต่ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างที่ประทับแห่งใหม่เพื่อเป็นที่สำราญพระอิริยาบถในปี พุทธศักราช 2441 จนถึงสิ้นสุทธรัชสมัย ปีพุทธศักราช 2453 รวมทั้งสิ้นเป็นระยะเวลา 13 ปี

1.3.2 ขอบเขตด้านพื้นที่ที่ทำการศึกษา

พื้นที่พระราชวังดุสิต ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีอาณาเขตดังนี้
ทิศเหนือ จรด ถนนราชวัตร เว้นแนวถนนห่างจากคลองสามเสนราว 100 - 150 เมตร เพื่อให้
ราษฎรที่อาศัยริมคลองมาแต่เดิมยังได้อาศัยอยู่ต่อไป

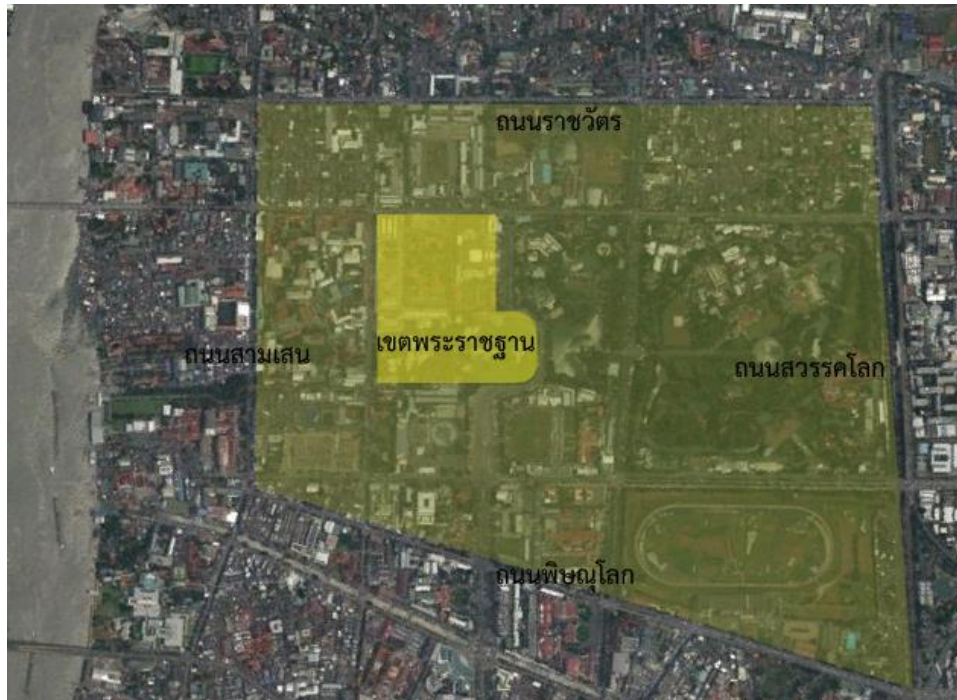
ทิศตะวันออก จรด ถนนลิ่ว (ถนนสวรรคโลกในปัจจุบัน) และคลองชื่อนา

ทิศใต้ จรด ถนนคอเสื้อ (ถนนพิษณุโลกในปัจจุบัน) เว้นแนวถนนห่างจากคลองผดุงกรุง
เกษมราว 150 - 200 เมตร เพื่อให้เป็นที่ตั้งและเว้นระยะห่างจากวังพระเจ้าลูกเธอ บำเหน็จราษฎร

ทิศตะวันตก จรด ถนนสามเสน

ในการศึกษาครั้งนี้ได้ศึกษาพื้นที่เฉพาะในเขตพระราชฐานของพระราชวังดุสิต ในช่วง
ปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีอาณาเขตดังต่อไปนี้

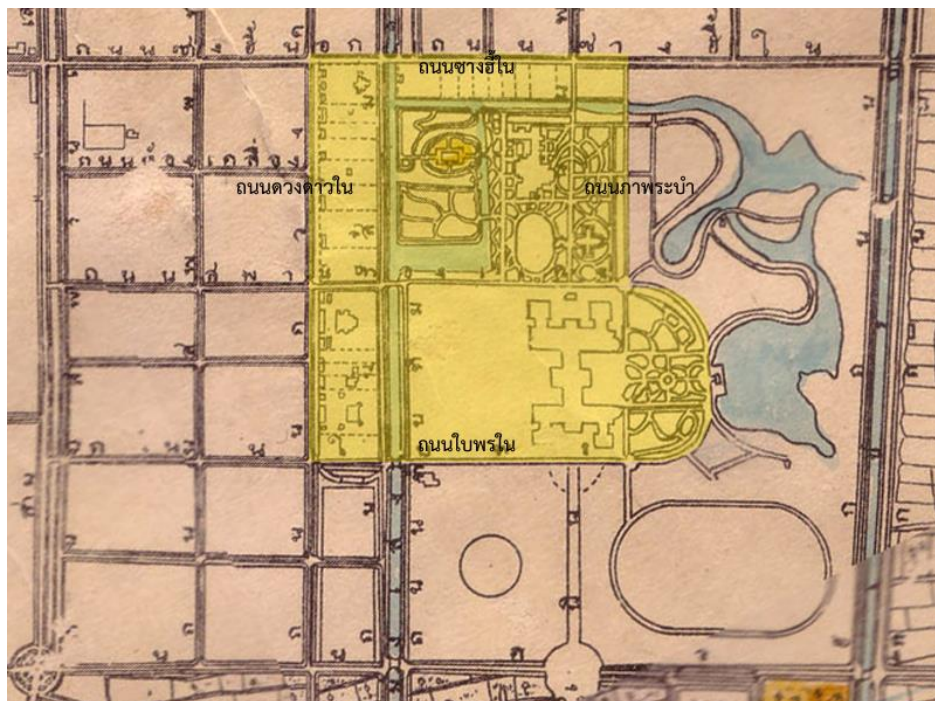
ทิศเหนือ	จรด	ถนนราชวิถี	(เดิมเรียก ถนนช้างฮี้)
ทิศตะวันออก	จรด	ถนนอุทองใน	(เดิมเรียก ถนนภาพระบำ)
ทิศใต้	จรด	ถนนอุทองนอก	(เดิมเรียก ถนนใบพร)
ทิศตะวันตก	จรด	ถนนนครราชสีมา	(เดิมเรียก ถนนดวงดาว)

ภาพที่ 2 ฝั่งแสดงอาณาเขตพระราชวังดุสิตในสมัยรัชกาลที่ 5 บนพื้นที่กรุงเทพมหานครปัจจุบัน
(ที่มา: ดัดแปลงจาก earth.google.co.th)

ภาพที่ 3 ฝั่งแสดงอาณาเขตพื้นที่ศึกษาเขตพระราชฐาน พระราชวังดุสิต บนพื้นที่กรุงเทพมหานครปัจจุบัน
(ที่มา: ดัดแปลงจาก earth.google.co.th)

ภาพที่ 4 แสดงอาณาเขตพื้นที่ศึกษาพระราชวังดุสิต ในแผนที่กรุงเทพมหานคร พ.ศ.2440
(ที่มา: หอสมุดแห่งชาติ)

1.4 องค์ประกอบทางกายภาพที่ทำการศึกษา

องค์ประกอบทางกายภาพที่จะศึกษาเลือกเฉพาะในเขตพระราชฐาน พระราชวังดุสิต โดยในเบื้องต้นจากการศึกษาโดยอ้างอิงจากข้อมูล⁷ สามารถแบ่งประเภทและจำนวนได้ดังต่อไปนี้

1.4.1 พระที่นั่ง

ที่ประทับพระมหากษัตริย์ หรือ อาคารที่ให้ออกนามว่า “พระที่นั่ง” และรวมถึงพลับพลาหรืออาคารที่เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ (ภาพที่ 5)

1.4.2 พระตำหนัก

ที่ประทับพระมหากษัตริย์ ที่ประทับพระภรรยาเจ้า หรือที่ประทับพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกเธอ (ภาพที่ 6)

1.4.3 ตำหนัก

ที่ประทับพระภรรยาเจ้า พระเจ้าลูกยาเธอ-ลูกเธอหรือที่อยู่ของเจ้าจอมมารดา เจ้าจอม (ภาพที่ 7)

⁷

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ทำเนียบนาม ภาค 1, 2466.

1.4.4 คลอง สระและอ่าง

บริเวณพื้นที่ที่มีการขุดเป็นเส้นทางยาว หรือ ขุดเป็นสระใหญ่ สำหรับการสัญจรทางน้ำ และเพื่อการอุปโภคบริโภค (ภาพที่ 8)

1.4.5 ถนน

บริเวณของพื้นที่ที่มีการตัดพื้นที่เป็นทางเพื่อการสัญจร (ภาพที่ 9 และ 10)

1.4.6 สะพาน

จุดที่มีทางเชื่อมต่อระหว่างถนนไปยังถนนที่มีลักษณะเพื่อข้ามเส้นทางสัญจรทางน้ำ (ภาพที่ 11)

1.4.7 ประตูรั้วและกำแพง

บริเวณจุดกำหนดทางเข้าออกของเขตพระราชฐาน หรือ สิ่งก่อสร้างที่บังบดและแสดงออกถึงการเป็นแนวกันแบ่งเขต (ภาพที่ 12)

1.4.8 สวนและเกาะ

สวนหรือบริเวณพื้นที่ที่พระราชทานให้แก่พระภรรยาเจ้า เจ้านายซึ่งมีการสร้างตำหนักอยู่ภายในสวน หรือสวนทั่วไปในเขตพระราชฐานที่ไม่ได้พระราชทานผู้ใด ทั้งการแบ่งจากแนวที่ดินที่ระบุและการแบ่งโดยการขุดเป็นเส้นล้อมรอบจนมีลักษณะเป็นเกาะ (ภาพที่ 13)

ภาพที่ 5 พระที่นั่งวิมานเมฆ พระราชวังดุสิต ด้านทิศใต้ (ที่มา: หอสมุดแห่งชาติ)

ภาพที่ 6 พระตำหนักสวนสี่ฤดู พระราชวังดุสิต (ที่มา: หอสมุดแห่งชาติ)

ภาพที่ 7 ตำหนักเจ้านายต่างๆ ในสวนดุสิต (ที่มา: หอสมุดแห่งชาติ)

ภาพที่ 8 คลองในพระราชวังดุสิต (ที่มา: หอสมุดแห่งชาติ)

ภาพที่ 9 ถนนภายในพระราชวังดุสิต (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพที่ 10 ถนนภายในพระราชวังดุสิต (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพที่ 11 สะพานข้ามเกาะสวนแดงตั้งพระราชวังดุสิต (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพที่ 12 ประตุนบริเวณเขตพระราชฐาน พระราชวังดุสิต (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพที่ 13 สวนบริเวณเขตพระราชฐาน พระราชวังดุสิต (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

1.5 ระเบียบวิธีการศึกษา

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้เป็นการศึกษาถึงประวัติศาสตร์เชิงพื้นที่ โดยมีขั้นตอนอยู่ 4 ขั้นตอน ดังนี้ (ภาพที่ 14)

1.5.1 การศึกษาทบทวนวรรณกรรม

ศึกษาข้อมูล เอกสารเกี่ยวกับพระราชวังดุสิตในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 โดยศึกษาในแง่มุมประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมที่ปรากฏในเอกสารหลักฐานขั้นต้น การศึกษาวรรณกรรม งานวิจัย และบทความที่เกี่ยวข้องกับราชสำนักในรัชกาลที่ 5 และพระราชวังดุสิต ตลอดจนศึกษาเกี่ยวกับงานวิจัยและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับองค์ประกอบทางกายภาพ รวบรวมเป็นองค์ความรู้ประกอบเพื่อความเข้าใจและเห็นภาพรวมในการศึกษา

1.5.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลและประมวลผลข้อมูล

เก็บรวบรวมข้อมูลและประมวลผลข้อมูลของพระราชวังดุสิต ในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 เพื่อใช้ในการวิเคราะห์ โดยอาศัยข้อมูลจากการรวบรวมข้อมูลจากงานวิจัย รายงานผลการวิจัย เอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม พระราชวังดุสิต (บันทึก จุลาสัยและคณะ, 2550) ซึ่งเป็นการรวบรวมเอกสารประวัติศาสตร์เกือบทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับพระราชวังดุสิตมาเป็นแนวทางและเป็นข้อมูลหลัก เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ต้องการ คือ ตารางและแผนที่แสดงพัฒนาการขององค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต

1.5.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์พัฒนาการขององค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิตซึ่งสามารถแสดงออกมาเป็นแผนที่กายภาพได้ แบ่งการวิเคราะห์ตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2441 ถึง ปีพุทธศักราช 2453 แล้วจึงนำมาเปรียบเทียบเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลของพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพของพระราชวังดุสิตในระยะเวลา

1.5.4 การสรุปผลการศึกษา

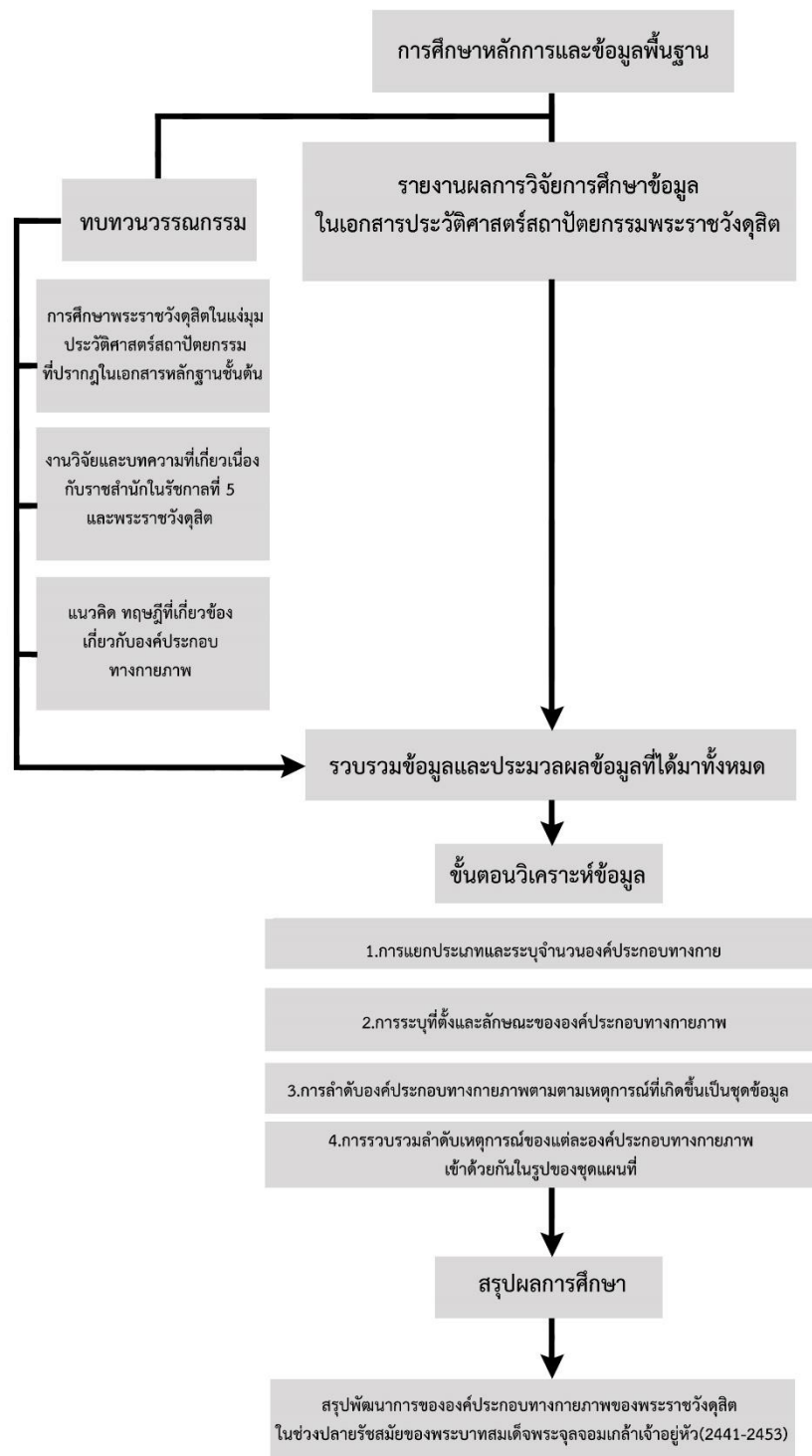
สรุปพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยสรุปผลการศึกษาออกมาเป็นประเด็นต่างๆ ดังนี้

- สรุปประเภทและจำนวนองค์ประกอบทางกายภาพในพระราชวังดุสิต
- สรุปตำแหน่งที่ตั้งและลักษณะขององค์ประกอบทางกายภาพในพระราชวังดุสิต
- สรุปพัฒนาการขององค์ประกอบทางกายภาพตั้งแต่ ปีพุทธศักราช 2441 – 2453

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา

การศึกษาในวิทยานิพนธ์นี้จะเป็นฐานข้อมูลสำหรับการศึกษาพระราชวังดุสิต ซึ่งจะประกอบด้วย ชุดข้อมูลและชุดแผนที่ประกอบ ตลอดจนเป็นฐานวิเคราะห์ในเชิงลึก ในการวิเคราะห์ระบบสัญลักษณ์ คติความเชื่อและที่มาของการสร้างพระราชวังดุสิตในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อไป

ภาพที่ 14 ภาพแสดงตารางระเบียบวิธีการศึกษา

บทที่ 2

การทบทวนวรรณกรรม

ในการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจถึงพัฒนาการ ตลอดจนภาพรวมในการดำเนินการการก่อสร้างพระราชวังดุสิต ผู้วิจัยได้ทำการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง โดยสามารถแบ่งข้อมูลได้เป็น 2 ประเภท คือ (1) ข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ เอกสารชั้นต้นประเภทต่างๆที่เกี่ยวกับการดำเนินการก่อสร้างพระราชวังดุสิตตั้งแต่แรกสร้าง พุทธศักราช 2441 ถึง 2453 และ (2) ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ วรรณกรรม งานวิจัยหรือบทความที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับราชสำนักในรัชกาลที่ 5 พระราชวังดุสิตและงานวิจัยหรือทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับองค์ประกอบทางกายภาพ

2.1 การศึกษาวรรณกรรมประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม พระราชวังดุสิตในที่ปรากฏในเอกสารปฐมภูมิ

จากการศึกษารวบรวม เอกสารปฐมภูมิที่เกี่ยวข้องกับพระราชวังดุสิตในแง่มุมประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมนั้น เป็นการรวบรวมเอกสารหลักฐานชั้นต้นเพื่อใช้สำหรับเป็นแนวทางหลัก นำไปสู่การเรียบเรียงและวิเคราะห์ในงานวิจัย ในการศึกษาครั้งนี้ได้อ้างอิงถึงรายงานผลการวิจัย การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม พระราชวังดุสิต (ศาสตราจารย์ ดร.บัณฑิต จุลาสัย และคณะ, 2550) ซึ่งเป็นการรวบรวมเอกสารประวัติศาสตร์ชั้นต้นเกือบทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับพระราชวังดุสิต จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ที่เป็นเอกสารทางราชการของกระทรวง กรมต่างๆ ตลอดจนพระราชหัตถเลขาที่เกี่ยวข้องกับการสร้าง ซ่อม ต่อเติมพระราชวังดุสิตและองค์ประกอบอื่นๆในสมัยรัชกาลที่ 5 นำมาจัดเรียงข้อมูลเป็นหลัก ปรากฏในรูปของเอกสารงานวิจัย โดยมีการจัดข้อมูลของเอกสารชั้นต้นตามปี ตั้งแต่แรกสร้างถึงสิ้นสุดรัชสมัย พ.ศ. 2441 – 2453 รวมเป็นระยะเวลา 13 ปี รวมเป็นเอกสารที่จัดพิมพ์ขึ้นทั้งสิ้น 1,042 หน้า ครอบคลุมเหตุการณ์ต่างๆ อันเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์การก่อสร้างและพัฒนาการสถานที่ต่างๆ ในพระราชวังดุสิตพร้อมกับทำดัชนีค้นคำ⁸

นอกเหนือจากเอกสารปฐมภูมิในรายงานผลการวิจัยดังกล่าวแล้ว ข้อมูลเอกสารปฐมภูมิที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ รายงานสถานที่ต่างๆ ในเขตพระราชวังดุสิตในสมัยรัชกาลที่ 5 อันนับว่าเป็นเอกสารปฐมภูมิที่ถูกตีพิมพ์ขึ้นร่วมสมัย มีความน่าเชื่อถือและมีส่วนสำคัญในการวิเคราะห์

⁸ บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โปวาทอง. การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต. (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550)

ตำแหน่งที่ตั้งของสถานที่และองค์ประกอบทางกายภาพภายในเขตพระราชวังดุสิตอีกด้วย เอกสารประเภทนี้มี 2 รายการ คือ

ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118⁹ เป็นหนังสือที่ว่าด้วยชื่อของสถานที่ต่างๆในสวนดุสิตในเวลาขณะนั้นและกำลังเตรียมการก่อสร้าง พิมพ์โดยโรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ กรุงเทพฯ เมื่อปี ร.ศ.118 จำนวน 20 หน้า ภายในหนังสือประกอบด้วย การอธิบายถึงองค์ประกอบทางกายภาพต่างๆ แต่ละประเภทและการระบุลักษณะที่ตั้ง ซึ่งได้แก่ ถนน คลอง เกาะ สะพานและสวน เอกสารปฐมภูมิเล่มนี้ถูกตีพิมพ์ขึ้นเมื่อ ร.ศ.118 หรือประมาณ พ.ศ.2442 ซึ่งอยู่ในช่วงที่ทำการศึกษาค้นคว้าได้พิจารณาเลือกเอกสารปฐมภูมิเล่มนี้มาประกอบเพื่อทำความเข้าใจและเห็นภาพรวมมากขึ้น

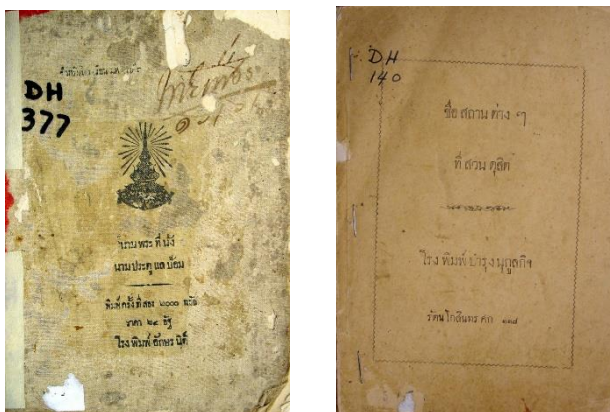
ภาพที่ 15 รายงานผลการวิจัย

(ที่มา: การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม พระราชวังดุสิต)

นามพระที่นั่ง นามประตูแลบ้อม ร.ศ.124¹⁰ เป็นหนังสือแบบเรียนของโรงเรียนมหาดเล็กว่าด้วยนามพระที่นั่ง นามประตูและบ้อมต่างๆทั้งในพระบรมมหาราชวัง และพระราชวังอื่นๆทั่วพระราชอาณาจักร พิมพ์โดยโรงพิมพ์อักษรนิติ์ กรุงเทพฯ เมื่อปี ร.ศ.124 จำนวน 71 หน้า ภายในหนังสือประกอบด้วยการรวบรวมชื่อต่างๆ ของพระที่นั่ง ประตูและบ้อม โดยเรียงลำดับตามพยัญชนะ เพื่อใช้ในการศึกษาของนักเรียนโรงเรียนมหาดเล็ก เอกสารปฐมภูมิเล่มนี้ถูกตีพิมพ์ขึ้นเมื่อ ร.ศ.124 หรือประมาณ พ.ศ.2448 ซึ่งอยู่ในช่วงที่ทำการศึกษาค้นคว้าเช่นกัน จึงได้นำมาพิจารณาประกอบ

⁹ ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

¹⁰ นามพระที่นั่ง นามประตูแลบ้อม ร.ศ.124 , พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรนิติ์, 2448)

ภาพที่ 16 นามพระที่นั่ง นามประตูล้อม ร.ศ.124 (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพที่ 17 ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

2.2 การศึกษาวรรณกรรมประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม พระราชวังดุสิตที่ปรากฏในเอกสารทูตยภูมิ

ผู้ศึกษาได้ศึกษาเอกสารทูตยภูมิเกี่ยวกับพระราชวังดุสิต เพื่อทำความเข้าใจและเห็นถึงภาพรวมของการพัฒนาการทางกายภาพ ซึ่งได้แก่

พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ (ม. ร. ว. แนน้อย ศักดิ์ศรี, 2525) เป็นการศึกษาเรื่องพระราชวังและวังในกรุงเทพฯ ที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2325 ถึง พ.ศ. 2525 โดยมีขอบเขตเนื้อหาจำกัดเฉพาะพระราชวัง วังในกรุงเทพฯ ศึกษาความเป็นมา ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในพระราชวังและวังเจ้านายในสมัยต่างๆ ตลอดจนศึกษาสิ่งก่อสร้างและรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นเพื่อรวบรวมเป็นข้อมูลเบื้องต้น โดยอยู่ในลักษณะของงานวิจัยเอกสารทางประวัติศาสตร์จากแหล่งข้อมูลต่างๆ และศึกษาจากอาคาร สิ่งก่อสร้างที่ยังคงหลงเหลืออยู่ประกอบกับภาพถ่ายและแผนที่ เป็นต้น¹¹

จดหมายเหตุการก่อสร้างและซ่อมแซมเรื่องพระที่นั่งวิมานเมฆ พุทธศักราช 2443 – 2518 (สำนักพระราชวัง, 2527) เป็นการรวบรวมเอกสารจดหมายเหตุที่เป็นเอกสารขั้นต้นเกี่ยวกับพระที่นั่งวิมานเมฆทุกด้าน นับตั้งแต่มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง จนมีการซ่อมแซมปรับปรุงแก้ไขเรื่อยมาตามลำดับ จนถึงการซ่อมแซมปีพ.ศ. 2518 หนังสือจดหมายเหตุเล่มนี้จึงมีคุณค่าอย่างยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์พระที่นั่งวิมานเมฆ รวมไปถึงการศึกษาประวัติศาสตร์

11

ม.ร.ว.แนนน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525)

สถาปัตยกรรมและวิศวกรรมของไทย ตลอดจนประวัติศาสตร์สังคมปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 อย่างครบถ้วน¹²

พระตำหนักสวนสี่ฤดู (สำนักพระราชวัง, 2540) เป็นการรวบรวมหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ภาพถ่าย บันทึกการดำเนินงานการก่อสร้างพระตำหนักพร้อมทั้งได้บอกเล่าเรื่องราวต่างๆ ประวัติของพระตำหนักสวนสี่ฤดู และตำหนักต่างๆ ภายในพระราชวังดุสิตและสวนสุนันทา ตั้งแต่แรกสร้างจนถึง พ.ศ. 2540¹³

วังสวนดุสิต (บันทึก จุลาสัย และคณะ, 2557) เป็นการรวบรวมข้อมูลจากหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงลึกขององค์ประกอบต่างๆ ในพระราชวังดุสิต เพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการของสถาปัตยกรรม โดยหนังสือเล่มนี้ได้เรียบเรียงมาจากการวิจัยเอกสารชั้นต้น การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม พระราชวังดุสิต (ศาสตราจารย์ ดร.บันทึก จุลาสัย และคณะ, 2550) เท่าที่รวบรวมมาได้อาจมีความบางตอนต่างไปจากงานวิจัยหรือหนังสืออื่นที่เกี่ยวข้องกับพระราชวังดุสิต ผู้วิจัยหรือผู้เขียนจึงเพิ่มเติมข้อมูลจากเอกสารชั้นรองอื่นๆ¹⁴

2.2.1 การศึกษาวรรณกรรมเกี่ยวเนื่องกับพระราชวังในสมัยรัชกาลที่ 5

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 นี้เป็นช่วงที่มีการพัฒนาประเทศเป็นอย่างมาก นับตั้งแต่ดำเนินนโยบายการพัฒนาปรับปรุงประเทศตามแนวพระราชดำริที่รัชกาลที่ 4 ทรงวางรากฐานไว้แล้วนำมาเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับยุคสมัย เพื่อให้ทัดเทียมกับนานาอารยะประเทศ หนึ่งในแนวพระราชดำริที่ทรงยึดถือปฏิบัติเสมอมา คือการดำเนินนโยบายตามแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 4 เกี่ยวกับการเสด็จประพาสดูแลทุกข์สุขของประชาชนนอกพระนครหรือตามจังหวัดต่างๆ จึงได้มีการสร้างพระราชวังเป็นที่ประทับขึ้นอีกหลายแห่ง ทั้งในพระนครและต่างจังหวัดอีกด้วย¹⁵

¹² สำนักพระราชวัง, *จดหมายเหตุการก่อสร้างและซ่อมแซมพระที่นั่งวิมานเมฆ พ.ศ. 2443 – 2518* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2533)

¹³ สำนักพระราชวัง, *พระตำหนักสวนสี่ฤดู พระราชวังดุสิต* (กรุงเทพฯ : บริษัทโรงพิมพ์อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2540)

¹⁴ บันทึก จุลาสัย, พีรศรี โปวาทอง และรัชดา โชติพานิช, *วังสวนดุสิต* (กรุงเทพฯ : มติชน, 2557)

¹⁵ มรว.นางน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, *มรดกกรุงรัตนโกสินทร์* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพ (1984), 2537)

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า สามารถแบ่งกลุ่มของพระราชวังในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เป็น 2 กลุ่มด้วยกัน พระราชวังที่สร้างขึ้นในพระนคร และพระราชวังที่สร้างขึ้นนอกพระนคร ซึ่งมีดังต่อไปนี้

พระราชวังที่สร้างขึ้นในพระนคร ได้แก่ พระราชวังดุสิตและพระตำหนักภูญาไท

พระราชวังดุสิต เมื่อประมาณปี พ.ศ.2441 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพลับพลาที่ประทับแรมขึ้นแห่งหนึ่ง เพื่อเป็นที่พักผ่อนพระอิริยาบถตรงบริเวณพื้นที่ทางทิศเหนือของพระนคร นอกคลองผดุงกรุงเกษม ได้พระราชทานนามว่า “สวนดุสิต” มีการตัดถนนแบ่งพื้นที่เป็นตารางโดยเป็นออกเป็นส่วนๆ เป็นระเบียบ มีสวนพระราชฐานที่ประทับเป็นสำคัญ รายล้อมด้วยวังเจ้านายและบ้านพักขุนนางข้าราชการ

ภายในเขตพระราชฐานที่ประทับยังคงมีการแบ่งเป็นเขตพระราชฐานชั้นกลาง ฝ่ายหน้าและฝ่ายในตามแบบแผนจารีตเดิม โดยระยะแรกโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพลับพลาที่ประทับ ต่อมาเมื่อทรงเห็นว่าเป็นที่สมควรเหมาะแก่การประทับบ่อยครั้งขึ้น จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งวิมานเมฆ ซึ่งริ้วมาจากพระจุฑาธุชราชฐาน เกาะสีชัง มาสร้างใหม่ เป็นที่ประทับถาวรมากขึ้น อีกทั้งทรงสถาปนาสวนดุสิตขึ้นเป็น “วังสวนดุสิต” มีพระที่นั่งอภิเศกดุสิตเป็นท้องพระโรงเสด็จออก นอกจากนี้ยังทรงโปรดให้ทำการสร้างสวนและตำหนักต่างๆ พระราชทานแก่พระภรรยาเจ้า พระราชธิดาอีกด้วย

ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งอัมพรสถาน อันเป็นที่ประทับถาวรอีกแห่ง โดยมีพระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นท้องพระโรงเสด็จออกขุนนาง ตลอดจนอาคารประกอบอื่นๆ และที่สำคัญคือโปรดเกล้าฯ ให้สร้างลานบริเวณด้านหน้าพระราชวังดุสิตเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมรูปทรงม้า ในปลายรัชกาลโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามวังสวนดุสิตเป็น “พระราชวังสวนดุสิต” เป็นที่ประทับถาวรจนเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ.2453¹⁶

16

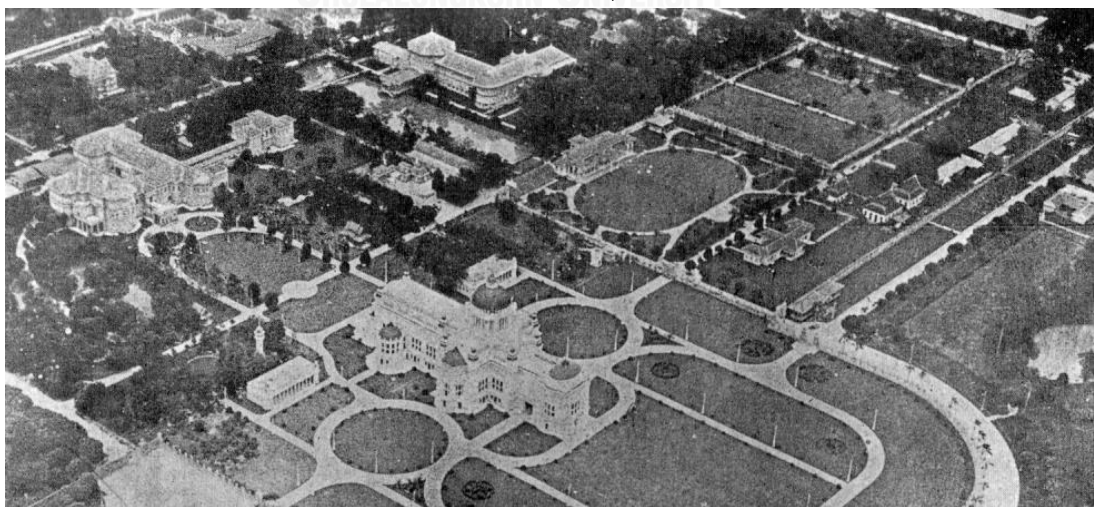
บัณฑิต จุลาลัย, พีรศรี โปหาทอง และรัชดา โชติพานิช, วังสวนดุสิต (กรุงเทพฯ : มติชน, 2557)

ภาพที่ 18 ภาพถ่ายบริเวณด้านหน้าพระที่นั่งอัมพรสถาน (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพที่ 19 บริเวณสะพานมโหฬารวังสราญร์ ก่อนถึงลานด้านหน้าพระราชวังดุสิต (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพที่ 20 ภาพถ่ายทางอากาศ บริเวณเขตพระราชฐาน พระราชวังดุสิต ด้านตะวันออกเฉียงใต้ (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

พระตำหนักพญาไท สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2452 เพื่อเป็นที่ประทับสำหรับเสด็จพระอิริยาบถเวลาเสด็จพระราชดำเนินที่นาบริเวณนี้ โดยโปรดเกล้าฯ ให้ซื้อที่ดินริมถนนรางสี (ถนนราชวิถี) ด้านทิศตะวันออกของพระราชวังดุสิต สร้างสวนผักและทำนาเพื่อเป็นที่ทอดทองปลุกัญญ์พืชต่างๆ โดยเสด็จมาประทับเป็นครั้งคราวเมื่อ พ.ศ.2453 และครั้งสุดท้ายเพียงหนึ่งสัปดาห์ก่อนเสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ.2453 ¹⁷

ภาพที่ 21 บริเวณด้านหน้าพระตำหนักพญาไท (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพที่ 22 ภาพถ่ายพระตำหนักพญาไทเมื่อครั้งเป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

¹⁷

กรรณิการ์ ตันประเสริฐ, พระราชวังพญาไท ในวันวาระห้าแผ่นดิน (กรุงเทพฯ : มติชน, 2553)

พระราชวังที่สร้างขึ้นนอกพระนคร ได้แก่ พระราชวังบางปะอิน พระราชวังเขาสดตนาารถ พระจุฑาธุชราชฐาน พระราชวังรัตนรังสรรค์และพระราชวังบ้านปืน

พระราชวังบางปะอิน ตั้งอยู่ที่เกาะกลางแม่น้ำเจ้าพระยา ตำบลบางปะอิน ทางทิศใต้ของพระนครศรีอยุธยา ในอดีตเป็นที่เสด็จแปรพระราชฐานของพระมหากษัตริย์มาตั้งแต่สมัยอยุธยา ปราภฏหลักฐานการสร้างสมัยพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ.2173 – พ.ศ.2198) เป็นต้นมาจนร้างไปเมื่อคราวเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ.2310 ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โปรดให้สร้างพลับพลาที่ประทับขึ้น แล้วเสด็จมาประทับอยู่เป็นนิจ ด้วยเป็นสถานที่อากาศดี ไม่ไกลจากพระนคร¹⁸

ต่อมาพ.ศ.2415 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดให้สร้างที่ประทับและอาคารต่างๆ เพื่อเป็นพระนิเวศน์ที่สมบุรณ์ดังเช่นพระราชวังที่อื่นๆ มีการขุดลอกสระ ทำเขื่อนตลอดจนตกแต่งสวนต่างๆ โดยใช้น้ำในภูมิสถาปัตยกรรมแบ่งเขตพระราชฐานฝ่ายหน้าฝ่ายใน นอกจากพระราชวังบางปะอินจะเป็นสถานที่ที่เสด็จพระราชดำเนินมาแปรพระราชฐานแล้ว พระราชวังบางปะอินยังถูกใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีสำคัญต่างๆ ในรัชสมัย เช่น งานพระศพพระเจ้าลูกเธอ กรมขุนสุพรรณภาควดีเมื่อปีพ.ศ. 2447 หรือใช้เป็นที่รับรองรับเจ้านายจากต่างประเทศหลายครั้ง เช่น พระเจ้าซาร์นิโคลาสแห่งรัสเซียเมื่อปีพ.ศ.2433 ดุ๊กและดัชเชสโยฮันอัลเบรคแห่งบรันสวิค เยอรมนี เมื่อปี พ.ศ.2461¹⁹ เป็นต้น

พระราชวังเขาสดตนาารถ เป็นพระราชฐานที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าให้สร้างขึ้นบนเขาสดตนาารถ จังหวัดราชบุรี เมื่อปีพ.ศ. 2414 เพื่อเป็นที่ประทับในคราวเสด็จเมืองราชบุรี พระราชวังเขาสดตนาารถมีรูปแบบคล้ายกับพระนครคีรี เมืองเพชรบุรีแต่ย่อส่วนลงมา มีการแบ่งเขตพระราชฐานฝ่ายหน้า ฝ่ายใน เมื่อแล้วเสร็จได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับเพียงคราวเดียว จากนั้นไม่ได้เสด็จมาอีกเลย²⁰

พระจุฑาธุชราชฐาน ตั้งอยู่บริเวณแหลมวัง ทางทิศตะวันออกของเกาะสีชัง เกาะขนาดใหญ่ในบริเวณอ่าวไทยฝั่งตะวันออก เมื่อปี พ.ศ.2431 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5โปรดเกล้าฯ ให้สร้างอาไศรยฐานเป็นอาคารพักตากอากาศเพื่อฟื้นฟูสุขภาพ ในระยะ

¹⁸ พิศศรี โปหาทอง, สถาปัตยกรรมในสมัยพระพุทเจ้าหลวง (กรุงเทพฯ : บริษัท แอดวานซ์ อินโฟร์ เซอร์วิส จำกัด(มหาชน), 2553)

¹⁹ มูลนิธิสมเด็จพระยาตำราภานุภาพฯ, จดหมายเหตุพระราชวังบางปะอินและวัดนิเวศธรรมประวัติ (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2537)

²⁰ เรื่องเดียวกัน

ต่อมาเมื่อเสด็จมาประทับบ่อยครั้งขึ้น มีพระราชดำริว่าเป็นภูมิสถานที่ประทับทรงสบาย จึงโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้นเป็นพระราชฐาน พระราชทานนามว่า “พระจุฑาธุชราชฐาน” ตามนามของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก ซึ่งประสูติ ณ ตำหนักที่พระราชฐานแห่งนี้แล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งองค์ต่างๆ เพื่อให้เป็นพระนิเวศน์ที่สมบูรณ์ แต่เกิดวิกฤตการณ์ร.ศ. 112 (พ.ศ.2436) ระหว่างสยามกับฝรั่งเศส การก่อสร้างจึงยุติลง²¹

พระราชวังรัตนรังสรรค์ จังหวัดระนอง สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2433 ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ฝ่ายตะวันตกและเป็นครั้งแรกที่เสด็จเมืองระนอง พระยารัตนเศรษฐี (คอซิมก๊อง ณ ระนอง) เจ้าเมืองจึงได้สร้างพลับพลาที่ประทับรับเสด็จ บนเนินเขากลางเมือง รัชกาลที่ 5 จึงทรงพระราชทานนามว่า “พระราชวังรัตนรังสรรค์” ด้วยทรงเห็นว่าเมืองระนองนานๆ ถึงจะเสด็จประพาสครั้งหนึ่ง หากปล่อยให้ว่างจะชำรุดทรุดโทรม จึงมีพระบรมราชานุญาตให้ใช้พระราชวังแห่งนี้เป็นศาลารัฐบาลและทำพิธีสำคัญต่างๆ ของบ้านเมือง เมื่อมีการเสด็จประพาสเมื่อใดจึงจัดเป็นที่ประทับ²²

พระราชวังบ้านปืน ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเพชรบุรี เมืองเพชรบุรี เป็นพระราชนิเวศน์หัวเมืองที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างเป็นที่ประทับพักผ่อนพระราชอิริยาบถในฤดูฝนทั้งยังเป็นที่อยู่ของเจ้าจอมในสกุลขุนนาคที่ทรงโปรดเป็นพิเศษในช่วงปลายรัชกาล เนื่องจากบิดาของเจ้าจอมก๊ก อ. อันประกอบไปด้วย เจ้าจอมมารดาอ่อน เจ้าจอมเอี่ยม เจ้าจอมเอิบ เจ้าจอมอาบและเจ้าจอมเอื้อน คือเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทศ ขุนนาค) เป็นเจ้าเมืองเพชรบุรีในขณะนั้น ต่อมา พ.ศ.2447 โปรดเกล้าฯ ให้เริ่มหาซื้อที่ดินในเมืองเพชรบุรี รวบรวมจัดซื้อที่ดินจนสำเร็จได้ใน พ.ศ.2452 ที่ดินขนาด 350 ไร่ ติดแม่น้ำเพชรบุรี โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพลับพลาที่ประทับชั่วคราว ในปีเดียวกันโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนิกออกแบบพระตำหนักที่ประทับถาวร เป็นอาคารเครื่องก่อ มีพระราชพิธีก่อพระฤกษ์ 28 สิงหาคม พ.ศ.2453 รวดสองเดือนก่อนที่จะเสด็จสวรรคตในวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ.2453²³

จากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับพระราชวังในสมัยรัชกาลที่ 5 พบว่าการศึกษาส่วนใหญ่เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมผ่านเอกสารประวัติศาสตร์แล้วประมวลผลเป็นข้อมูล แต่ไม่มีการศึกษาถึงแผนที่ และพัฒนาการทางกายแต่ละพระราชวังซึ่งอาจจะเกิดจากข้อจำกัดต่างๆ

²¹ พิศศรี โปหาทอง, สถาปัตยกรรมในสมัยพระพุทธเจ้าหลวง (กรุงเทพฯ : บริษัท แอดวานซ์ อินโฟร์ เซอร์วิส จำกัด(มหาชน), 2553)

²² เรื่องเดียวกัน

²³ เรื่องเดียวกัน

โดยการศึกษาพระราชวังดุสิตในครั้งนี้จะเป็นการศึกษาในแง่มุมของพัฒนาทางกายภาพโดยใช้แผนที่ ประกอบคำอธิบายเพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการอันเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนและเป็นการต่อยอดองค์ความรู้อีกชั้น

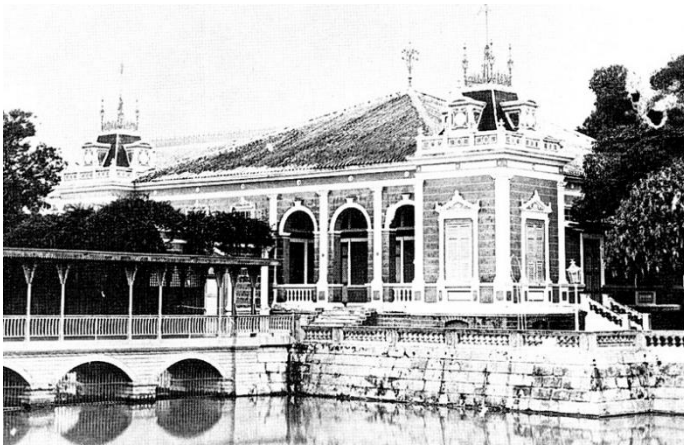

ภาพที่ 23 ภาพถ่ายทางอากาศ บริเวณพระราชวังบางปะอิน พระนครศรีอยุธยา (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

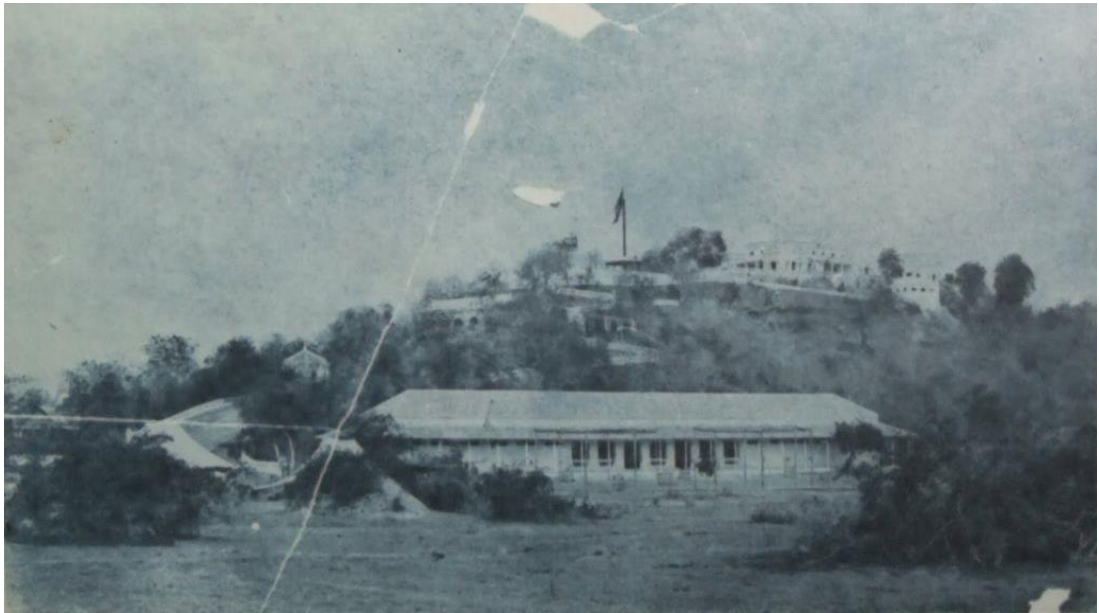

ภาพที่ 24 พระที่นั่งวิสุทธิทัศนาศ พระราชวังบางปะอิน (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพที่ 25 พระที่นั่งอุททยานภูมิเสถียร พระราชวังบางปะอิน (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

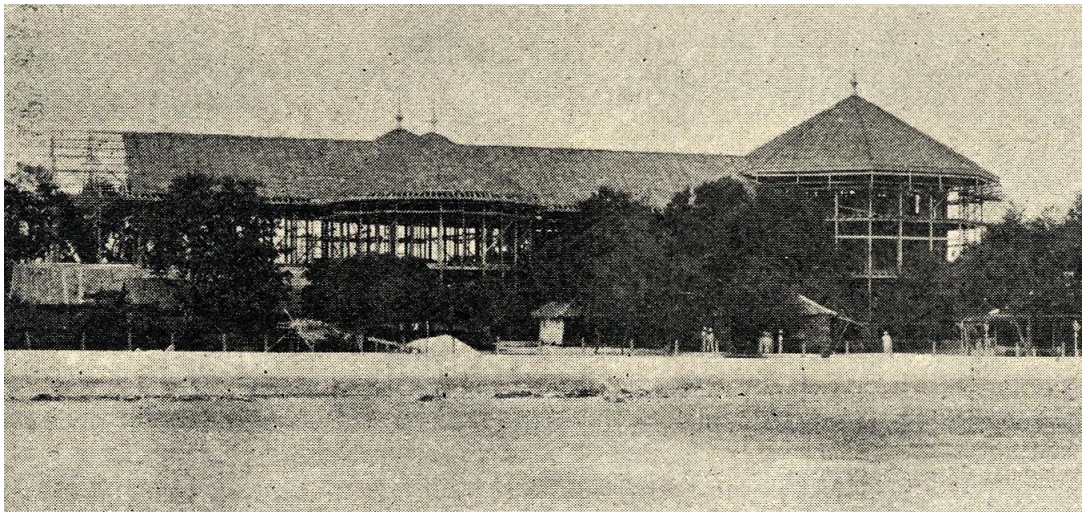
ภาพที่ 26 พระที่นั่งวโรภาสพิमान
พระราชวังบางปะอิน
(ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

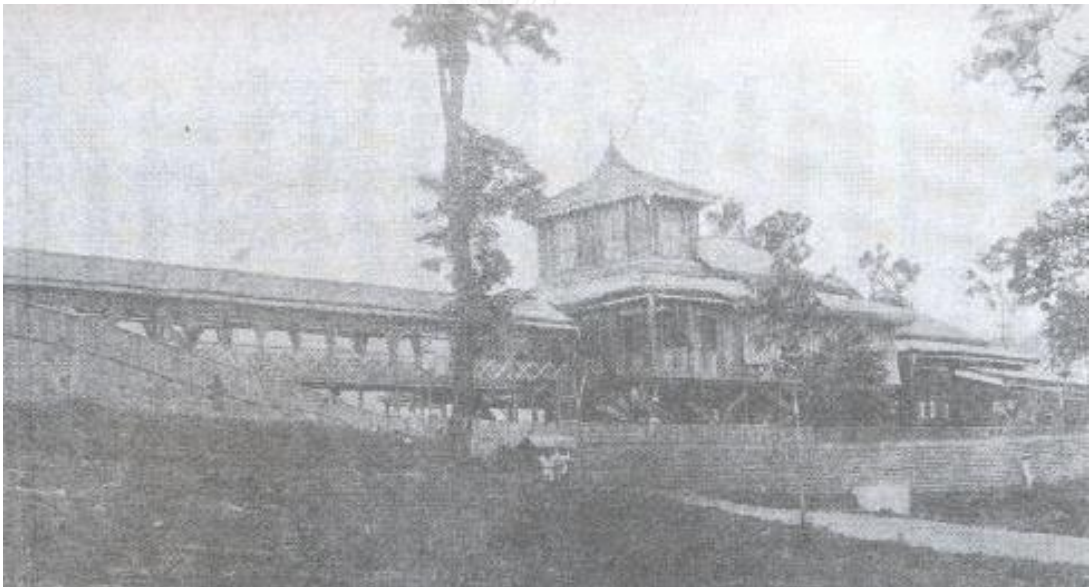
ภาพที่ 27 พระราชวังเขาสัตตนาถ ราชบุรี (ที่มา: ภาพถ่ายส่วนบุคคล)

ภาพที่ 28 ภาพถ่ายพระราชวังเขาสัตตนาถ (เขาวัง ราชบุรี) เมื่อเปลี่ยนมาเป็นวัด (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

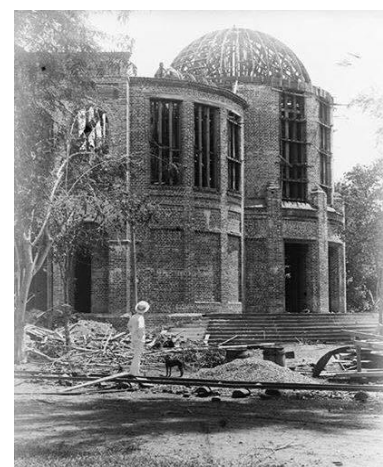
ภาพที่ 29 ภาพถ่ายพระที่นั่งมณโฑรัตนโรจน์ พระจุฑาธุชราชฐาน เกษะสี่ซัง (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพที่ 30 พระราชวังรัตนรังสรรค์ เมืองระนอง เมื่อแรกสร้าง (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพที่ 31 พระราชวังบ้านปืนขณะกำลังก่อสร้าง (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพที่ 32 พระราชวังบ้านปืนขณะกำลังก่อสร้าง (ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

2.2.2 การศึกษาวรรณกรรมเกี่ยวกับพระราชวังดุสิต ในสมัยรัชกาลที่ 5

ในปัจจุบันการศึกษาเกี่ยวกับพระราชวังดุสิตในสมัยรัชกาลที่ 5 มีปรากฏให้เห็นอยู่บ้าง นับตั้งแต่งานศึกษาโดย ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี เมื่อปีพ.ศ. 2525 เป็นต้นมา เป็นการศึกษาถึงข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ทั่วไปเกี่ยวกับพระราชวังดุสิต ตำแหน่งที่ตั้ง ประวัติความเป็นมา และมูลเหตุของการสร้างพระราชวัง ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในรัชสมัย โดยอาศัยข้อมูลเบื้องต้นจากเอกสารจดหมายเหตุและภาพถ่ายเป็นหลัก ซึ่งจากการศึกษาวรรณกรรมที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับพระราชวังดุสิตโดยตรงได้แก่ *พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ (ม. ร. ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, 2537) และวังสวนดุสิต (บัณฑิต จุลาสัย และคณะ, 2557)*

งานศึกษาของ ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี²⁴ เป็นการศึกษาเรื่อง พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ ที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2325 ถึง พ.ศ. 2525 โดยมีขอบเขตเนื้อหาจำกัดเฉพาะพระราชวัง วังในกรุงเทพฯ ทั้งนี้ในการศึกษาพระราชวังดุสิต ได้แบ่งการศึกษาออกเป็นประเด็นต่างๆ ดังนี้

ที่ตั้งพระราชวังดุสิต พระราชวังดุสิตในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 มีอาณาเขตในขอบเขตของถนนที่มีชื่อเรียกในปัจจุบันดังนี้

ทิศเหนือ	จรด	ถนนราชวิถี
ทิศตะวันออก	จรด	ถนนอุทองใน
ทิศใต้	จรด	ถนนอุทองนอกและ
ทิศตะวันตก	จรด	ถนนราชสีมาใต้

อาณาเขตดังกล่าวประกอบไปด้วยพื้นที่ 2 ส่วน คือส่วนเขตพระราชฐานที่ประทับ และส่วนที่ตั้งของวังพระราชโอรส ส่วนต่างๆ ตลอดจนที่ตั้งของกองทหารมหาดเล็กและที่อยู่ขุนนางข้าราชการบริพาร

มูลเหตุในการสร้างพระราชวังดุสิต สาเหตุที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตัดสินใจพระทัยหาสถานที่ที่เหมาะสมในการเสด็จแปรพระราชฐาน ได้แก่ความแออัดของสถานที่ อาคารสิ่งก่อสร้างภายในพระบรมมหาราชวังในขณะนั้น มีพระราชประสงค์ที่จะแปรพระราชฐานไกลๆ พระนครไม่ไกลเหมือนอย่างแต่ก่อนมากนัก เพราะจะได้เสด็จตามพระราชอัธยาศัยทุกเมื่อ อีกทั้งมีพระราชประสงค์ที่จะขยายเขตพระนครให้กว้างขวางออกไปหรือที่สำคัญ

24

ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, *พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525)

อีกประการคือการเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 พ.ศ.2440 ทำให้ทรงทอดพระเนตรเห็นพระราชวัง และพระราชอุทยาน ทำให้ทรงพระสำราญ จึงน่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้พระราชประสงค์จะสร้างวัง ตามอย่างที่เคยทอดพระเนตรเห็นมา²⁵

การก่อสร้างพระราชวังดุสิต ประวัติความเป็นมาเริ่มตั้งแต่ การสร้างพลับพลาที่ประทับชั่วคราวและการเสด็จมาประทับแรมในวันที่ทรงว่างจากพระราชภารกิจ จนได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งวิมานเมฆขึ้น และพระที่นั่งอภิเศกดุสิตตามลำดับ ตลอดจนพระภรรยาเจ้า พระราชธิดา และข้าราชการบริพารที่ตามเสด็จมา ได้จัดสรรสวนๆ ต่างและสร้างตำหนัก อีกทั้งได้มีการวางระบบสาธารณูปโภคการตัดถนน ขุดคลองอันเป็นพระนิวศน์ที่สมบูรณ์มากขึ้น ในช่วงปลายรัชกาลได้โปรดให้สร้างพระที่นั่งอัมพรสถาน และพระที่นั่งอนันตสมาคมเพิ่มขึ้น มีการจัดระเบียบของพระราชวังดุสิตให้เป็นเขตพระราชฐาน ฝ่ายหน้า ฝ่ายในอย่างถาวร

แบบแผนพระราชวังดุสิต ประตูและถนนของพระราชวัง พระราชวังดุสิตได้มีการแบ่งอาณาเขตเป็นพระราชฐานชั้นนอก ชั้นกลาง ชั้นในเช่นเดียวกับแบบแผนของพระราชวังโดยทั่วไป แต่การแบ่งเขตพระราชฐานของพระราชวังดุสิตนี้ ไม่สู้เคร่งครัดเหมือนพระบรมมหาราชวังซึ่งมี “เขื่อนเพชร” เป็นกำแพงแบ่งอย่างชัดเจน แต่ที่พระราชวังดุสิตนี้จะใช้ภูมิทัศน์เข้ามาเป็นเส้นแบ่ง มีการขุดคลองน้อยใหญ่ระหว่างเขตพระราชฐานชั้นกลาง ชั้นใน ซึ่งคลองดังกล่าวเชื่อมต่อกันได้โดยตลอดและทำหน้าที่เปรียบเสมือนถนนเชื่อมต่อระหว่าง “สวน” อันเป็นที่ประทับของเจ้านายฝ่ายใน

ตำหนักที่ประทับฝ่ายใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานที่ดินแต่ละแปลง ทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันตกของเขตพระราชฐานและโปรดฯ ให้สร้างตำหนักและเรือนพักขึ้นเป็นเขตฝ่ายใน ที่ดินแต่ละแปลงนี้มีคำนำหน้าว่า “สวน” และมีชื่อเป็นลาย “กิมตั้ง” ของเครื่องถ้วยและเครื่องลายครามทั้งสิ้น

ลักษณะเด่นของงานศึกษาของม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี คือเป็นงานศึกษาชิ้นแรกๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระราชวังดุสิต โดยศึกษาจากเอกสารจดหมายเหตุและภาพถ่ายเก่าประกอบ อีกทั้งการสัมภาษณ์บุคคลมาประกอบเพื่อประมวลผลให้เห็นถึงภาพรวมของพระราชวังดุสิต ความเป็นมาและองค์ประกอบสำคัญๆ เพื่อให้เข้าใจพระราชวังดุสิตมากขึ้น อย่างไรก็ตามงานศึกษาชิ้นนี้ได้ศึกษาเรื่องราวของพระราชวังดุสิตเป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งในการศึกษาพระราชวังและวังทั้งหมดตั้งแต่ พ.ศ.2325 – พ.ศ.2525 เท่านั้น แต่มิได้ศึกษาถึงข้อมูลในเชิงลึก พัฒนาการและ

องค์ประกอบต่างๆ ที่ครบถ้วนปลีกย่อยลงไป ซึ่งประเด็นดังกล่าวเป็นสาระสำคัญของการศึกษา ต่อมาของบัณฑิต จุลาสัย, พีรศรี โปวาทองและรัชดา โชติพานิช เมื่อพ.ศ.2557²⁶ โดยได้ ทำการศึกษาจากเอกสารชั้นต้นทั้งหมดที่สามารถรวบรวมได้ จากแหล่งต่างๆรวบรวมเป็นรายงาน การวิจัย²⁷ และได้วิเคราะห์เกี่ยวกับแง่มุมต่างๆ ของพระราชวังดุสิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งการ วิเคราะห์เกี่ยวกับพัฒนาการทางกายภาพซึ่งทำให้เห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น โดยมีสาระสำคัญที่ เพิ่มเติมขึ้นมาดังนี้

การจัดซื้อที่ดินสวนดุสิต พูดถึงเรื่องการจัดซื้อที่ดินจากราษฎร โดยใช้เงินจากพระคลังข้าง ที่อันเป็นเงินส่วนพระองค์และการให้ราคาที่เหมาะสม เป็นกลาง เป็นจุดเริ่มต้นของระบบวิธีการ สอบวัดที่ดินด้วยการทำแผนที่สมัยใหม่ ออกเป็นโฉนดที่ดินที่มีความสากลและแม่นยำ

ถนนในพระราชวังดุสิตและการก่อสร้างถนน การตัดถนนเป็นโครงการในระยะแรกเริ่มของ การสร้างพระราชวังดุสิตเพราะเป็นระยะของการวางโครงสร้าง เพื่ออำนวยความสะดวกการจัดสรรพื้นที่ การ คมนาคมและอื่นๆ การตัดและก่อสร้างถนนนั้นแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือเส้นทางสัญจรภายใน พระราชวังดุสิตและเส้นทางโดยรอบพระราชวังดุสิตเพื่อแสดงขอบเขตพระราชฐาน รวมทั้งแล้วมี จำนวนถนนมากกว่า 40 สาย โดยมีขนาดและวัสดุของถนนที่แตกต่างกันไปตามแต่ความเหมาะสม ตลอดจนการประดับตกแต่ง การบำรุงรักษา นอกจากนี้การกำหนดชื่อของถนนที่ได้รับพระราชทาน โดยส่วนใหญ่มาจากชื่อลายกระเบื้องของเหล่าเครื่องถ้วยกังไส อันเป็นหนึ่งในพระราชนิยมของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

คลองในสวนดุสิต พื้นที่ในพระราชวังดุสิตประกอบไปด้วยคลองต่างๆมากมายทั้งในด้าน การคมนาคมขนส่ง ด้านการอุปโภคบริโภคอีกทั้งความจำเป็นที่จะต้องใช้ดินถมถนน ซึ่งก็เป็นเหตุ ให้การขุดคลองส่วนใหญ่ควบคู่ไปกับการทำถนน นอกจากนี้แล้วยังโปรดเกล้าฯให้ขุดสระอีกหลาย แห่งทั้งนี้เพื่อภูมิทัศน์ความสวยงามและเพื่อประโยชน์อื่นๆ อีกด้วย

สะพาน ในการปรับปรุงภูมิทัศน์พื้นที่ในพระราชวังดุสิต นอกจากจะมีการสร้างถนน ขุด คลองและขุดสระแล้วนั้น สะพานก็เป็นองค์ประกอบสำคัญและมีหลากหลายรูปแบบตามความ เหมาะสม เช่นสะพานไม้ สะพานเหล็กหรือสะพานปูน ทั้งนี้แตกต่างกันไปตามความจำเป็น ประโยชน์การใช้งาน ความสวยงามและงบประมาณ

²⁶ บัณฑิต จุลาสัย, พีรศรี โปวาทอง และรัชดา โชติพานิช, *วังสวนดุสิต* (กรุงเทพฯ : มติชน, 2557)

²⁷ บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โปวาทอง, *การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

ประตู่และรั้ว หลังจากมีการดำเนินการออกแบบรั้วและประตูไปแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงไม่เห็นด้วยกับแนวคิดการทำรั้วปูนและประตูโค้ง ด้วยทรงเกรงว่าเปลืองพระราชทรัพย์ เนื่องจากพระราชวังดุสิตกว้างขวาง จึงมีพระราชดำริให้ออกแบบรั้วและประตูที่แตกต่างกันไปตามการใช้งานและความจำเป็นเพื่อเป็นการประหยัดพระราชทรัพย์ โดยทรงมีพระราชวินิจฉัยเกี่ยวกับรั้วด้านต่างๆ อย่างชัดเจน เช่น การกั้นด้วยรั้วไม้ เสาไม้ หรือที่ก่อเป็นเสาปูน นอกจากนี้ยังพบว่า ประตู ก็มีหลากหลายรูปแบบเช่นกัน ได้แก่ ประตูหลัก ประตูยก ประตูน้ำและประตูช่องกุศซึ่งมีหน้าที่และความสำคัญต่างกันไป

การออกแบบและการก่อสร้างพระที่นั่งอัมพรสถาน รายละเอียดทั้งหมดเกี่ยวกับการก่อสร้างพระที่นั่งอัมพรสถานตั้งแต่เริ่มว่าจ้างสถาปนิก ไปจนถึงเรื่องการเขียนแบบ ตลอดจนพระราชวินิจฉัยต่างๆ เกี่ยวกับการสร้างองค์พระที่นั่ง การใช้เทคโนโลยีและวัสดุที่ใหม่ในขณะนั้น นอกจากนี้ยังพบเรื่องราวเกี่ยวกับการตกแต่งภายในองค์พระที่นั่ง เครื่องเรือน ของตกแต่งต่างๆ และพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรอีกด้วย ถือได้ว่างานเฉลิมพระราชมณเฑียรคราวนี้เป็นงานใหญ่โตงานหนึ่งตั้งแต่สร้างพระราชวังดุสิตก็ว่าได้

โดยสรุปแล้วงานศึกษาของบัณฑิต จุลาสัย พีรศรี โปวาทอง และรัชดา ชาติพานิช มีลักษณะเด่นในแง่มุมมองของการวิเคราะห์เกี่ยวกับพัฒนาการทางกายภาพพระราชวังดุสิต โดยวิเคราะห์จากองค์ประกอบต่างๆ เล่าเรื่องตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยอ้างอิงจากเอกสารจดหมายเหตุเป็นช่วงๆ เพื่อให้เข้าใจและเห็นภาพรวมของพระราชวังดุสิตมากขึ้น อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพัฒนาการขององค์ประกอบแต่ละประเภทมีความเชื่อมโยง สอดคล้องกัน แต่อย่างไรก็ดี งานศึกษานี้ยังขาดแผนที่กายภาพที่มีรายละเอียดเฉพาะ ที่จะสามารถอธิบายให้เข้าใจและเห็นภาพมากยิ่งขึ้น

2.3 การศึกษาวรรณกรรม งานวิจัยและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับองค์ประกอบทางกายภาพ

ในการศึกษาครั้งนี้ได้ศึกษาถึงองค์ประกอบทางกายภาพของพระราชวังดุสิต ดังนั้นจึงได้ทำการศึกษาวรรณกรรมเพิ่มเติมของทฤษฎีที่เกี่ยวกับองค์ประกอบทางกายภาพ จากการรวบรวมงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและใกล้เคียง มีปรากฏดังนี้

สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง (ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, 2530) เป็นการศึกษาถึงมูลเหตุของการสร้างพระบรมมหาราชวัง รูปแบบของการแบ่งเขตพระราชฐาน และองค์ประกอบทั่วไปของพระบรมมหาราชวัง

รายงานการวิจัย การวิเคราะห์องค์ประกอบเมืองด้านกายภาพในเขตกรุงรัตนโกสินทร์ ตำแหน่งที่ตั้ง ความสัมพันธ์และความต่อเนื่องของวัง วัด สถาบันราชการ บ้าน ตลาด คลอง สะพาน ถนน (ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, 2532) เป็นการศึกษาถึงภาพรวมขององค์ประกอบเมืองในเขตกรุงรัตนโกสินทร์ วิเคราะห์ในแง่มุมมองของตำแหน่งที่ตั้ง ความสัมพันธ์และความต่อเนื่อง อิทธิพลปัจจัยต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อของการขยายตัวของเมือง

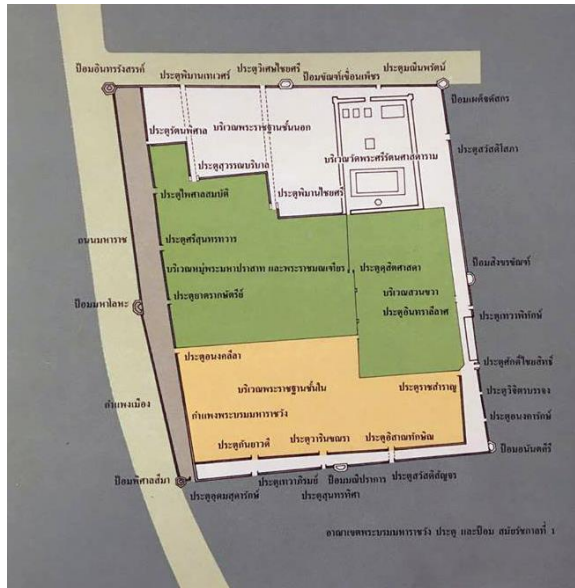
งานค้นคว้าวิจัย องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์ (ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, 2534) เป็นการศึกษาถึงตำแหน่งที่ตั้งและความสัมพันธ์ที่มีต่อกันระหว่างองค์ประกอบสำคัญของเมือง

วังสวนดุสิต (บัณฑิต จุลาสัยและคณะ, 2557) เป็นการศึกษาข้อมูลจากหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์และการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงลึกในองค์ประกอบต่างๆ ภายในพระราชวังดุสิต

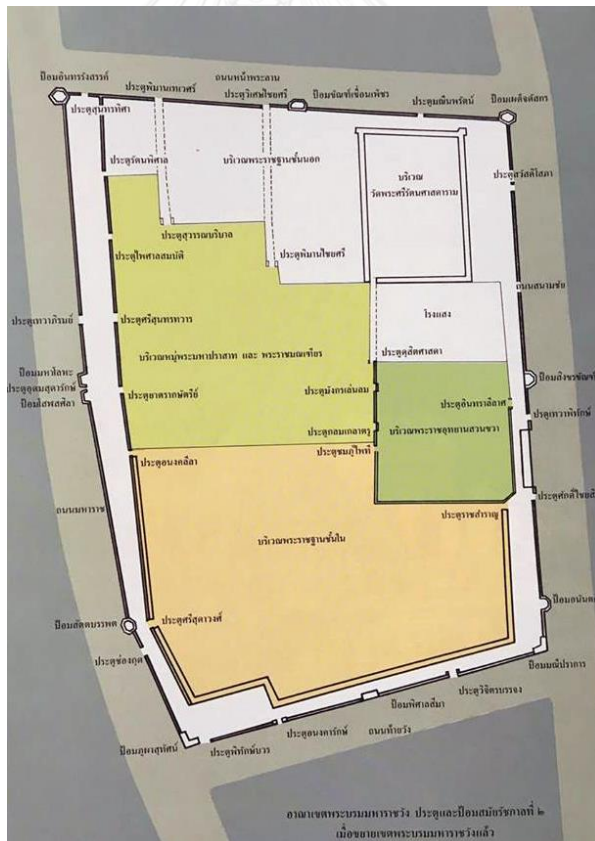
2.3.1 กรอบแนวคิดต้นแบบในการวิเคราะห์

การศึกษากรอบแนวคิด เพื่อเป็นต้นแบบสำหรับการวิเคราะห์โดยทำการศึกษาจากงานวิจัยและหนังสือต่างๆ ที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

ม. ร. ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี (2531) ศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง โดยช่วงเวลาของการศึกษาคือ พ.ศ.2325 – พ.ศ.2525 ลำดับของเนื้อหาได้กล่าวถึงมูลเหตุของการสร้างพระบรมมหาราชวัง รูปแบบของการแบ่งเขตพระราชฐาน และองค์ประกอบทั่วไปของพระบรมมหาราชวัง โดยแบ่งเป็น เขตพระราชฐานชั้นนอก ประกอบด้วย อาคาร สถานที่ราชการ ประตูและป้อมริมกำแพง เขตพระราชฐานชั้นกลางประกอบด้วย หมู่พระมหาปราสาท หมู่พระมณฑปเขียว หมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท อาคารราชการบางส่วนและสวนคิวาลัย เขตพระราชฐานชั้นใน ประกอบด้วย พระที่นั่ง พระตำหนัก ตำหนักและเรือน และเขตวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประกอบด้วย เขตพุทธาวาส

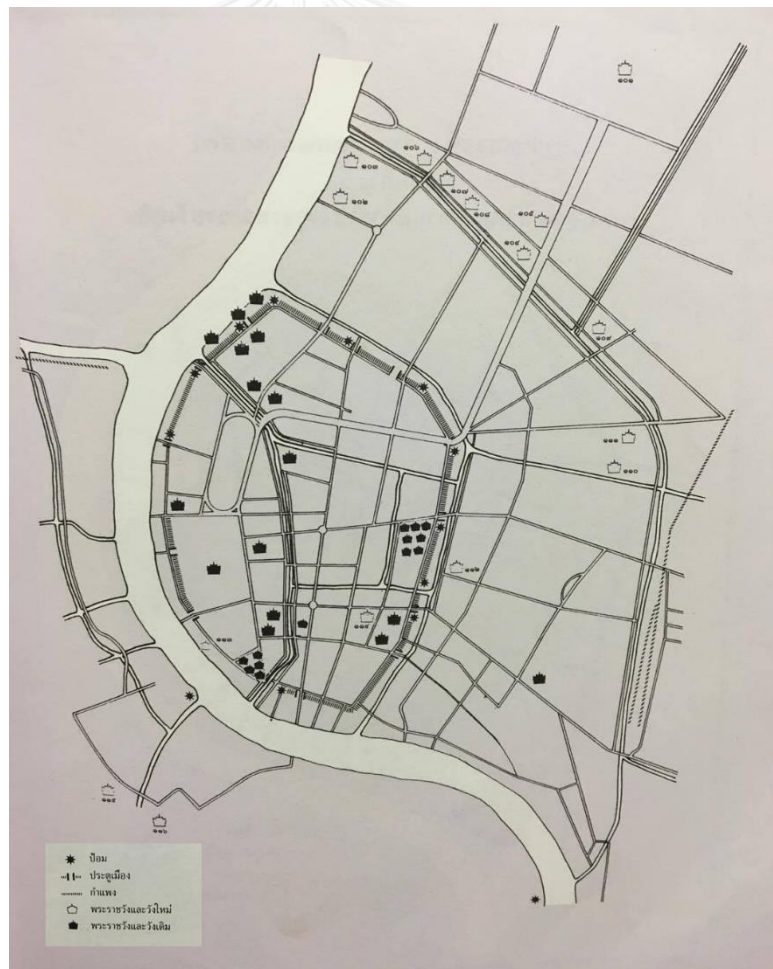

ภาพที่ 33 อาณาเขตพระบรมมหาราชวัง ประตูและป้อม สมัยรัชกาลที่ 1
(ที่มา: หนังสือสถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง เล่ม 1)

ภาพที่ 34 อาณาเขตพระบรมมหาราชวัง ประตูและป้อม สมัยรัชกาลที่ 2
(ที่มา: หนังสือสถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง เล่ม 1)

ม. ร. ว. แนน้อย ศักดิ์ศรี, และคณะ, (2532) ศึกษาและวิจัยเรื่องราวเกี่ยวกับองค์ประกอบทางกายภาพ กรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงเวลา พ.ศ.2325 – พ.ศ.2525 โดยพิจารณาตำแหน่งที่ตั้งและความสัมพันธ์ที่มีต่อกันระหว่างองค์ประกอบสำคัญของเมือง เพื่อเป็นพื้นฐานให้เข้าใจถึงความเป็นมาและเหตุผลของการก่อตัวของแต่ละองค์ประกอบ ตลอดจนวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบเหล่านี้ รวมทั้งได้มีการสันนิษฐานรูปสัณฐานของเมือง จากตำแหน่งที่ตั้งขององค์ประกอบหลักและความต่อเนื่องทางกายภาพ โดยองค์ประกอบทางกายภาพที่กล่าวถึง ได้แก่ พระบรมมหาราชวัง พระราชวังและวัง วัดและอาคารทางศาสนา สถานที่ราชการ บ้าน ชุมชน ตลาด ย่านพานิชยกรรม คลอง ท่าเรือ สะพาน ถนน กำแพงเมืองและป้อม โดยเนื้อหานี้ได้แบ่งออกเป็น 4 ช่วงคือ ช่วงแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงร.1-ร.3 ช่วงร.4-ร.6และช่วงร.7-ร.9 และบทวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของตำแหน่งที่ตั้งขององค์ประกอบเมือง

ภาพที่ 35 แผนที่แสดงพระราชวังและวังในรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411-พ.ศ.2453)

(ที่มา: รายงานวิจัยองค์ประกอบทางกายภาพ กรุงรัตนโกสินทร์)

ศ.ดร.บัณฑิต จุลาสัย และคณะ (2557) ศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับวังสวนดุสิตโดยเนื้อหาได้กล่าวถึง ปฐมบทตั้งแต่แรกสร้างพระราชวังดุสิต ที่มา พัฒนาการตลอดจนการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในรูปแบบเชิงพรรณนา เป็นการอธิบายถึงภาพรวมทั้งหมดเพื่อให้เข้าใจถึงเหตุปัจจัยต่างๆ โดยอาศัยข้อมูลจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ แผนที่และภาพถ่ายโบราณ โดยลำดับของเนื้อหาเริ่มจากมูลเหตุในการสร้างพระราชวังดุสิต, การจัดซื้อที่ดินด้วยเรื่องที่ดิน, งานถลุงพลับพลาและงานปี, ถนอมในพระราชวังดุสิตและการก่อสร้างถนอม, คลองในสวนดุสิต, สะพาน, ประตูและรั้ว, สวนป่าดุสิต, เรื่องราวของพระที่นั่งอัมพรสถาน, สวนสุนันทาและ พระบรมรูปทรงม้า

จากการทบทวนวรรณกรรมในข้างต้นงานวิจัยของม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรีและคณะ (2531) และ ศ.ดร.บัณฑิต จุลาสัย และคณะ (2557) เป็นการศึกษาและวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ทางสถาปัตยกรรมในแง่มุมของกายภาพ ซึ่งอธิบายถึงลักษณะและที่ตั้ง การลำดับเหตุการณ์ให้เห็นภาพและเข้าใจง่ายขึ้น ซึ่งวิธีการในลักษณะนี้ ผู้ศึกษาได้นำมาเป็นพื้นฐานและแนวทางในการศึกษาครั้งนี้

2.3.2 กรอบแนวคิดในการวิเคราะห์องค์ประกอบทางกายภาพ

จากการทบทวนวรรณกรรมที่กล่าวมา สามารถสรุปค่าจัดความและเป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์องค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิต ได้ดังนี้

“องค์ประกอบทางกายภาพ” คือ ส่วนต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กันของตำแหน่งที่ตั้งอันที่จะก่อให้เกิดความต่อเนื่องเป็นรูปธรรม”

“พระราชวังดุสิต” คือ พระราชวังอันเป็นที่ประทับสำหรับพระมหากษัตริย์ เจ้านาย ตลอดจนข้าราชการอันมีแบบแผนประเพณีที่ชัดเจนของตำแหน่ง บริเวณและพื้นที่ใช้สอย

“องค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต” หมายถึง ตำแหน่งที่ตั้งของสิ่งต่างๆ ที่ประกอบกันเป็นพระราชวัง ที่มีความสัมพันธ์และสอดคล้อง ต่อเนื่องกัน ตลอดจนมีการพัฒนาการจนมีรูปแบบเฉพาะ โดยองค์ประกอบทางกายภาพที่จะศึกษาเลือกเฉพาะในเขตพระราชฐานพระราชวังดุสิต ในเบื้องต้นจากการศึกษาโดยอ้างอิงจากข้อมูลและหลักฐาน สามารถจำแนกประเภทได้ดังต่อไปนี้

“พระที่นั่ง” คือ ที่ประทับสำหรับพระมหากษัตริย์ หรือ อาคารที่ให้ออกนามว่า “พระที่นั่ง” และการศึกษาครั้งนี้รวมถึงพลับพลาหรืออาคารที่เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์อีกด้วย

“พระตำหนัก” คือ ที่ประทับสำหรับพระมหากษัตริย์ พระบรมราชินีนาถ พระภรรยาเจ้า หรือที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ – ลูกเธอ

“ตำหนัก” คือ ที่ประทับพระภรรยาเจ้า พระเจ้าลูกยาเธอ - ลูกเธอ พระเจ้าพี่นางเธอ - พระเจ้าน้องนางเธอหรือที่พำนักของเจ้าจอมมารดา เจ้าจอม

“คลอง สระและอ่าง” คือ บริเวณพื้นที่ที่มีการขุดเป็นเส้นทางยาว หรือ ขุดเป็นสระใหญ่ สำหรับทั้งการสัญจรทางน้ำและเพื่อการอุปโภคบริโภค

“ถนน” คือ บริเวณของพื้นที่ที่มีการตัดพื้นที่เป็นทางเพื่อการสัญจรทางบก

“สะพาน” คือ จุดที่มีทางเชื่อมต่อระหว่างถนนไปยังถนนที่มีลักษณะเพื่อข้ามเส้นทางสัญจรทางน้ำ

“ประตูรั้วและกำแพง” คือ บริเวณจุดกำหนดทางเข้าออกของเขตพระราชฐาน หรือ สิ่งก่อสร้างที่บังบอกลงและแสดงออกถึงการเป็นแนวกันแบ่งเขต

“สวนและเกาะ” คือ สวนหรือบริเวณพื้นที่ที่พระราชทานให้แก่พระภรรยาเจ้า เจ้านายซึ่งมีการสร้างตำหนักอยู่ภายในสวน หรือสวนทั่วไปในเขตพระราชฐานที่ไม่ได้พระราชทานผู้ใด ทั้งการแบ่งจากแนวที่ดินที่ระบุและการแบ่งโดยการขุดเป็นเส้นล้อมรอบจนมีฐานเป็นเกาะ

2.4 สรุปผลการศึกษารวบรวม

จากการทบทวนวรรณกรรม งานวิจัยและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง สามารถจำแนกประเภทองค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิตได้ทั้งหมด 8 ประเภท ดังนี้ พระที่นั่ง พระตำหนัก ตำหนัก คลอง สระและอ่าง ถนน ประตูรั้วและกำแพงและสวนและเกาะ ซึ่งการแบ่งประเภทในข้างต้นนี้ นำไปสู่การศึกษาองค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิต จากรายงานผลการวิจัย สามารถวิเคราะห์และอธิบายได้เป็นรูปธรรมชัดเจนมากขึ้น

บทที่ 3

องค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต

การศึกษารายละเอียดองค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิต ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในครั้งนี้ มุ่งศึกษาวิเคราะห์ตำแหน่งที่ตั้งขององค์ประกอบทางกายภาพในพื้นที่เขตพระราชฐาน โดยอาศัยข้อมูลจากข้อมูลจาก รายงานผลการวิจัย การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม พระราชวังดุสิต (ศาสตราจารย์ ดร.บัณฑิต จุลาสัย และคณะ, 2550)²⁸ เป็นหลัก เพื่อมุ่งสังเคราะห์ข้อมูลให้เห็นมิติทางกายภาพและช่วงเวลาของการพัฒนาการตลอดระยะเวลา 13 ปีสุดท้ายในรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2441 – พ.ศ.2453)

สำหรับเนื้อหาในการศึกษานี้ ประกอบด้วย 2 ส่วน คือ ส่วนแรกว่าด้วยการศึกษาวิเคราะห์เบื้องต้นเกี่ยวกับรายชื่อและตำแหน่งที่ตั้งขององค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิต และส่วนที่สองว่าด้วยการศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการขององค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิต เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการวิเคราะห์ในขั้นตอนต่อไป

3.1 การวิเคราะห์จำนวนและประเภทขององค์ประกอบทางกายภาพ

การวิเคราะห์จำนวนและประเภทขององค์ประกอบทางกายภาพเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลจากรายงานผลการวิจัย โดยมีขั้นตอนรวม 3 ขั้นตอน ดังนี้ (1) การศึกษาจำนวนองค์ประกอบทางกายภาพ (2) การแยกประเภทขององค์ประกอบทางกายภาพ (3) การระบุตำแหน่งที่ตั้งขององค์ประกอบทางกายภาพ

3.1.1 การศึกษาจำนวนองค์ประกอบทางกายภาพ

เมื่อพิจารณาเอกสารข้างต้นในช่วง พ.ศ.2443 – พ.ศ.2453 ที่มีข้อมูลว่าด้วยองค์ประกอบทางกายภาพที่จะทำการศึกษา พบองค์ประกอบทางกายภาพรวมทั้งสิ้น 1,580 รายการ จากเอกสารจำนวน 783 เอกสาร จะสังเกตได้ว่ามีเอกสารที่ปรากฏชื่อองค์ประกอบทางกายภาพจำนวน 783 เอกสารจากเอกสารทั้งหมด 1,042 หน้า และสำรวจพบจำนวนขององค์ประกอบทางกายภาพได้ทั้งสิ้น 1,580 รายการ โดยปีที่สำรวจพบองค์ประกอบทางกายภาพมากที่สุดคือ ปีพ.ศ. 2442 (จำนวน 450 รายการ) และปีที่สำรวจพบน้อยที่สุดคือปี พ.ศ.2453 (จำนวน 5 รายการ)

28

บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โปวาทอง. การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต. (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550)

3.1.2 การแยกประเภทองค์ประกอบทางกายภาพ

ผู้ศึกษาได้นำชุดข้อมูลจากตารางที่ 3.1 มาจำแนกองค์ประกอบที่ปรากฏตามหมวดหมู่ องค์ประกอบทางกายภาพที่ได้จัดประเภทไว้ จำนวน 8 ประเภท ได้แก่ พระที่นั่ง พระตำหนัก ตำหนัก คลองสระและอ่าง ถนน สะพาน ประตูรั้วและกำแพง และ สวนและเกาะ มีรายละเอียดดัง ตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ตารางจำนวนองค์ประกอบทางกายภาพที่ปรากฏในพระราชวังดุสิต จำแนกตามหมวดหมู่

พ.ศ.	องค์ประกอบทางกายภาพ(จำนวนที่ปรากฏอยู่ในเอกสาร)								จำนวน องค์ประกอบที่ ปรากฏ
	พระ ที่ นั่ง	พระ ตำหนัก	ตำหนัก	คลอง สระ อ่าง	ถนน	สะพาน	ประตู รั้วและ กำแพง	สวน และ เกาะ	
2441	-	-	-	9	24	-	-	1	34
2442	23	-	2	32	321	61	-	11	450
2443	23	-	-	32	77	-	-	16	148
2444	32	-	3	25	165	109	3	3	340
2445	48	1	4	14	62	1	15	14	159
2446	27	1	-	-	16	10	5	11	70
2447	16	1	-	-	7	-	25	1	50
2448	37	1	1	20	2	1	-	5	67
2449	63	4	10	6	2	-	1	7	93
2450	9	1	7	1	5	3	2	3	31
2451	17	-	8	1	15	-	2	4	47
2452	21	-	6	1	50	-	6	2	86
2453	4	-	-	-	-	-	-	1	5
รวม	320	9	41	141	746	185	59	79	1,580

จากตารางที่ 2 จะสังเกตได้ว่าในระยะเวลา 13 ปี ตั้งแต่ปีพ.ศ.2441 – พ.ศ.2453 นั้นในแต่ละปี จำนวนขององค์ประกอบทางกายภาพทั้ง 8 ชนิดมีจำนวนของการสำรวจพบมากน้อยต่างกันไป ทั้งนี้ น่าจะขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมและบริบทของการดำเนินการการก่อสร้างในขณะนั้น โดยผลที่ได้ของการสำรวจพบ 2 อันดับแรกในแต่ละปีนั้น มีรายละเอียดคือ

ปี พ.ศ 2441 องค์ประกอบทางกายภาพที่สำรวจพบมากที่สุด คือ ถนน และ คลอง

ปี พ.ศ 2442 องค์ประกอบทางกายภาพที่สำรวจพบมากที่สุด คือ ถนน และ สะพาน

ปี พ.ศ 2443 องค์ประกอบทางกายภาพที่สำรวจพบมากที่สุด คือ ถนน และ คลอง

ปี พ.ศ 2444 องค์ประกอบทางกายภาพที่สำรวจพบมากที่สุด คือ ถนน และ สะพาน

ปี พ.ศ 2445 องค์ประกอบทางกายภาพที่สำรวจพบมากที่สุด คือ ถนน และ พระที่นั่ง

ปี พ.ศ 2446 องค์ประกอบทางกายภาพที่สำรวจพบมากที่สุด คือ พระที่นั่ง และ ถนน

ปี พ.ศ 2447 องค์ประกอบทางกายภาพที่สำรวจพบมากที่สุด คือ พระที่นั่ง และ ประตูรั้ว

ปี พ.ศ 2448 องค์ประกอบทางกายภาพที่สำรวจพบมากที่สุด คือ พระที่นั่ง และ คลอง

ปี พ.ศ 2449 องค์ประกอบทางกายภาพที่สำรวจพบมากที่สุด คือ พระที่นั่ง และ ตำหนัก

ปี พ.ศ 2450 องค์ประกอบทางกายภาพที่สำรวจพบมากที่สุด คือ พระที่นั่ง และ ตำหนัก

ปี พ.ศ 2451 องค์ประกอบทางกายภาพที่สำรวจพบมากที่สุด คือ พระที่นั่ง และ ถนน

ปี พ.ศ 2452 องค์ประกอบทางกายภาพที่สำรวจพบมากที่สุด คือ ถนน และ พระที่นั่ง

ปี พ.ศ 2453 องค์ประกอบทางกายภาพที่สำรวจพบมากที่สุด คือ พระที่นั่ง และ สวน

ในขั้นต้นจึงอาจสรุปเบื้องต้นได้ว่า พัฒนาการขององค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิต ในช่วงระยะเวลา 13 ปีที่ศึกษา อาจแบ่งออกได้เป็น 4 ช่วงหลักๆ คือ ช่วงแรก พ.ศ.2441 – พ.ศ. 2445 เป็นช่วงที่มีการสำรวจพบองค์ประกอบทางกายภาพถนนมากที่สุด ช่วงที่สอง พ.ศ. 2446 – พ.ศ.2451 เป็นช่วงที่มีการสำรวจพบองค์ประกอบทางกายภาพพระที่นั่งมากที่สุด ช่วงที่สาม พ.ศ. 2452 เป็นปีที่มีการสำรวจพบองค์ประกอบทางกายภาพถนนกลับมามากที่สุดอีกครั้ง และช่วงที่สี่ พ.ศ. 2453 เป็นปีที่มีการสำรวจพบองค์ประกอบทางกายภาพ พระที่นั่ง มากที่สุดและเป็นปีสุดท้ายในรัชสมัย

ต่อมาได้นำองค์ประกอบทางกายภาพทั้ง 1,580 รายการ มาทำการศึกษาและแบ่งองค์ประกอบทางกายภาพเป็น 2 ประเภท ได้แก่ องค์ประกอบทางกายภาพภายนอกเขตพระราชฐาน และองค์ประกอบทางกายภาพภายในเขตพระราชฐาน ซึ่งจากการศึกษาสามารถสรุปและแบ่งได้ดังนี้ องค์ประกอบทางกายภาพภายนอกเขตพระราชฐาน มีจำนวน 904 รายการ และองค์ประกอบทางกายภาพภายในเขตพระราชฐานมีจำนวน 676 รายการ โดยการศึกษาในครั้งนี้

ได้ศึกษาเฉพาะองค์ประกอบทางกายภาพภายในเขตพระราชฐาน ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้จำแนกองค์ประกอบทางกายภาพตามหมวดหมู่ ดังแสดงในตารางที่ 2

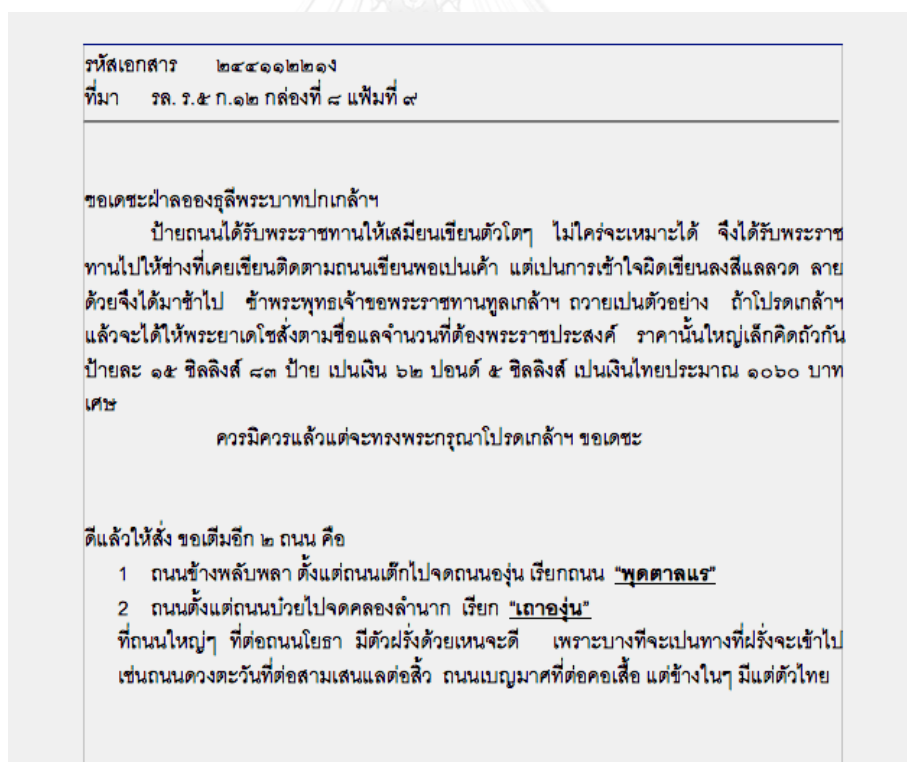
ตารางที่ 2 ตารางสรุปจำนวนเอกสารและจำนวนองค์ประกอบทางกายภาพที่ปรากฏในเขตพระราชฐานพระราชวังดุสิต

พ.ศ.	องค์ประกอบทางกายภาพภายในเขตพระราชฐาน								จำนวนองค์ประกอบที่ปรากฏ
	พระที่นั่ง	พระตำหนัก	ตำหนัก	คลองสระอ่าง	ถนน	สะพาน	ประตูรั้วและกำแพง	สวนและเกาะ	
2441	-	-	-	5	12	-	-	1	18
2442	23	-	2	19	54	5	-	9	112
2443	23	-	-	28	67	-	-	4	122
2444	32	-	3	23	23	56	3	3	143
2445	48	1	4	9	39	1	15	14	131
2446	27	1	-	-	13	6	5	11	63
2447	16	1	-	-	-	-	25	1	43
2448	35	1	1	20	1	1	-	5	64
2449	63	4	10	6	2	-	1	7	93
2450	9	1	7	1	5	-	-	3	26
2451	17	-	8	1	10	-	2	4	42
2452	21	1	6	-	10	-	2	2	42
2453	4	-	-	-	-	-	-	1	5
รวม	318	10	41	112	236	69	53	65	904

3.1.3 การระบุตำแหน่งที่ตั้งขององค์ประกอบทางกายภาพ

เมื่อได้รายชื่อและจำนวนขององค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิตแล้ว ขั้นตอนต่อไปของการศึกษาคือการระบุที่ตั้งขององค์ประกอบทางกายภาพดังกล่าว เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับการสร้างชุดแผนที่เพื่อแสดงพัฒนาการทางกายภาพของพระราชวังดุสิตในลำดับต่อไป ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้ศึกษาเฉพาะองค์ประกอบทางกายภาพภายในเขตพระราชฐาน ดังนั้นจึงนำรายชื่อองค์ประกอบทางกายภาพ ในเขตพระราชฐาน จำนวน 904 รายการ มาระบุตำแหน่งที่ตั้ง โดยอ้างอิงจากข้อมูลเอกสารชั้นต้น จากรายงานผลการวิจัย²⁹เป็นหลัก ประกอบกับการตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติม โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

- ขั้นที่ 1 การระบุตำแหน่งที่ตั้งจากเอกสารชั้นต้น คือการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับตำแหน่งที่ตั้งขององค์ประกอบทางกายภาพ ประเภทที่มีการระบุไว้ชัดเจนว่าเป็นองค์ประกอบทางกายภาพอะไร มีตำแหน่งที่ตั้งอยู่ที่ไหน เช่น ถนนพุดตาลแและถนนถោงุ่น ถูกกล่าวถึงในรายงานผลการวิจัย เอกสารรหัสที่ 24411221ง ว่ามีขอบเขตตั้งแต่ถนนเต็กไปจรดถนนถองุ่นและ ถนนบ้วยไปจรดคลองลำนาก ตามลำดับ (ภาพที่ 35)

ภาพที่ 36 เอกสารรหัส 24411221ง

(ที่มา: รายงานผลการวิจัย การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต)

จากการวิเคราะห์เอกสารเกี่ยวกับองค์ประกอบทางกายภาพ พบว่าจากองค์ประกอบทางกายภาพจำนวน 904 รายการ มีองค์ประกอบ 534 รายการที่สามารถระบุชื่อและกำหนดตำแหน่งที่ตั้งได้ทันที พร้อมสำหรับการสังเคราะห์ข้อมูลเป็นชุดแผนที่ในลำดับต่อไป

- ชั้นที่ 2 การระบุตำแหน่งที่ตั้งเพิ่มเติม สำหรับองค์ประกอบทางกายภาพ 370 รายการที่เหลือ มีองค์ประกอบทางกายภาพจำนวนหนึ่งที่สามารถระบุชื่อหรือที่ตั้งได้ แม้ว่าในเอกสารชั้นต้นจะมิได้ระบุชื่อองค์ประกอบทางกายภาพอย่างชัดเจนนัก หรือมีการเรียกชื่อที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ซึ่งผู้ศึกษาต้องวิเคราะห์จากบริบทของข้อความในเอกสารชั้นต้นทั้งหมด จึงสามารถกำหนดชื่อหรือตำแหน่งที่ตั้งขององค์ประกอบทางกายภาพได้เพิ่มเติมจากเดิมเพิ่มขึ้นอีก 262 รายการ ที่สามารถนำไปเป็นข้อมูลในการสร้างชุดแผนที่องค์ประกอบทางกายภาพได้เช่นกัน ฉะนั้นจึงมีองค์ประกอบทางกายภาพที่ไม่สามารถระบุชื่อหรือตำแหน่งที่ตั้งได้โดยรวมทั้งสิ้น 108 รายการ และมีองค์ประกอบทางกายภาพที่สามารถระบุตำแหน่งที่ตั้งได้ 796 รายการ อาจจำแนกเป็น 8 ประเภทได้ดังนี้ คือ พระที่นั่ง พระตำหนัก ตำหนัก คลอง ถนน สะพาน ประตูรั้วและสวน

3.2 องค์ประกอบทางกายภาพและข้อมูลเชิงกายภาพและตำแหน่งที่ตั้ง

เมื่อได้ทำการวิเคราะห์ตามข้อ 3.1 แล้ว จึงมีองค์ประกอบทางกายภาพ 8 ประเภท 87 องค์ประกอบทางกายภาพที่ทราบชื่อและตำแหน่งที่ตั้ง ตลอดจนลักษณะทางกายภาพเบื้องต้นได้ชัดเจน โดยอาศัยข้อมูลเอกสารชั้นต้นในรายงานผลการวิจัย³⁰ ประกอบกับเอกสารชั้นต้นอื่นๆ 2 รายการคือ ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118³¹ และ นามพระที่นั่ง นามประตูล้อม ร.ศ.124³²

มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.2.1 พระที่นั่ง มีพระที่นั่งที่สามารถระบุตำแหน่งและที่ตั้งได้ รวม 9 องค์ ได้แก่

- **พลับพลาที่ประทับ** พลับพลาที่ประทับในคราวเสด็จมาประทับแรม ณ สวนดุสิต ในช่วง พ.ศ.2442 เป็นต้นมาตั้งอยู่บริเวณระหว่างถนนพุดตาลในกับถนนเต็ก³³
- **พระที่นั่งวิมานเมฆ** พระที่นั่งที่ประทับ ลักษณะเป็นพระที่นั่งไม้สัก 3 ชั้น ตั้งอยู่ในบริเวณเกาะยูอี้³⁴
- **พระที่นั่งอภิเศกดุสิต** ลักษณะเป็นพระที่นั่งห้องพระโรงไม้ชั้นเดียว ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงของพระที่นั่งวิมานเมฆ มีคลองร่องไม้หอมและถนนเต็กคัน³⁵
- **พระที่นั่งอัมพรสถาน** พระที่นั่งที่ประทับ ลักษณะเป็นพระที่นั่งเครื่องก่อ 3 ชั้น ตั้งอยู่ในบริเวณสวนแห่งใต้ริมคลองเม่งเส็ง³⁶
- **พระที่นั่งอุดรภาค** ลักษณะเป็นพระที่นั่งเครื่องก่อ 2 ชั้น อยู่ทางทิศเหนือของพระที่นั่งอัมพรสถาน³⁷

³⁰ บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โปวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

³¹ ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

³² นามพระที่นั่ง นามประตูล้อม ร.ศ.124 , พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรนิรันดร์, 2448)

³³ เรื่องเดียวกัน,

³⁴ เรื่องเดียวกัน,

³⁵ บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โปวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

³⁶ เรื่องเดียวกัน.

³⁷ นามพระที่นั่ง นามประตูล้อม ร.ศ.124

- พระที่นั่งประจิมภาค ลักษณะเป็นพระที่นั่งเครื่องก่อ 2 ชั้น อยู่ทางทิศตะวันตกของพระที่นั่งอัมพรสถาน³⁸
- พระที่นั่งอนันตสมาคม พระที่นั่งอนันตสมาคม พระที่นั่งท้องพระโรง ตั้งอยู่ในบริเวณสวนแป๊ะเต่งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระที่นั่งอัมพรสถาน³⁹
- พระที่นั่งราชฤดี ศาลาโถง อยู่ในบริเวณสวนแป๊ะเต่งหน้าพระที่นั่งอัมพรสถานทางทิศใต้⁴⁰
- พระที่นั่งสัตตลาภิรมย์ ศาลาโถง อยู่ในบริเวณสวนแป๊ะเต่งหน้าพระที่นั่งอัมพรสถานทางทิศใต้⁴¹

3.2.2 พระตำหนัก มีพระตำหนักที่สามารถระบุตำแหน่งและที่ตั้งได้ รวม 3 หลัง ได้แก่

- พระตำหนักเรือนต้น พระตำหนักที่ประทับ ลักษณะเป็นเรือนไทยหมู่ ฝากระดาน ที่ประทับบริเวณริมอ่างหยก⁴²
- พระตำหนักสวนสี่ฤดู ตำหนักที่ประทับ สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ตั้งอยู่บริเวณทิศใต้ริมถนนส้มมือใน ใกล้คลองเม่งเส็ง⁴³
- พระตำหนักสวนนกไม้ ตำหนักที่ประทับ สมเด็จพระนางเจ้าสุทิดาศจักรศรี พระราชเทวี ตั้งอยู่บริเวณทิศเหนือริมถนนโถ ใกล้คลองรางเงิน⁴⁴

3.2.3 ตำหนัก มีตำหนักที่สามารถระบุตำแหน่งและที่ตั้งได้ รวม 7 หลัง ได้แก่

- ตำหนักราชฤทธิรุ่งโรจน์ ที่ประทับ พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าอรุณพงษ์รัชสมโภช อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระที่นั่งอัมพรสถาน⁴⁵

³⁸ บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โปวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

³⁹ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁰ นามพระที่นั่ง นามประตู่แลป้อม ร.ศ.124 , พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรินทร์, 2448)

⁴¹ เรื่องเดียวกัน.

⁴² เรื่องเดียวกัน.

⁴³ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน.

- *ตำหนักสวนบัว* ที่ประทับ พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรม ตั้งอยู่บริเวณทิศตะวันตกของพระที่นั่งอัมพรสถาน ริมคลองเม่งเส็ง⁴⁶
- *ตำหนักสวนฝรั่งกังไส* ตำหนักที่ประทับ พระราชชายา เจ้าดารารัศมี ตั้งอยู่บริเวณทิศเหนือ ริมถนนโต⁴⁷
- *ตำหนักสวนบัวผืนไม้* ที่ประทับพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอัมพันตรีปชา ตั้งอยู่ใกล้ประตูสี่แฉ่ ริมถนนซ่มมือใน⁴⁸
- *ตำหนักสวนพฤกษชาติเบญจมาศ* ประทับพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าอาทรทิพยนิภา⁴⁹
- *ตำหนักสวนพฤกษชาติเลื้อย* ที่ประทับ พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าอรประพันธ์ราไพ⁵⁰
- *ตำหนัก 6 ตำหนักที่เกาะสนใหญ่* ที่ประทับของพระเจ้าพี่นางเธอ พระเจ้าน้องนางเธอ อันประกอบไปด้วย พระองค์เจ้าวราณวิรัตนกัญญา พระองค์เจ้าศรีนาคสวาสดีและพระองค์เจ้าไขหวด พระองค์เจ้ากาญจนกร พระองค์เจ้าอรอุรวดี พระองค์เจ้านารีรัตนาและพระองค์เจ้าประดิษฐาสารี และพระองค์เจ้าบุษบันบัวผัน⁵¹

3.2.4 คลอง สระ และอ่าง มีคลองที่สามารถระบุตำแหน่งและที่ตั้งได้ คลอง 9 สายสระ 1 สระ รวม 10 รายการ ได้แก่

- *คลองหลอดแก้ว* คลองตั้งแต่ถนนดวงตะวันถึงถนนช่างฮีใน⁵²
- *คลองหลอดแก้วใหญ่ (คลองเม่งเสง)* คลองกว้าง 10 วา ตั้งแต่ถนนดวงตะวันเข้ามาถึงถนนบัว⁵³
- *คลองหลอดแก้วน้อย* คลองกว้าง 5 วา ตั้งแต่ถนนบัวถึงถนนช่างฮีใน⁵⁴

⁴⁶ นามพระที่นั่ง นามประตูล้อม ร.ศ.124 , พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรินทร์, 2448)

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁵¹ บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โปวาทอง, *การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

⁵² ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

⁵³ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน.

- คลองรางเงิน คลองกว้าง 3 วา ตั้งแต่ถนนช้างฮีโนถึงคลองสามเสน⁵⁵
- คลองลำนาถ คลองกว้าง 6 วา ตั้งแต่คลองหลอดแก้วน้อยไปจนถึงประตูน้ำตะวันออก⁵⁶
- คลองร่องไม้หอม ตั้งแต่คลองลำนาถไปจนถึงปลายคูต่ออ่างหยก⁵⁷
- คลองลาดฝล็ก คลองระหว่างเกาะสนกับเกาะยูอี้ ตั้งแต่ร่องไม้หอมไปจดคลองหลอดแก้วน้อย⁵⁸
- คลองห้วงเงาแว่น (คลองเงาแว่นแผ่นกระจก) คลองระหว่างเกาะสนกับเกาะกวางตั้งแต่ร่องไม้หอมไปถึงคลองหลอดแก้วน้อย⁵⁹
- คลองลัดแผ่นกระจก (คลองแผ่นกระจก) คลองหลังพระอุโบสถวัดดุสิตเหณีตกห้วงเงาแว่น ได้ตกลาดฝล็ก⁶⁰
- อ่างหยก สระกว้างเส้นหนึ่งต่อร่องไม้หอมถึงคลองหลอดแก้วน้อยและหลอดแก้วใหญ่⁶¹

3.2.5 ถนน มีถนนที่สามารถระบุตำแหน่งและที่ตั้งได้ รวม 20 สาย ได้แก่

- ถนนใบพรใน ถนนกว้าง 6 วา ตั้งแต่พระที่นั่งออกไปถึงถนนสามเสน⁶²
- ถนนดวงดาวใน ถนนกว้าง 6 วา ตั้งแต่ถนนดวงตะวันในถึงถนนช้างฮีโน⁶³
- ถนนช้างฮีโน ถนนกว้าง 6 วา ตั้งแต่ถนนสามเสนถึงถนนพุดตาล⁶⁴
- ถนนเบญจมาศใน ถนนกว้าง 6 วา ตั้งแต่พระที่นั่งออกไปถึงถนนดวงตะวัน⁶⁵

55 ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

56 เรื่องเดียวกัน.

57 เรื่องเดียวกัน.

58 เรื่องเดียวกัน.

59 เรื่องเดียวกัน.

60 เรื่องเดียวกัน.

61 เรื่องเดียวกัน.

62 เรื่องเดียวกัน.

63 เรื่องเดียวกัน.

64 เรื่องเดียวกัน.

65 เรื่องเดียวกัน.

- ถนนพุดตาลใน ถนนกว้าง 4 วา ตั้งแต่พระที่นั่งออกไปถึงช่างฮีใน⁶⁶
- ถนนพุดตาลแรม ถนนข้างพลับพลา ตั้งแต่ถนนเต็กไปจดถนนงุ่น⁶⁷
- ถนนซ่มมือใน ถนนกว้าง 4 วา ริมคลองหลอดแก้วใหญ่หลอดแก้วน้อย ตั้งแต่ถนนไบพรถึงถนนช่างฮีใน⁶⁸
- ถนนโถ ถนนกว้าง 4 วา ตั้งแต่ถนนดวงดาวถึงถนนพุดตาลใน⁶⁹
- ถนนเต็ก ถนนกว้าง 2 วา ตั้งแต่ถนนบ่วยถึงถนนโถ⁷⁰
- ถนนเกาฮง ถนนตั้งแต่ถนนบ่วยไปจดคลองลำนาก⁷¹
- ถนนบ่วย ถนนกว้าง 4 วา ตั้งแต่ถนนดวงดาวถึงถนนพุดตาลใน⁷²
- ถนนสาสี่ ถนนกว้าง 2 วา ในกำแพง ตั้งแต่ถนนดวงดาวในถึงถนนพุดตาลใน⁷³
- ถนนส้มจีน ถนนกว้าง 2 วา ในกำแพง ตั้งแต่ถนนไบพรถนนช่างฮีใน⁷⁴
- ถนนทับทิมใน ตั้งแต่ถนนไบพรมาถึงถนนบ่วย⁷⁵
- ถนนตพานแก้ว ถนนในสวนสุนันทาตั้งแต่ถนนไบพรถึงถนนช่างฮีขนานถนนสามเสน⁷⁶
- ถนนตพานทอง ถนนในสวนสุนันทาตั้งแต่ถนนสามเสนถึงถนนดวงดาวใน⁷⁷
- ถนนตพานเงิน ถนนในสวนสุนันทาตั้งแต่ถนนไบพรถึงถนนช่างฮี⁷⁸

66 ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

67 บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โกวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

68 เรื่องเดียวกัน

69 เรื่องเดียวกัน.

70 เรื่องเดียวกัน.

71 ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

72 เรื่องเดียวกัน.

73 เรื่องเดียวกัน.

74 เรื่องเดียวกัน.

75 เรื่องเดียวกัน.

76 เรื่องเดียวกัน.

77 เรื่องเดียวกัน.

78 เรื่องเดียวกัน.

- ถนนภาพพระบํา ตั้งแต่ถนนปลายไบพรถึงถนนช่างฮี⁷⁹
- ถนนหงษ์หย่อม ถนนบริเวณวงใน เข้าสู่ด้านหน้าของพระที่นั่งอัมพรสถาน⁸⁰
- ถนนมังกรหย่อม ถนนบริเวณวงนอก เข้าสู่ด้านหลังของพระที่นั่งอัมพรสถาน⁸¹

3.2.6 สะพาน มีสะพานที่สามารถระบุตำแหน่งและที่ตั้งได้ รวม 14 สะพาน ได้แก่

- ตพานข้ามคลองลำน้ำกตรงถนนพุดตาน (สะพานถนนพุดตาลในข้ามคลองลำน้ำก)
- สะพานข้ามคลองลำน้ำกบริเวณถนนพุดตาล⁸²
- สะพานถนนภาพพระบําข้ามคลองลำน้ำก (สะพานตรงถนนภาพพระบํา) สะพานข้ามคลองลำน้ำกบริเวณถนนภาพพระบํา⁸³
 - ตพานเม่งเสง สะพานข้ามคลองหลอดแก้วใหญ่บริเวณถนนบัว⁸⁴
 - สะพานสิบสองนักษัตร สะพานข้ามคลองหลอดแก้วน้อยจากถนนช่มีอไนไปถนนโก⁸⁵
 - สะพานม้าแปด (สะพานข้ามคลองหลอดแก้วไปเกาะชะนี) สะพานข้ามคลองหลอดแก้วน้อยจากถนนช่มีอไนไปถนนเกาะกวาง⁸⁶
 - ตพานข้ามอ่างหยกที่สวนดุสิต สะพานเหล็กข้ามอ่างหยกจากเกาะยูอีมายังถนนบัว⁸⁷
 - ตพานถนนไบพร (สะพานแข่งฮวด) สะพานข้ามคลองหลอดแก้วใหญ่บริเวณถนนไบพร⁸⁸

79 บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โปวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

80 เรื่องเดียวกัน.

81 เรื่องเดียวกัน.

82 เรื่องเดียวกัน.

83 เรื่องเดียวกัน.

84 เรื่องเดียวกัน.

85 ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

86 เรื่องเดียวกัน.

87 บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โปวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต. กรุงเทพฯ :

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

88 เรื่องเดียวกัน.

- ตพานข้ามคลองร่องไม้หอมไปเกาะสน (เกาะสนใหญ่) สะพานข้ามคลองร่องไม้หอมไปเกาะสนใหญ่บริเวณถนนเด็ก⁸⁹
- ตพานข้ามร่องไม้หอมไปยู่อี่ สะพานข้ามคลองร่องไม้หอมไปเกาะยู่อี่บริเวณถนนเด็ก⁹⁰
- ตพานข้ามร่องไม้หอมไปเกาะกวาง สะพานข้ามคลองร่องไม้หอมไปเกาะกวางบริเวณถนนเด็ก⁹¹
- ตพานตรงถนนเด็กข้ามคลองลำนาค สะพานข้ามคลองลำนาคบริเวณถนนเด็ก⁹²
- ตพานเกาะงุ่น (สะพานข้ามคลองแผ่นกระจกไปเกาะสน) สะพานข้ามเงาแว่นลัดแผ่นกระจกตั้งแต่เกาะชนีไปเกาะสน⁹³
- ตพานข้ามลัดแผ่นกระจกไปเกาะยู่อี่ สะพานข้ามคลองลัดแผ่นกระจกไปเกาะยู่อี่⁹⁴
- ตพานถนนเด็กได้สวนแง่เต่ง สะพานข้ามถนนเด็กได้บริเวณสวนแง่เต่ง⁹⁵

3.2.7 ประตู่รั้วและกำแพง มีประตู่รั้วและกำแพงที่สามารถระบุตำแหน่งและที่ตั้งได้ รวม 5 ประตู 3 รั้ว ได้แก่

- ทำโค้งทำเสาประตูและกำแพงวังที่สวนดุสิต (กำแพงประตูบริเวณสวนดุสิต) กำแพงล้อมรอบเขตพระราชฐาน พระราชวังดุสิต⁹⁶
- เสาเขตรสวนดุสิต (หลักเขต) เสาเขตที่ทำหน้าที่เป็นตัวกำหนด บอกระยะหรือจุดอาณาเขตต่างๆ ของพระราชวังดุสิต⁹⁷

⁸⁹ บัณชิต จุลาสัย และ พีรศรี โปวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁹¹ เรื่องเดียวกัน.

⁹² เรื่องเดียวกัน.

⁹³ ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

⁹⁴ บัณชิต จุลาสัย และ พีรศรี โปวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน.

- กำแพงชั้นในสวนดุสิต (กำแพงชั้นใน) กำแพงที่อยู่ภายในเขตพระราชฐานเป็นกำแพงที่
กั้นแบ่งเขตพระราชฐานออกเป็นส่วนๆ⁹⁸

- ซุ้มประตูหลักสำหรับวังสวนดุสิต ซุ้มประตูหลักทางเข้า-ออก พระราชวังดุสิต⁹⁹
- ประตูทวาร ประตูทางเข้าออก ตั้งอยู่บริเวณทิศใต้พระราชวังดุสิตติดกับถนนใบโพธิ์¹⁰⁰
- ประตูในถนนบวรวิมถนนเด็ก ประตูเข้าออกภายใน ตั้งอยู่บนถนนบวรวิมถนนเด็ก¹⁰¹
- ประตูในถนนบวรวิมโรงกาศ ประตูเข้าออกภายใน ตั้งอยู่บนถนนบวรวิมโรงกาศทหาร¹⁰²
- ประตูสี่แฉ่ ประตูเข้าออกถนนบวร ทางทิศตะวันตกติดกับถนนดวงดาวใน¹⁰³

3.2.8 สวนและเกาะ มีสวนและเกาะที่สามารถระบุตำแหน่งและที่ตั้งได้ 7 สวน 4 เกาะ ได้แก่

- สวนสี่ฤดู สวนสมเด็จพระนางเจ้าฯพระบรมราชินีนาถ¹⁰⁴
- สวนบัว สวนพระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรม¹⁰⁵
- สวนประเวศ(สวนม้าสน) สวนพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าประเวศวรสมัย คือ สวนม้า
สน¹⁰⁶
- สวนพุดตาล สวนพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอรประพันธ์ราไพ คือ สวนพุดตาลน้อย¹⁰⁷
- สวนแป๊ะเต่ง สวนบริเวณทิศตะวันออกของพระที่นั่งอัมพรสถาน¹⁰⁸

98 ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

99 เรื่องเดียวกัน.

100 เรื่องเดียวกัน.

101 เรื่องเดียวกัน.

102 เรื่องเดียวกัน.

103 เรื่องเดียวกัน.

104 เรื่องเดียวกัน.

105 เรื่องเดียวกัน.

106 เรื่องเดียวกัน.

107 เรื่องเดียวกัน.

108 บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โทวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

- สนวนแ่งเต็ง สนวนบริเวณทิศใต้ของพระที่นั่งอัมพรสถาน¹⁰⁹
- สนวนสุนันทา สนวนทางฝั่งตะวันตกของพระราชวังดุสิต¹¹⁰
- เกาะยู่อี้ เกาะใหญ่ข้างใต้ในระหว่างอ่างหยกกับลาดผลึก ร่องไม้หอมและคลอง
หลอดแก้วน้อยเกาะยู่อี้¹¹¹
- เกาะสน (เกาะสนใหญ่) เกาะกลางที่ตั้งพระอุโบสถวัดดุสิต ระหว่างลาดผลึกกับห้วงเงา
แว่น ร่องไม้หอมและลาดแผ่นกระจก¹¹²
- เกาะสนเล็ก เกาะเล็กอยู่ใต้เกาะสนใหญ่ ระหว่างร่องไม้หอมและลาดผลึก¹¹³
- เกาะกวาง เกาะใหญ่ด้านเหนือ ระหว่างเงาแว่นกับลานาก ร่องไม้หอมและหลอดแก้ว
น้อย¹¹⁴

หลังจากระบุลักษณะที่ตั้งขององค์ประกอบทางกาย ทั้ง 87 องค์ประกอบทางกายภาพแล้ว เพื่อเป็นการทำให้เห็นถึงพัฒนาการของแต่ละองค์ประกอบอย่างชัดเจนเพื่อสามารถนำไปวิเคราะห์ ในทางกายภาพได้จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบทางกายภาพต่างๆ เหล่านี้กับปีที่สร้าง จึงทำให้เป็นการนำไปสู่ขั้นตอนต่อไปเพื่อทำความเข้าใจและเห็นภาพ ความสัมพันธ์ของทั้งสองชัดเจนยิ่งขึ้น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

109 บัณฑิต จุฬาสัย และ พีรศรี โปวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

110 เรื่องเดียวกัน.

111 ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

112 เรื่องเดียวกัน.

113 เรื่องเดียวกัน.

114 เรื่องเดียวกัน.

3.3 ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบทางกายภาพและปีที่สร้าง

การนำองค์ประกอบทางกายภาพที่ได้ทำการระบุลักษณะที่ตั้งที่ถูกต้องแล้วมาลำดับเหตุการณ์ ความสัมพันธ์และการปรากฏขององค์ประกอบทางกายภาพและปีที่สร้าง โดยปีที่ทำการศึกษาคือ ตั้งแต่ พ.ศ.2441 ถึง พ.ศ.2453 เป็นระยะเวลา 13 ปี โดยลำดับเหตุการณ์ในรูปของตารางเพื่อให้ง่ายต่อการเข้าใจ โดยผู้ศึกษาได้ทำการออกแบบเป็นตารางโดยมีรายละเอียดต่างๆดังต่อไปนี้

ตารางแสดงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทางกายภาพและปีที่สร้าง จำแนกตามปี พ.ศ. 2441 – พ.ศ.2453 ตลอดระยะเวลา 13 ปี ซึ่งในแต่ละปีนั้นจะถูกแบ่งออกเป็นไตรมาส แบ่งเป็น 4 ช่องด้วยกัน โดยจะแสดงถึงการปรากฏขององค์ประกอบทางกายภาพทั้ง 8 ประเภท

จากตารางจะพบว่าเห็นถึงความสัมพันธ์ของทั้งองค์ประกอบประเภทเดียวกันและต่างประเภท ในส่วนของความสัมพันธ์ในองค์ประกอบทางกายภาพประเภทเดียวกันจะเห็นถึงระยะเวลาในการปรากฏ ความถี่ - ห่าง ความต่อเนื่องและลำดับก่อนหลัง ส่วนความสัมพันธ์ในองค์ประกอบทางกายภาพที่ต่างประเภทกันจะเห็นถึงความสัมพันธ์ของการปรากฏไปพร้อมๆกันในชวงเวลานั้นๆ หรือความสัมพันธ์ที่มีปัจจัยเกี่ยวเนื่องกัน ซึ่งสามารถศึกษาได้จากตารางที่ 3 - 3

องค์ประกอบทางกายภาพ	จำนวนตามปีพุทธศักราช 2441 – 2453													หมายเหตุ
	พ.ศ.2441	พ.ศ.2442	พ.ศ.2443	พ.ศ.2444	พ.ศ.2445	พ.ศ.2446	พ.ศ.2447	พ.ศ.2448	พ.ศ.2449	พ.ศ.2450	พ.ศ.2451	พ.ศ.2452	พ.ศ.2453	
1. พระที่นั่ง														
1.1 พระที่นั่งประทับ		เริ่มสร้าง เฉลิมพระสมญา				เริ่มใช้								
1.2 พระที่นั่งวิมานเมฆ			เริ่มสร้าง	เฉลิมวิมานฯ										
1.3 พระที่นั่งอภิเศกดุสิต					สร้างอภิเศก									
1.4 พระที่นั่งอัมพรสถาน					สร้างอัมพรฯ			เฉลิมอัมพรฯ						
1.5 พระที่นั่งอุดรภาค														
1.6 พระที่นั่งประจิมภาค														
1.7 พระที่นั่งอนันตสมาคม														
1.8 พระที่นั่งราชฤดี														
1.9 พระที่นั่งสัตตลาภิรมย์														
2. พระตำหนัก														
2.1 พระตำหนักเชียงแสน														
2.2 พระตำหนักสวนสี่ฤดู														
2.3 พระตำหนักสวนมาไม้														
3. ตำหนัก														
3.1 ตำหนักราชฤดีรุ่งโรจน์														
3.2 ตำหนักสวนบัว														
3.3 ตำหนักสวนรังนกไข่														
3.4 ตำหนักสวนบัวไฟ														
3.5 ตำหนักสวนพุดตาลแปดภาค														
3.6 ตำหนักสวนพุดตาลเดี่ยว														
3.7 ตำหนัก 6 ตำหนักที่เกาะสวนใหญ่														
4. คลอง สระและอ่าง														
4.1 คลองหลอดแก้ว														
4.2 คลองหลอดแก้วใหญ่ คลองม่วงเส็ง														
4.3 คลองหลอดแก้วน้อย														
4.4 คลองรางเงิน														

ภาพที่ 37 ตารางองค์ประกอบทางกายภาพที่ปรากฏในเอกสารรายงานผลการวิจัย

องค์ประกอบทางกายภาพ	จำแนกตามปีพุทธศักราช 2441 – 2453														หมายเหตุ
	พ.ศ.2441	พ.ศ.2442	พ.ศ.2443	พ.ศ.2444	พ.ศ.2445	พ.ศ.2446	พ.ศ.2447	พ.ศ.2448	พ.ศ.2449	พ.ศ.2450	พ.ศ.2451	พ.ศ.2452	พ.ศ.2453		
องค์ประกอบ															
4. คลอง สระและอ่าง															
4.5 คลองลำน้ำ															
4.6 คลองร่องน้ำห้อม															
4.7 คลองลาดเหล็ก															
4.8 คลองห้วยวังแก้วในแม่น้ำกระเจก (คลองเก่าวัน) (แม่น้ำกระเจก)															
4.9 คลองลัดแม่น้ำกระเจก															
4.10 อ่างหยก															
5. ถนน															
5.1 ถนนใบโพธิ์															
5.2 ถนนดงดาว															
5.3 ถนนช้างฮิ้น															
5.4 ถนนบุญมาศ															
5.5 ถนนพุดตาล															
5.6 ถนนพุดตาล															
5.7 ถนนซ่มฮ้อ															
5.8 ถนนโต															
5.9 ถนนตึก															
5.10 ถนนเกาะสูง															
5.11 ถนนบ้วย															
5.12 ถนนสาส์															
5.13 ถนนสังเงิน															
5.14 ถนนทับทิม															
5.15 ถนนตพานแก้ว															
5.16 ถนนตพานทอง															
5.17 ถนนตพานเงิน															
5.18 ถนนภาพระบัว															

ภาพที่ 38 ตารางองค์ประกอบทางกายภาพที่ปรากฏในเอกสารรายงานแผนการวิจัย (ต่อ)

องค์ประกอบทางกายภาพ	จำนวนตามปีพุทธศักราช 2441 – 2453														หมายเหตุ
	พ.ศ.2441	พ.ศ.2442	พ.ศ.2443	พ.ศ.2444	พ.ศ.2445	พ.ศ.2446	พ.ศ.2447	พ.ศ.2448	พ.ศ.2449	พ.ศ.2450	พ.ศ.2451	พ.ศ.2452	พ.ศ.2453		
5. ถนน															
5.19 ถนนหน้ขย้อม															
5.20 ถนนม่กหข้อม															
6. สวน															
6.1 สวนข้มนคองล้มนกตรงถนน พุดตาน (สวนถนนพุดตานข้มนคองล้มนก นาค)															
6.2 สวนถนนนภพระม่ข้มนคอง ล้มนาค(สวนตรงถนนนภพระม่)															
6.3 สวนม่่งสง															
6.4 สวนลีนคองม่กัษัตรี															
6.5 สวนม่่ว้นบด (สวนข้มนคอง หลอดม่กั่วไปเกาะสมเ)															
6.6 สวนข้มนคองขมกั่วสวนลูด ลูด															
6.7 สวนถนนนภพ (รงฮอด)															
6.8 สวนข้มนคองรงม่หข้อมไป เกาะสม															
6.9 สวนข้มนคองม่หข้อมไปข้อม เกาะสม															
6.10 สวนข้มนคองม่หข้อมไป เกาะสม															
6.11 สวนตรงถนนล้กั๊กข้มนคอง ล้มนาค															
6.12 สวนเกาะสม (สวนข้มนคองม่เกาะสม ไปเกาะสม)															
6.13 สวนข้มนคองม่เกาะสม เกาะสม															
6.14 สวนถนนล้กั๊กได้สวนม่่ง															

ภาพที่ 39 ตารางองค์ประกอบทางกายภาพที่ปรากฏในเอกสารรายงานผลการวิจัย (ต่อ)

องค์ประกอบทางกายภาพ	จำนวนตามปีพุทธศักราช 2441 – 2453													หมายเหตุ
	พ.ศ.2441	พ.ศ.2442	พ.ศ.2443	พ.ศ.2444	พ.ศ.2445	พ.ศ.2446	พ.ศ.2447	พ.ศ.2448	พ.ศ.2449	พ.ศ.2450	พ.ศ.2451	พ.ศ.2452	พ.ศ.2453	
องค์ประกอบ														
7.ประจักษ์และกำแพง														
7.1 ทำได้ทั้งทำเสาประจักษ์กำแพงรั้วซึ่งสวนคูสิด (กำแพงประจักษ์บริเวณสวนคูสิด)														
7.2 เสาเขตระสวนคูสิด (หลักเขต)														
7.3 กำแพงรั้วไปสวนคูสิด (กำแพงรั้วซึ่งในแนวรั้วเหล็ก)														
7.4 ซุ้มประตูหลักสำหรับรั้วสวนคูสิด ประตูหลักรั้วสวนคูสิด														
7.5 ประตูกว้าง														
7.6 ประตูในถนนมั่วยริมถนนเด็ก														
7.7 ประตูในถนนมั่วยริมโรงภาค														
7.8 ประตูสี่เหลี่ยม														
8.1 ส่วนสี่ตุ														
8.2 ส่วนบัว														
8.3 ส่วนประเวศ														
8.5 ส่วนพุดตาล														
8.6 ส่วนแป๊ะตั้ง														
8.7 ส่วนแ่งตั้ง														
8.8 ส่วนสุนันทา														
8.9 เกาะบู้อี้														
8.10 เกาะสน (เกาะสนใหญ่)														
8.12 เกาะสนเล็ก														
8.13 เกาะทวง														

ภาพที่ 40 ตารางองค์ประกอบทางกายภาพที่ปรากฏในเอกสารรายงานแผนการวิจัย (ต่อ)

จากตารางข้างต้นทั้งหมดที่ได้แสดงตัวอย่างมานั้นสามารถพอสรุปความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบทางกายภาพและปีที่สร้าง(ปีที่ปรากฏ) ได้ดังนี้

1.พระที่นั่ง	เริ่มปรากฏครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2442 และปรากฏเรื่อยมาตลอดจนถึงสิ้นรัชสมัย ปี พ.ศ.2453
2.พระตำหนัก	เริ่มปรากฏครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2444 และปรากฏเรื่อยมาจนถึง พ.ศ.2451
3.ตำหนัก	เริ่มปรากฏครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2445 และปรากฏเรื่อยมาจนถึง พ.ศ.2452
4.คลอง สระและอ่าง	เริ่มปรากฏครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2441 และปรากฏเรื่อยมาจนถึง พ.ศ.2452
5.ถนน	เริ่มปรากฏครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2441 และปรากฏเรื่อยมาจนถึง พ.ศ.2452
6.สะพาน	เริ่มปรากฏครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2442 และปรากฏเรื่อยมาแค่ระยะเวลาหนึ่งจนถึง พ.ศ.2446
7.ประตูรั้วและกำแพง	เริ่มปรากฏครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2444 และปรากฏเรื่อยมาจนถึง พ.ศ.2452
8.สวนและเกาะ	เริ่มปรากฏครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2442 และปรากฏเรื่อยมาจนถึง พ.ศ.2453

จะเห็นได้ว่าข้อมูลที่กล่าวมานั้นแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบทางกายภาพและปีที่สร้าง ในแง่ของทั้งในองค์ประกอบทางกายภาพประเภทเดียวกันและองค์ประกอบทางกายภาพที่ต่างประเภทกัน โดยมีเรื่องของระยะเวลาและปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่องกัน ทั้งนี้ข้อมูลเหล่านี้จะนำไปสู่การศึกษา เพื่อการวิเคราะห์ต่อไปในรายละเอียด แง่มุมต่างๆ ประเด็นที่น่าสนใจ โดยสรุปเป็นข้อมูลทางกายภาพ คือ ชุดแผนที่พัฒนาการทางองค์ประกอบทางกายภาพ

บทที่ 4

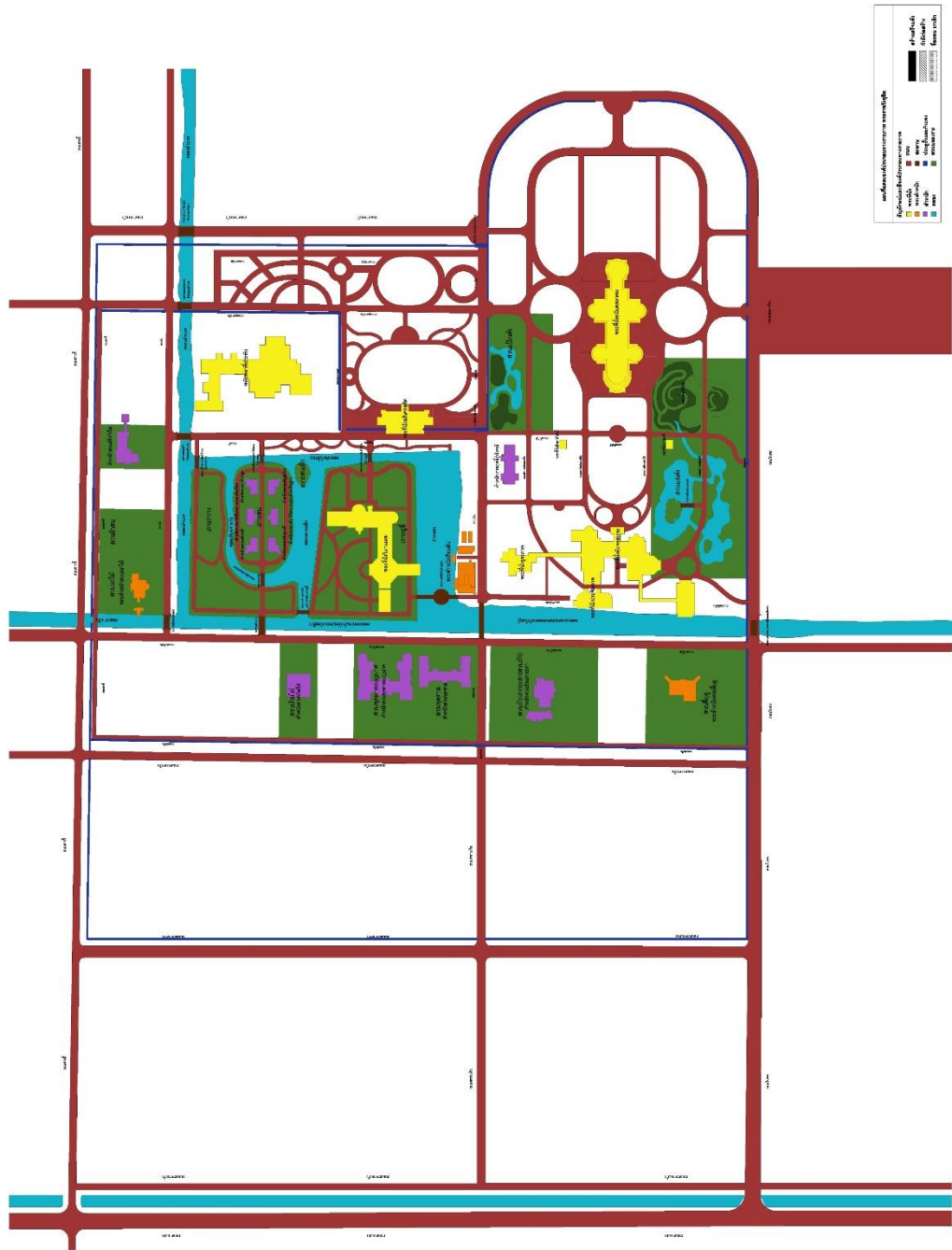
การวิเคราะห์พัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต

การวิเคราะห์พัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิตเป็นการนำชุดเอกสารและข้อมูลที่ได้จากขั้นที่แล้วนั้นมาวิเคราะห์ลำดับเหตุการณ์ของแต่ละองค์ประกอบเพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการและภาพรวมทั้งหมด โดยแสดงผลทั้งในรูปของชุดข้อมูลและชุดแผนที่ จำนวน 13 ปี ซึ่งจะสามารถเข้าใจถึงพัฒนาการขององค์ประกอบทางกายภาพและรูปแบบการเปลี่ยนแปลงของพระราชวังดุสิตได้อย่างชัดเจน ผู้ศึกษาได้แยกออกเป็น 3 ประเด็นหลักในการวิเคราะห์คือ พัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพในแต่ละประเภท พัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพในแต่ละปี ตั้งแต่ปี พ.ศ.2441 – 2453 และการแบ่งช่วงเวลาของพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพ

4.1 พัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิตแต่ละประเภท

การศึกษาพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิตแต่ละประเภท เป็นการศึกษาถึงลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นขององค์ประกอบทางกายภาพประเภทต่างๆ ทั้ง 8 ประเภท ได้แก่ พระที่นั่ง พระตำหนัก ตำนก คลอง ถนน สะพาน ประตูรั้ว และ สวนและเกาะ ที่ปรากฏอยู่ในรายงานผลการวิจัย¹¹⁵ โดยศึกษาแยกเป็นแต่ละประเภท เรียงตามปีที่เกิดขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ.2441 ถึง พ.ศ.2453 เป็นระยะเวลา 13 ปี มุ่งหวังที่จะเข้าใจถึงพัฒนาการขององค์ประกอบทางกายภาพในแต่ละประเภท โดยผ่านการวิเคราะห์ในแง่มุมและประเด็นต่างๆ

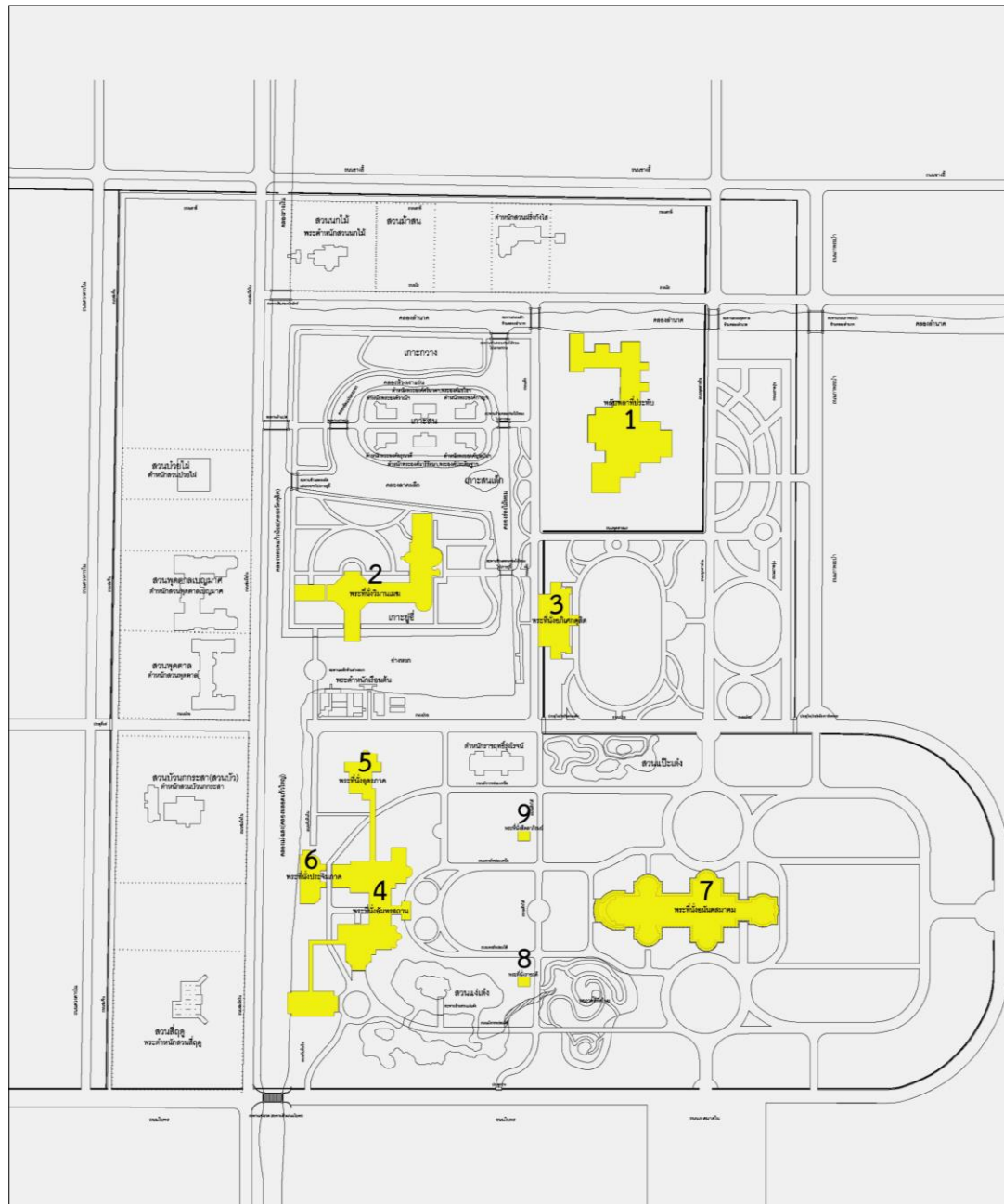
¹¹⁵ บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โปวาทอง. การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต. (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550)

แผนที่ 1 แผนที่องค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิต ทั้ง 8 ประสาท

4.1.1 องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท พระที่นั่ง

องค์ประกอบทางกายภาพประเภท พระที่นั่ง ที่ทำการศึกษาในพระราชวังดุสิตมีจำนวน 9 องค์ ประกอบด้วย พลับพลาที่ประทับ, พระที่นั่งวิมานเมฆ, พระที่นั่งอภิเศกดุสิต, พระที่นั่งอัมพรสถาน, พระที่นั่งอุดรภาค, พระที่นั่งประจิมภาค, พระที่นั่งอนันตสมาคม, พระที่นั่งราชฤดีและพระที่นั่งสัตตลาภิรมย์ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ภาพที่ 41 แผนที่แสดงที่ตั้งองค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท พระที่นั่ง

1. **พลับพลาที่ประทับ:** พลับพลาที่ประทับในคราวเสด็จมาประทับแรม ณ สวนดุสิต ตั้งอยู่บริเวณระหว่างถนนพุดตาลในกับถนนเต็ก¹¹⁶

พ.ศ.2441 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2442 เป็นปีแรกที่กล่าวถึงพลับพลาที่ประทับ รายละเอียดเอกสารได้บอกถึงลักษณะที่ตั้ง โดยปรากฏเรื่องต้นไม้และการบำรุงรักษาสวนต่างๆ รอบๆ พลับพลา การใช้งานพลับพลาเป็นที่ประทับและเสด็จออก และช่วงปลายมีงานเฉลิมพลับพลาในงานปีสวนดุสิต วันที่ 28 กุมภาพันธ์ ร.ศ.118 (พ.ศ.2442)

พ.ศ.2443 - พ.ศ.2445 กล่าวถึงค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างพลับพลาสวนดุสิต และการประทับ ณ พลับพลาสวนดุสิต

พ.ศ.2446 กล่าวถึงการรื้อกระเบื้องสังฆลาจากพลับพลาไปปูใหม่ที่เกาะยูอี้ ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นช่วงเวลาของการเริ่มรื้อพลับพลาบางส่วนแล้ว

พ.ศ.2447 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2448 กล่าวถึงถังดับเพลิงที่ยังคงแบ่งมาใช้ที่พลับพลา ซึ่งหมายความว่าพลับพลา ยังมีการใช้งานอยู่ เพราะปรากฏการใช้งานเป็นห้องเครื่อง แต่ไม่ได้เป็นที่ประทับแล้ว

พ.ศ.2449 กล่าวถึงการรื้อพื้นไม้ ปูกระเบื้องอิฐลาดปูนพลับพลา

พ.ศ.2450 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2451 กล่าวถึงการซ่อมพลับพลา ในเอกสารระบุว่า ซึ่งเหลือจากการรื้อ 1 หลัง

พ.ศ.2452 กล่าวถึงการคิดวางแผนเรือนใหม่ ตรงบริเวณที่ตั้งพลับพลาเดิม ซึ่งสันนิษฐานว่าพลับพลาได้รื้อไปหมดแล้ว

พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

2. **พระที่นั่งวิมานเมฆ:** พระที่นั่งที่ประทับ ลักษณะเป็นพระที่นั่งไม้สัก 3 ชั้น ตั้งอยู่ในบริเวณเกาะยูอี้¹¹⁷

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2442 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

¹¹⁶ บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โปวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

¹¹⁷ นามพระที่นั่ง นามประตูล้อม ร.ศ.124, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรนิรันดร์, 2448)

พ.ศ.2443กล่าวถึงพระบรมราชโองการการก่อสร้างพระที่นั่งวิมานเมฆ เมื่อวันที่ 30 สิงหาคม ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) การก่อพระฤกษ์และค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างพระที่นั่งวิมานเมฆ ซึ่งในปีนี้ได้ปรากฏองค์พระที่นั่งที่กำลังก่อสร้าง

พ.ศ.2444กล่าวถึงรายงานความคืบหน้าต่างๆในการก่อสร้างองค์พระที่นั่ง และช่วงปลายได้มีงานเฉลิมพระที่นั่งวิมานเมฆ เมื่อวันที่ 26 – 29 มีนาคม ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) แต่ยังมี การก่อสร้างเพิ่มเติมบางส่วน

พ.ศ.2445กล่าวถึงการเสด็จประทับ ณ พระที่นั่ง การดูแลตกแต่งเฟอร์นิเจอร์และเครื่องเรือน และงานปรับปรุงภูมิทัศน์ต่างๆ รอบๆ องค์พระที่นั่ง บริเวณเกาะยู่

พ.ศ.2446 - พ.ศ.2451กล่าวถึงการซ่อมบำรุงอาคารส่วนต่างๆของพระที่นั่งวิมานเมฆ

พ.ศ.2452 กล่าวถึงการก่อสร้างเรือนใหม่ข้างองค์พระที่นั่งและสันนิษฐานว่าในช่วงนี้ได้เสด็จไปประทับ ณ พระที่นั่งอัมพรสถานเป็นการถาวรแล้ว

พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

3.พระที่นั่งอภิเศกดุสิต : พระที่นั่งอภิเศกดุสิต ลักษณะเป็นพระที่นั่งท้องพระโรงไม้ชั้นเดียว ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกของพระที่นั่งวิมานเมฆ มีคลองร้องไม้หอมและถนนเตี้ยคัน¹¹⁸

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2446 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

พ.ศ.2447 กล่าวถึงการเฉลิมพระที่นั่งอภิเศกดุสิต เป็นท้องพระโรงหน้าพระที่นั่งวิมานเมฆ ซึ่งได้สร้างเสร็จแล้ว เมื่อวันที่ 16 – 17 เมษายน ร.ศ.123 (พ.ศ.2447) ซึ่งได้สันนิษฐานว่าสร้างมาตั้งแต่เดือนมิถุนายน ร.ศ.121 (พ.ศ.2445)

พ.ศ.2448 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

พ.ศ.2449 กล่าวถึงการใช้งานพระที่นั่งอภิเศกดุสิตเป็นท้องพระโรง ในงานพิธีสำคัญต่างๆ เช่น งานเสด็จออกขุนนาง งานเฉลิมพระราชสมณเฑียรพระที่นั่งอัมพรสถาน เป็นต้น

พ.ศ.2450 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

พ.ศ.2451กล่าวถึงพระที่นั่งอภิเศกดุสิต ในประกาศบรมราชโองการสร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม ท้องพระโรงแห่งใหม่ของพระราชวังดุสิต

พ.ศ.2452 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

พ.ศ.2453 กล่าวถึงพระราชวินิจฉัยการสร้างฉนวนเพิ่มเติมแต่ภายหลังได้งดไป

118

บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โปวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

4. พระที่นั่งอัมพรสถาน : พระที่นั่งที่ประทับ ลักษณะเป็นพระที่นั่งเครื่องก่อ 3 ชั้นตั้งอยู่ในบริเวณสวนแง่เต็งริมคลองเม่งเส็ง¹¹⁹

พ.ศ.2441 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนั้น

พ.ศ.2442 กล่าวถึงรายละเอียดของสัญญาว่าจ้างสถาปนิก การเขียนแบบและการทำแบบต่างๆ เกี่ยวกับพระที่นั่งอัมพรสถาน แต่ยังไม่มีการลงมือก่อสร้างแต่อย่างใด

พ.ศ.2443 กล่าวถึงสรุปเรื่องของสัญญาว่าจ้างสถาปนิก และแบบที่สถาปนิกทำการเขียนแบบเสร็จแล้ว ในช่วงปลายกล่าวถึงค่าใช้จ่ายต่างๆเกี่ยวกับสถาปนิก แบบและอื่นๆ

พ.ศ.2444 กล่าวถึงการเริ่มก่อสร้างอย่างจริงจัง โดยอาคารตั้งอยู่ในบริเวณสวนแง่เต็ง ทางทิศใต้ของพระที่นั่งวิมานเมฆ ในปีนี้ได้ลงมือทำรากพระที่นั่งและคลองราก ถึงปลายปีสามารถทำได้ครบทุกมุข

พ.ศ.2445 กล่าวถึงการก่อสร้างในระยะต่อมา มีการปรับแบบก่อสร้างเรื่องมุขเทียบรถพระที่นั่ง เริ่มถมดินในร่วมรากพระที่นั่งและการก่อผนัง อีกทั้งมีการปรับลดการประดับตกแต่งให้ง่ายและเรียบง่ายเพื่อให้เสร็จทันใช้งาน และในช่วงปลายปีมีการประกาศพระบรมราชโองการสร้างและงานก่อพระฤกษ์พระที่นั่งอัมพรสถาน เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม ร.ศ.121 (พ.ศ.2445)

พ.ศ.2446 กล่าวถึงการก่อสร้างงานก่อผนังส่วนต่างๆ ประกาศเรียกหาช่างเขียนลายปูนลายสีต่างๆเข้ามาทำงานในพระที่นั่ง อีกทั้งในส่วนของการตกแต่งภายในมีการสั่งซื้อและดูตัวอย่างแบบเครื่องเรือนเฟอร์นิเจอร์จากห้างต่างๆ

พ.ศ.2447 กล่าวถึงการก่อสร้างที่เป็นไปอย่างล่าช้าไม่เสร็จตามกำหนดที่คาดไว้ เพราะยังขาดปูพื้นศิลา งานก่อสร้างในส่วนมุขหน้า เฉลียงต่อพระที่นั่ง และการตกแต่งภายใน ดังนั้นจึงเลื่อนออกไปจนกว่าจะเสร็จ แต่ก็โปรดฯให้เร่งทำให้เร็วที่สุด

พ.ศ.2448 กล่าวถึงช่างเขียนลายปูนลายสีได้เข้ามาทำงานเขียนภาพในพระที่นั่ง ตัวแทนจากห้างที่สั่งซื้อเครื่องเรือนเฟอร์นิเจอร์ ได้เข้ามาทำการติดตั้ง และในส่วนของการตกแต่งภายในคืองานเก็บรายละเอียดส่วนต่างๆ ให้เรียบร้อย

พ.ศ.2449 กล่าวถึงงานที่ยังค้างค้างมาจากปีที่แล้วได้แล้วเสร็จ จึงโปรดฯให้มีการเฉลิมพระราชมนเทียรพระที่นั่งอัมพรสถาน เมื่อวันที่ 18 – 22 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125 (พ.ศ.2449)

พ.ศ.2450 กล่าวถึงการเสด็จประพาสยุโรป ครั้งที่ 2 ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการที่ทรงซื้อเครื่องเรือนต่างๆ เข้ามาประดับตกแต่งภายในองค์พระที่นั่ง

119

บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โทวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

พ.ศ.2451 หลังจากเสด็จกลับจากประพาสยุโรป ครั้งที่ 2 แล้วนั้น รัชกาลที่ 5 ได้เสด็จมาประทับ ณ พระที่นั่งอัมพรสถานเป็นการถาวร ความสำคัญในช่วงนี้คือ ทรงมีพระราชดำริในการปรับปรุงสวนหลังพระที่นั่ง คือ สวนนันทา ที่จะทรงขยายอาณาเขตพระราชฐานออกไป และท้องพระโรงแห่งใหม่ด้านหน้าของพระที่นั่งอัมพรสถาน คือ พระที่นั่งอนันตสมาคม

พ.ศ.2452 กล่าวถึงการซ่อมแซมองค์พระที่นั่งบางจุดที่มีปัญหา การซ่อมแซมลัทธิขององค์พระที่นั่ง และเรื่องจิปาตะทั่วๆไปภายในองค์พระที่นั่ง

พ.ศ.2453 กล่าวถึงการซ่อมแซมองค์พระที่นั่งบางจุดที่มีปัญหาและพระราชวินิจฉัยเกี่ยวกับการสร้าง cover passage ระหว่างท้องพระโรงใหม่ที่กำลังก่อสร้างกับพระที่นั่งอัมพรสถาน แต่ภายหลังยกเลิกไป

5.พระที่นั่งอุดรภาค : พระที่นั่งอุดรภาค ลักษณะเป็นพระที่นั่งเครื่องก่อ 2 ชั้น อยู่ทางทิศเหนือของพระที่นั่งอัมพรสถาน¹²⁰

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2444 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

พ.ศ.2445 กล่าวถึงชื่อ “พระที่นั่งอุดรภาค” เป็นครั้งแรกและมีการลงมือก่อสร้างจริงจังเมื่อเดือน 9 ซึ่งสันนิษฐานว่า พระที่นั่งอุดรภาค เป็นกลุ่มอาคารหนึ่งในชุดเดียวกันกับพระที่นั่งอัมพรสถาน จึงอาจเหมาเรียกรวมกัน

พ.ศ.2446 - พ.ศ.2448 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

พ.ศ.2449 กล่าวถึงตัวองค์พระที่นั่งอุดรภาคคืบหน้าไปมากแล้ว เว้นแต่การก่อสร้างเฉลียงทางเดินเชื่อมระหว่างพระที่นั่งอุดรภาคต่อกับพระที่นั่งอัมพรสถานที่ยังไม่แล้วเสร็จ

พ.ศ.2450 กล่าวถึงรายละเอียดงานขึ้นตำหนักราชฤทธิรุ่งโรจน์ โดยเตรียมพระที่นั่งอุดรภาคเป็นที่ประทับส่วนหนึ่งในงานครั้งนั้น

พ.ศ.2451 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

พ.ศ.2452 กล่าวถึงการเตรียมใช้พระที่นั่งเป็นสถานที่รับรองเจ้าชายวัลดิมาร์และเจ้าหญิงมาเรีย เดนมาร์ก โดยให้พระที่นั่งแล้วเสร็จทันเดือนธันวาคม (การตกแต่งข้างใน แต่ตัวอาคารสันนิษฐานว่าเสร็จมาตั้งแต่ พ.ศ.2450 แล้ว)

พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

120

นามพระที่นั่ง นามประตู่แลบ็อม ร.ศ.124 , พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรินทร์, 2448)

6. พระที่นั่งประจิมภาค : พระที่นั่งประจิมภาค ลักษณะเป็นพระที่นั่งเครื่องก่อ 2 ชั้น อยู่ทางทิศตะวันตกของพระที่นั่งอัมพรสถาน¹²¹

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2448 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2449 กล่าวถึงการปรากฏชื่อครั้งแรก ของพระที่นั่งประจิมภาคซึ่งสันนิษฐานว่า พระที่นั่งประจิมภาค เป็นกลุ่มอาคารหนึ่งในชุดเดียวกันกับพระที่นั่งอัมพรสถานและพระที่นั่งอุดรภาค จึงอาจเหมาเรียกรวมกัน และในงานเฉลิมพระราชมณเฑียรพระที่นั่งอัมพรสถานนั้นได้จัดให้พระที่นั่งประจิมภาคเป็นสถานที่รับรองพระสงฆ์ในงานคราวนี้

พ.ศ.2450 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

7. พระที่นั่งอนันตสมาคม : พระที่นั่งอนันตสมาคม พระที่นั่งท้องพระโรง ตั้งอยู่ในบริเวณสวนแป๊ะเต่ง อยู่ทางทิศตะวันออกของพระที่นั่งอัมพรสถาน¹²²

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2446 กล่าวถึงช่างเขียนลายปูนลายสีที่เข้ามาทำงานในพระที่นั่งอัมพรสถาน ว่าจะต้องเขียนที่ท้องพระโรงแห่งใหม่ คือ พระที่นั่งอนันตสมาคมด้วย แต่ในขณะนั้นเป็นการพูดถึงยังไม่มี การก่อสร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม

พ.ศ.2447 - พ.ศ.2448 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2449 กล่าวถึงพระราชวินิจฉัยเรื่องแบบแปลน และโปรดให้เริ่มลงมือได้เลย เมื่อ ร.ศ. 125 (พ.ศ.2449) ดังนั้นปีนี้จึงเป็นปีเริ่มสร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม

พ.ศ.2450 กล่าวถึงประกาศกระทรวงวัง เรื่องเรียกชื่อท้องพระโรงแห่งใหม่ที่กำลังก่อสร้างว่า “พระที่นั่งอนันตสมาคม”

พ.ศ.2451 กล่าวถึงการเสด็จมาประทับ ณ พระที่นั่งอัมพรสถานเป็นการถาวรแล้วทรงมีพระราชวินิจฉัยเรื่องพระที่นั่งอนันตสมาคมที่กำลังก่อสร้าง และในช่วงปลายปีมีประกาศพระบรมราชโองการและงานก่อพระฤกษ์พระที่นั่งอนันตสมาคม เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451) ในคราวเดียวกับงานรัชมังคลาภิเษกและงานเปิดพระบรมรูปทรงม้า ณ ลานพลับพลา

พ.ศ.2452 กล่าวถึงการก่อสร้างพระที่นั่งอนันตสมาคมที่คืบหน้าไปมาก ก่อผนังครบหลังคาเกือบแล้วเสร็จเว้นแต่โดมกลาง และทรงมีพระราชวินิจฉัยเรื่องภาพเขียนในองค์พระที่นั่ง

¹²¹ นามพระที่นั่ง นามประตูล้อม ร.ศ.124 , พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรินทร์, 2448)

¹²² เรื่องเดียวกัน.

พ.ศ.2453 กล่าวถึงรายงานความคืบหน้าการก่อสร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม การติดตั้ง
ลัฟต์ภายในพระที่นั่ง

8.พระที่นั่งราชฤดี : ศาลาโถง อยู่ในบริเวณสวนแง่เต่งหน้าพระที่นั่งอัมพรสถาน¹²³

พ.ศ.2441- พ.ศ.2445 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2446 กล่าวถึงการเสด็จไปเสวยพระกระยาหารเช้า ณ พลับพลาสวนแง่เต่ง ซึ่ง
พลับพลาสร้างเสร็จแล้ว

พ.ศ.2447 - พ.ศ.2449 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2450 กล่าวถึงการใช้พระที่นั่งราชฤดีเป็นสถานที่สำคัญในการจัดงานพิธีต่างๆ เช่น
เป็นสถานที่เลี้ยงสัปเปอร (อาหารค่ำ) ในงานขึ้นตำหนักราชฤทธิรุ่งโรจน์ จัดงานสวนมนต์ฉลองพระ
เท่าอายุเจ้าจอมอ่อน เจ้าจอมเอี่ยม เป็นต้น

พ.ศ.2451 กล่าวถึงประกาศพระบรมราชโองการสร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม ว่าด้วยชื่อ
นามพระที่นั่งที่นำมาใช้ใหม่ ซึ่ง พระที่นั่งราชฤดี เป็นนามของพระที่นั่งที่ทรงเลือกนำกลับมาใช้ใหม่

พ.ศ.2452 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

9.พระที่นั่งสีตลาภิรมย์ : ศาลาโถง อยู่ในบริเวณสวนแง่เต่งหน้าพระที่นั่งอัมพรสถาน¹²⁴

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2449 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2450 กล่าวถึงการใช้พระที่นั่งสีตลาภิรมย์เป็นสถานที่สำหรับจัดงานสวนมนต์ฉลอง
พระเท่าอายุเจ้าจอมอ่อน เจ้าจอมเอี่ยม แสดงว่า พระที่นั่งสีตลาภิรมย์ได้สร้างเสร็จแล้ว

พ.ศ.2451 กล่าวถึงประกาศพระบรมราชโองการสร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม ว่าด้วยชื่อ
นามพระที่นั่งที่นำมาใช้ใหม่ ซึ่ง พระที่นั่งสีตลาภิรมย์ เป็นนามของพระที่นั่งที่ทรงเลือกนำกลับมา
ใช้ใหม่

พ.ศ.2452 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

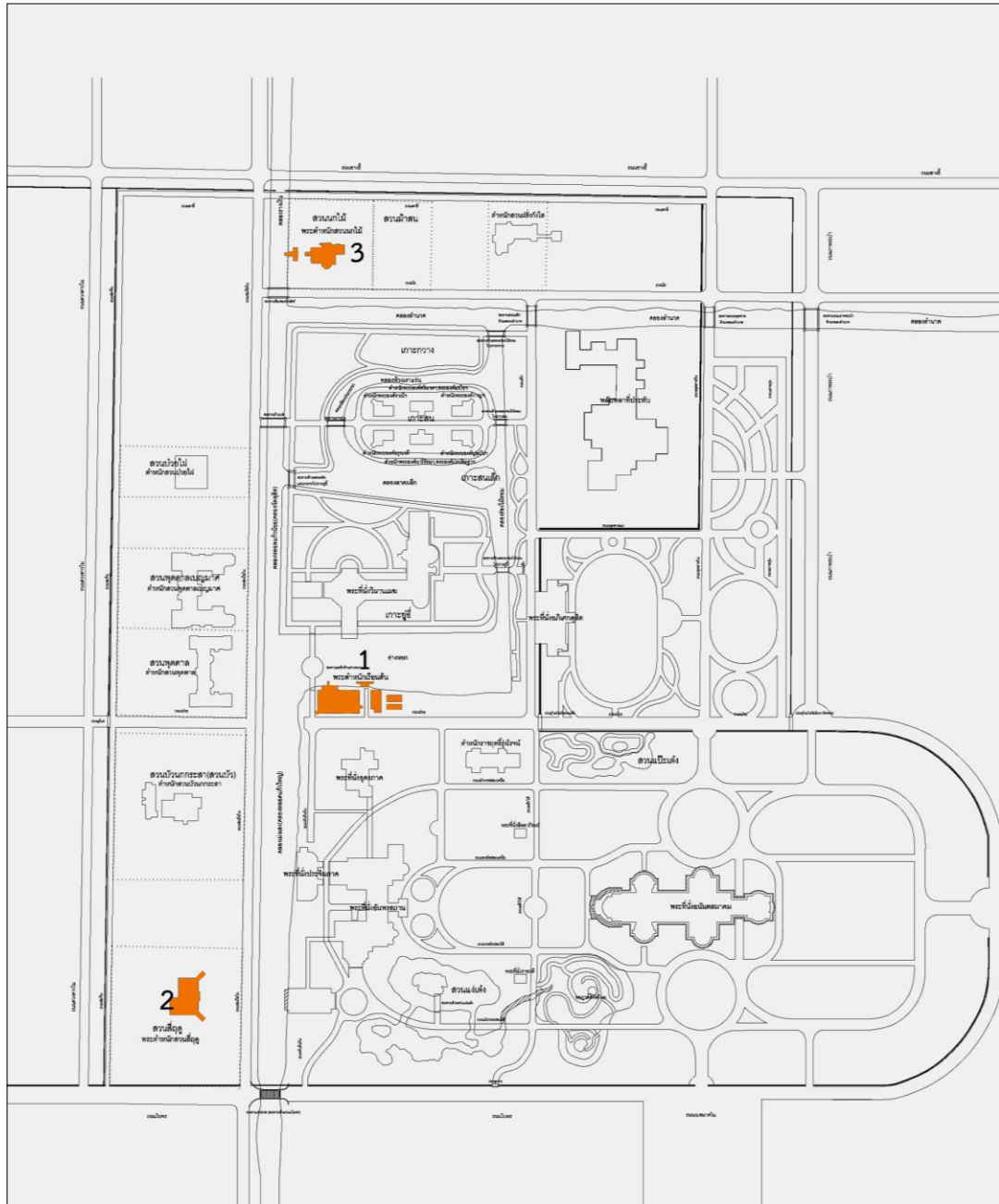
¹²³ นามพระที่นั่ง นามประตูล้อม ร.ศ.124 , พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรินทร์, 2448)

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน.

จากการศึกษาองค์ประกอบทางกายภาพประเภท พระที่นั่ง ที่ปรากฏในรายงาน ผลการวิจัยพบว่า มีการปรากฏอยู่เรื่อยๆ ตลอดระยะเวลา 12 ปี คือตั้งแต่ปีพ.ศ.2441 - พ.ศ. 2453 มีทั้งที่เป็นอาคารที่ประทับที่ใช้ระยะเวลานานในการก่อสร้าง และอาคารหรือพลับพลาอื่นที่ใช้ เวลารวดเร็วในการก่อสร้าง ทั้งนี้มาจากปัจจัยเรื่องของวัสดุในการก่อสร้าง พระราชวินิจฉัยต่างๆ ดังจะเห็นจากพัฒนาการในช่วงเวลาต่างๆ ในช่วงแรกที่ประทับเป็นเพียงแค่พลับพลาที่ประทับชั่วคราว จากรายงานผลการวิจัยได้พบว่าไม่ได้เป็นอาคารถาวรมั่นคงมากนัก การเสด็จพระราช ดำเนินมาประทับแรมแต่ละครั้งก็เป็นแบบไป - กลับ ไม่ได้อยู่ถาวร แต่ต่อมาเมื่อทรงพระสำราญ และโปรดฯเสด็จพระราชดำเนินมาบ่อยครั้ง อีกทั้งโปรดให้ราชสำนักฝ่ายในตามเสด็จมามากขึ้น จึง โปรดให้ก่อสร้างพระที่นั่งที่ถาวร คือ พระที่นั่งวิมานเมฆ อันเป็นพระที่นั่งไม้ที่ย้ายมาจากจุฬาราช ราชฐาน มาประกอบและสร้างเพิ่มเติมขึ้นใหม่ เนื่องจากวัสดุเป็นไม้จึงทำให้พระที่นั่งวิมานเมฆ ก่อสร้างได้เร็ว เมื่อแล้วเสร็จได้ย้ายมาประทับ ณ พระที่นั่งวิมานเมฆ ซึ่งในขณะเดียวกันพระที่นั่ง อัมพรสถาน จากหลักฐานที่ปรากฏได้พบว่า เริ่มก่อสร้างมาพร้อมๆกับพระที่นั่งวิมานเมฆ แต่ยังคง คังค้าง ล่าช้าและยังไม่เสร็จอาจด้วยเพราะปัจจัยในเรื่องวัสดุ และ วิธีการทำแบบการก่อสร้างอย่าง ใหม่ซึ่งใช้ระยะเวลากว่า 6 ปีในการก่อสร้าง และในบริเวณสวนแง่เต่งสวนทางทิศใต้ของพระที่นั่ง อัมพรสถาน ยังปรากฏศาลาโถง อยู่ 2 แห่ง คือ พระที่นั่งราชฤดีและ พระที่นั่งสัตตลาภิรมย์ นอกจากนี้แล้วที่ประทับถาวรทั้งสองแห่งนั้น โปรดเกล้าฯ ให้สร้างห้องพระโรงคู่กันไป กล่าวคือ พระ ที่นั่งวิมานเมฆเป็นที่ประทับคู่กับพระที่นั่งอภิเศกดุสิตอันเป็นห้องพระโรง และพระที่นั่งอัมพรสถาน เป็นที่ประทับคู่กับพระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นห้องพระโรงอีกด้วย

4.1.2 องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท พระตำหนัก

องค์ประกอบทางกายภาพประเภท พระตำหนัก ที่ทำการศึกษาในพระราชวังดุสิตมีจำนวน 3 พระตำหนัก ประกอบด้วย พระตำหนักเรือนต้น, พระตำหนักสวนสี่ฤดูและพระตำหนักสวนนกไม้ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ภาพที่ 42 แผนที่แสดงที่ตั้งองค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท พระตำหนัก

1. **พระตำหนักเรือนต้น:** พระตำหนักที่ประทับ ลักษณะเป็นเรือนไทยหมู่ ฝากระดาน ที่ประทับบริเวณริมอ่างหยก¹²⁵

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2446 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2447 กล่าวถึงกำหนดการขึ้นเรือนต้น ซึ่งได้แล้วเสร็จ โดยมีการขึ้นเรือนต้นเมื่อวันที่ 7 กันยายน ร.ศ.123 ซึ่งจากรายงานผลการวิจัยไม่พบเอกสารก่อนหน้าเกี่ยวกับพระบรมราชโองการโปรดให้สร้าง จึงสันนิษฐานว่าอาจจะสร้างในช่วงต้นปี ของพุทธศักราช 2447 เนื่องจากเป็น เรือนไทยอาคารไม้จึงสามารถสร้างได้เร็วตามกำหนด

พ.ศ.2448 กล่าวถึงเครื่องดับเพลิงที่นำมาไว้ในพระตำหนักเรือนต้น

พ.ศ.2449 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

2. **พระตำหนักสวนสี่ฤดู :** ตำหนักที่ประทับ สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ตั้งอยู่บริเวณทิศใต้ริมถนนส้มมือใน ใกล้คลองเม่งเส็ง¹²⁶

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2447 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2448 กล่าวถึงตำหนักสวนสี่ฤดู ซึ่งเป็นการปรากฏชื่อตำหนักเป็นครั้งแรกจากรายงานผลการวิจัย และในรายละเอียดระบุว่าตำหนักได้สร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว

พ.ศ.2449 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2450 กล่าวถึงพระราชวินิจฉัยที่จะย้ายตำหนักสวนสี่ฤดู ไปไว้ ณ ตำแหน่งอื่นเพราะมีการขยายเขตพระราชฐานหลังพระที่นั่งอัมพรสถานออกไปอีกถึงสวนสุนันทา

พ.ศ.2451 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

3. **พระตำหนักสวนนกไม้ :** ตำหนักที่ประทับ สมเด็จพระนางเจ้าสุชมลมารศรี พระราชเทวี ตั้งอยู่บริเวณทิศเหนือริมถนนโถ ใกล้คลองรางเงิน¹²⁷

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2443 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2444 กล่าวถึงไฟไหม้ไหม้สายที่ช่องหน้าต่าง ตำหนักสวนนกไม้ ซึ่งเป็นการปรากฏชื่อครั้งแรกในเอกสาร และในรายละเอียดระบุว่าตำหนักได้สร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว

พ.ศ.2445 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

¹²⁵ บัณฑิต จุลาลัย และ พีรศรี โทวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน.

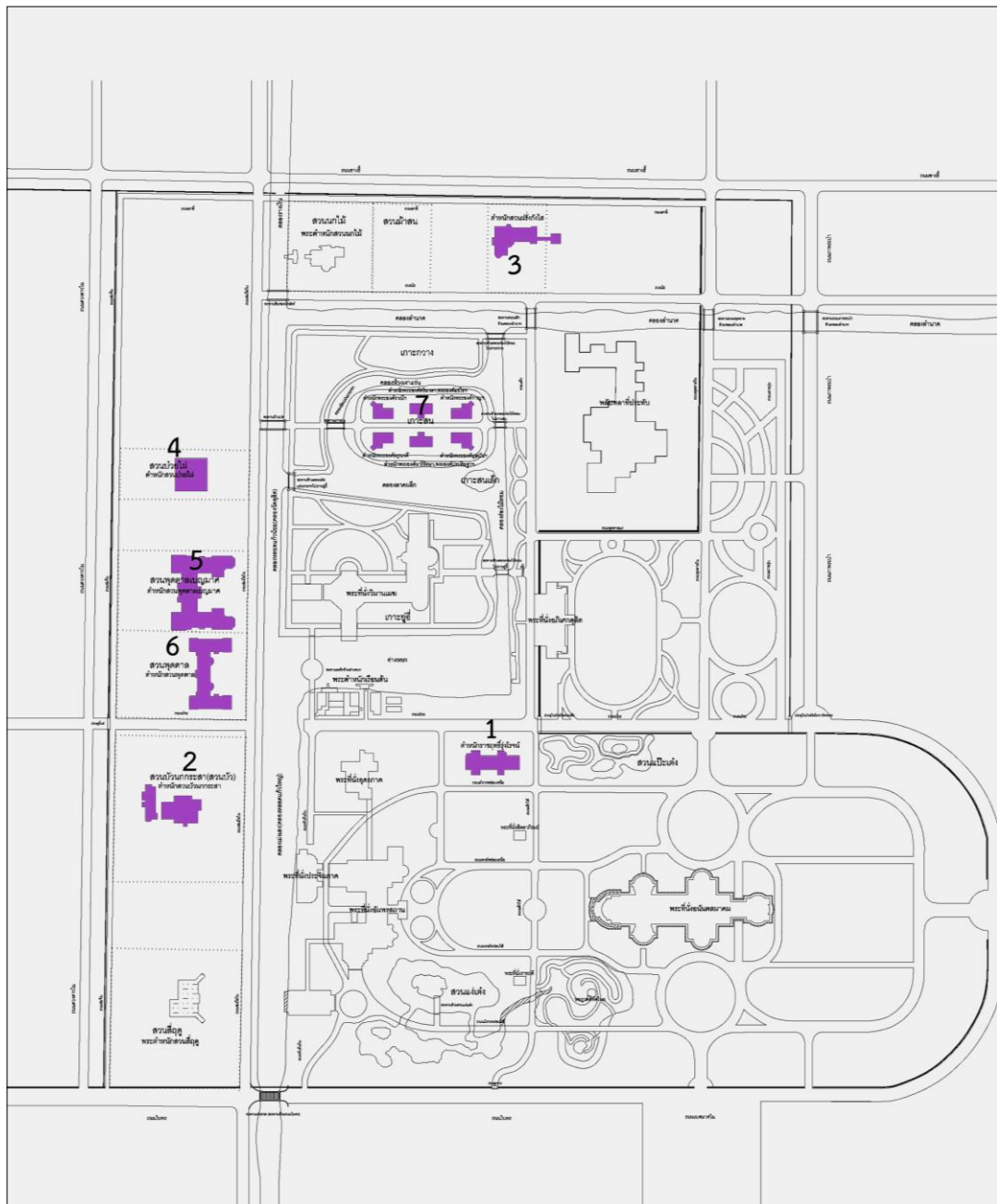
¹²⁷ เรื่องเดียวกัน.

จากการศึกษาองค์ประกอบทางกายภาพประเภท พระตำหนัก ที่ปรากฏในรายงาน ผลการวิจัย ซึ่งปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพประเภท พระตำหนัก เพียงแค่ 3 พระตำหนัก เท่านั้น โดยรายละเอียดส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการซ่อมแซมอาคาร เรื่องทั่วไปหรือการกล่าวถึง สถานที่นั้นๆโดยไม่ได้ระบุถึงพัฒนาการเท่าที่ควร สาเหตุอาจเนื่องมาจาก พระตำหนักต่างๆที่ ก่อสร้างในบริเวณพระราชวังดุสิตนั้นโดยส่วนใหญ่เป็นอาคารไม้ ดังนั้นจึงสร้างได้รวดเร็วและไม่มี ปัญหามากนัก เพราะจากรายงานผลการวิจัยเมื่อมีการกล่าวถึงพระตำหนัก ทั้งหมดจะสร้างเสร็จ เรียบร้อยแล้วและไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงใดๆมากนัก

4.1.3 องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท ตำหนัก

องค์ประกอบทางกายภาพประเภท ตำหนัก ที่ทำการศึกษาในพระราชวังดุสิตมีจำนวน 12 ตำหนัก ประกอบด้วย ตำหนักราชทูตที่รุ่งโรจน์, ตำหนักสวนบัว, ตำหนักสวนฝรั่งกังไส, ตำหนักสวนบัวไผ่, ตำหนักสวนพฤกษศาสตร์เบญจมาศ, ตำหนักสวนพฤกษศาสตร์เลื้อยและตำหนัก ๖ ตำหนักที่เกาะสนใหญ่ 6 ตำหนักโดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ภาพที่ 43 แผนที่แสดงที่ตั้งองค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท ตำหนัก

1. **ตำหนักราชฤทธิรุ่งโรจน์** : ตำหนักที่ประทับ พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าอรุณพงษ์รัชสมโภช อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระที่นั่งอัมพรสถาน¹²⁸

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2449 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2450 กล่าวถึงการตรวจดูแบบตำหนักในช่วงต้นปี และในช่วงปลายปีมีงานขึ้นตำหนัก เนื่องจากเป็นอาคารเครื่องก่อหลังเล็กจึงใช้เวลาในการสร้างไม่มากนัก

พ.ศ.2451 กล่าวถึงการตกแต่งเครื่องเรือนเฟอร์นิเจอร์ภายในตำหนักราชฤทธิรุ่งโรจน์

พ.ศ.2452 กล่าวถึงการตกแต่งตำหนักเพิ่มเติมเพื่อใช้เป็นที่ประทับรับรองเจ้าชายวัลดิมาร์ และเจ้าหญิงมาเรีย แห่งเดนมาร์ก

พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

2. **ตำหนักสวนบัว** : ตำหนักที่ประทับ พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรม ตั้งอยู่ บริเวณทิศตะวันตกของพระที่นั่งอัมพรสถาน ริมคลองเม่งเส็ง¹²⁹

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2449 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2450 กล่าวถึงสวนบัวในผังใหม่จะย้ายถัดลงไปอยู่หลังพระที่นั่ง แสดงว่าตำหนักสวนบัวได้สร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว แต่ในรายงานผลการวิจัยปรากฏชื่อครั้งแรกในปีนี้

พ.ศ.2451 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

3. **ตำหนักสวนฝรั่งกังไส** : ตำหนักที่ประทับ พระราชชายา เจ้าดารารัศมี ตั้งอยู่บริเวณทิศเหนือ ริมถนนโต¹³⁰

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2449 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2450 กล่าวถึงต้นไม้บริเวณเรือนนางดารารัศมี (เรือนเก่า) สันนิษฐานว่าเป็นอาคารหลังเก่า ซึ่งอาจจะสร้างด้วยไม้

พ.ศ.2451 กล่าวถึงเรือนใหม่ที่กำลังสร้าง โดยย้ายเรือนเก่าไปให้เจ้าจอมมารดาโหมด เรือนใหม่ที่กำลังก่อสร้างนั้นเป็นอาคารเครื่องก่อ 2 ชั้น

¹²⁸ บัณฑิต จุลาลัย และ พีรศรี โทวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹³⁰ เรื่องเดียวกัน.

พ.ศ.2452กล่าวถึงเรือนใหม่ที่กำลังสร้าง แล้วเสร็จตามกำหนดคือเดือน 10 และพร้อมเครื่องเรือนเฟอร์นิเจอร์ตกแต่งเรียบร้อยแล้ว

พ.ศ.2453ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

4. *ตำหนักสวนบัวผืน* : ตำหนักที่ประทับพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอัมพันศรีปราสาท ตั้งอยู่ใกล้ประตูสี่แฉก ริมถนนซ่มมือใน¹³¹

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2444 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2445กล่าวถึงเรือนนางเส ซึ่งกำลังก่อสร้าง รับสั่งให้เสร็จภายในเดือน 9 ในปีนี้

พ.ศ.2446 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

5. *ตำหนักสวนพุดตาลเบญจมาศ* : ตำหนักที่ประทับ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพยนิภา ตั้งอยู่ริมถนนซ่มมือใน¹³²

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2444 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2445 : กล่าวถึงเรือนนางซ่ม ซึ่งกำลังก่อสร้าง รับสั่งให้เสร็จภายในเดือน 9 ในปีนี้

พ.ศ.2446 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

6. *ตำหนักสวนพุดตาลเลื้อย* : ตำหนักที่ประทับ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอรประพันธ์รำไพ ตั้งอยู่ริมถนนซ่มมือในใกล้ถนนบัว¹³³

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2447 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2448 : กล่าวถึงการเตรียมห้องบรรทมที่เรือนสวนพุดตาลข้างเหนือ แสดงว่าตำหนักได้แล้วเสร็จมาพอสมควรแล้ว จึงสามารถจัดเป็นสถานที่เสด็จไปประทับได้ สันนิษฐานว่าเป็นอาคารที่สร้างด้วยไม้

พ.ศ.2449 - พ.ศ.2451 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2452 กล่าวถึงแบบและลักษณะเรือนใหม่ของเรือนสวนพุดตาล เป็นอาคารเครื่องก่อ 2 ชั้น รูปตัว H

พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

¹³¹ บัณฑิต จุลาลัย และ พีรศรี โกวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

¹³² เรื่องเดียวกัน.

¹³³ เรื่องเดียวกัน.

7. *ตำหนัก 6 ตำหนักที่เกาะสนใหญ่* : ประกอบด้วย ตำหนักพระองค์เจ้าวชิรรัตนกัญญา, ตำหนักพระองค์เจ้าศรีนาควาสดีและพระองค์เจ้าไขไชดวง, ตำหนักพระองค์เจ้ากาญจนกร, ตำหนักพระองค์เจ้าอรุณวดี, ตำหนักพระองค์เจ้านารีรัตนมาและพระองค์เจ้าประดิษฐาสารี, ตำหนักพระองค์เจ้าบุษบันบัวผัน¹³⁴

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2450 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2451 กล่าวถึงการตกแต่งเครื่องเรือนและเฟอร์นิเจอร์ของตำหนัก 6 ตำหนักและรายละเอียดของการปรับปรุงภูมิทัศน์เกาะสน ซึ่งแล้วเสร็จในปีนี้

พ.ศ.2452 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

จากการศึกษาองค์ประกอบทางกายภาพประเภท ตำหนัก ที่ปรากฏในรายงานผลการวิจัย ปรากฏชื่อเพียงแค่ 12 ตำหนักเท่านั้น ซึ่งลักษณะการปรากฏนั้นมีลักษณะคล้ายกับการปรากฏขององค์ประกอบทางกายภาพประเภท พระตำหนัก กล่าวคือ การปรากฏส่วนใหญ่เป็นปรากฏเมื่ออาคารก่อสร้างเสร็จแล้ว หรือเป็นการปรากฏเพียงแค่ช่วงใดช่วงหนึ่งของการก่อสร้างเท่านั้น แต่จากปรากฏขององค์ประกอบทางกายภาพ ตำหนัก พอจะสรุปสาระสำคัญได้ว่า การปรากฏในช่วงแรกนั้นจากการสันนิษฐานส่วนใหญ่เป็นอาคารที่ก่อสร้างด้วยไม้ แต่ต่อมามีช่วงหลังได้เริ่มทยอยรื้อและสร้างใหม่เป็นอาคารเครื่องก่อ เพื่อที่จะเป็นอาคารถาวรมากขึ้น

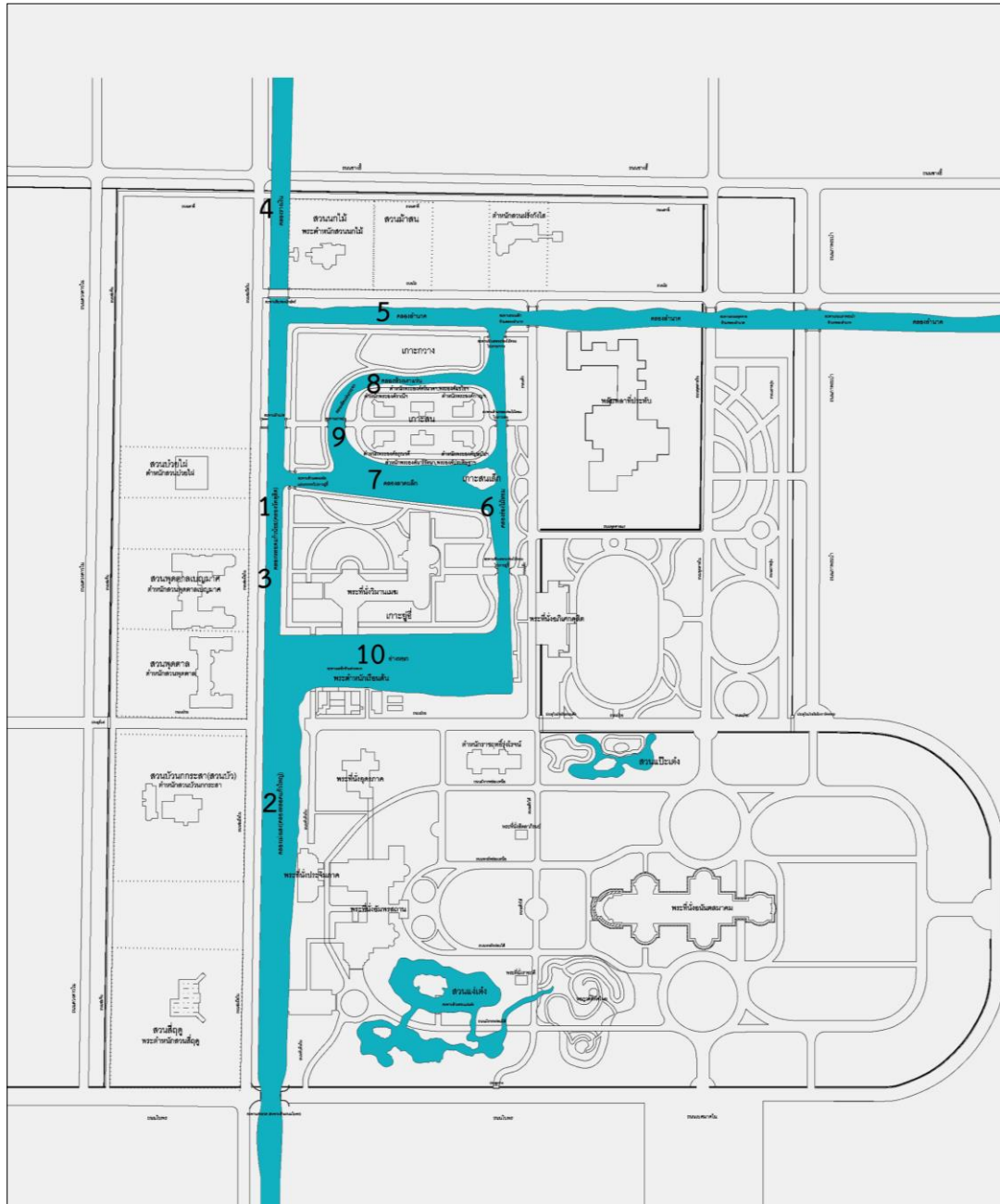
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

134

บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โปหาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

4.1.4 องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท คลอง สระ และอ่าง

องค์ประกอบทางกายภาพประเภท คลอง ที่ทำการศึกษาในพระราชวังดุสิตมีจำนวนคลอง 9 สายและสระ 1 สระ ประกอบด้วย คลองลอดแก้ว, คลองลอดแก้วใหญ่ (คลองเม่งเสง), คลองลอดแก้วน้อย, คลองรางเงิน, คลองลำนาก, คลองร่องไม้หอม, คลองลาดผลึก, คลองห้วงเงาแว่น แผ่นกระจก (เงาแว่น), คลองลัดแผ่นกระจกและอ่างหยก โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ภาพที่ 44 แผนที่แสดงที่ตั้งองค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท คลอง สระและอ่าง

1. *คลองหลอดแก้ว* : คลองตั้งแต่ถนนดวงตะวันถึงถนนช่างฮีใน¹³⁵

พ.ศ.2441 ปรากฏชื่อคลองหลอดแก้วเป็นครั้งแรก ซึ่งมีมาแล้วแต่เดิมคือแนวคลองวัดดุสิต โดยขยายขนาดจาก 3 วา เพิ่มเป็น 5 วา

พ.ศ.2442 กล่าวถึงคลองหลอดแก้วให้เรียกใหม่และแบ่งเป็นคลองหลอดแก้วใหญ่ เรียก คลองเม่งเส็ง กับคลองหลอดแก้วน้อย ตัดคำว่า น้อย ออก เรียก คลองหลอดแก้ว และการปลูกหญ้า ริมคันคลอง

พ.ศ.2443 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

2. *คลองหลอดแก้วใหญ่ (คลองเม่งเสง)* : คลองกว้าง 10 วา ตั้งแต่ถนนดวงตะวันเข้ามาถึง ถนนบัว¹³⁶

พ.ศ.2441 ปรากฏชื่อคลองหลอดแก้วเป็นครั้งแรก ซึ่งมีมาแล้วแต่เดิมคือแนวคลองวัดดุสิต โดยขยายขนาดจาก 3 วา เพิ่มเป็น 5 วา

พ.ศ.2442 กล่าวถึงคลองหลอดแก้วให้เรียกใหม่และแบ่งเป็นคลองหลอดแก้วใหญ่ เรียก คลองเม่งเส็ง กับคลองหลอดแก้วน้อย ตัดคำว่า น้อย ออก เรียก คลองหลอดแก้ว และการปลูกหญ้า ริมคันคลองและการแบ่งตอนรักษาดูแลคลองเม่งเสง

พ.ศ.2443 - พ.ศ.2444 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2445 กล่าวถึงกำแพงที่จะสร้างมาถึงบริเวณคลองเม่งเสง

พ.ศ.2446 - พ.ศ.2447 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2448 กล่าวถึงการทำเขื่อนอิฐคลองชั้นใน ที่ทำเสร็จแล้วคือคลองเม่งเสงฝั่งถนนส้มมือ ในชั่วแต่ในกำแพงชั้นใน

พ.ศ.2449 - พ.ศ.2450 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2451 กล่าวถึงดินที่ขุดขึ้นมาจากคลองเม่งเสง

พ.ศ.2452 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

¹³⁵ ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

¹³⁶ เรื่องเดียวกัน.

3. *คลองหลอดแก้วน้อย*: คลองกว้าง 5 วา ตั้งแต่ถนนบวญถึงถนนช่างฮีใน

พ.ศ.2441 ปรากฏชื่อคลองหลอดแก้วเป็นครั้งแรก ซึ่งมีมาแล้วแต่เดิมคือแนวคลองวัดคูสิด โดยขยายขนาดจาก 3 วา เพิ่มเป็น 5 วา¹³⁷

พ.ศ.2442กล่าวถึงคลองหลอดแก้วให้เรียกใหม่และแบ่งเป็นคลองหลอดแก้วใหญ่ เรียกคลองเม่งเส็ง กับคลองหลอดแก้วน้อย ตัดคำว่า น้อย ออก เรียก คลองหลอดแก้ว และการปลูกหญ้าริมคันคลองและการแบ่งตอนรักษาดูแลคลองเม่งเส็ง

พ.ศ.2443 - พ.ศ.2453ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

4. *คลองรางเงิน* : คลองกว้าง 3 วา ตั้งแต่ถนนช่างฮีในถึงคลองสามเสน¹³⁸

พ.ศ.2441กล่าวถึงการเริ่มขุดคลองรางเงิน 3 วา

พ.ศ.2442 กล่าวถึงการประมาณค่าใช้จ่ายในการขุดคลองรางเงิน

พ.ศ.2443 - พ.ศ.2447 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2448กล่าวถึงการทำเขื่อนอิฐคลองชั้นใน ที่ทำแล้วคือคลองรางเงิน 2 ฝั่งขั้วแต่ในกำแพงชั้นใน

พ.ศ.2449 - พ.ศ.2452ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2453ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

5. *คลองลำน้ำ* : คลองกว้าง 6 วา ตั้งแต่คลองหลอดแก้วน้อยไปจนถึงประตูน้ำด้านตะวันออก¹³⁹

พ.ศ.2441กล่าวถึงคลองลำน้ำเป็นครั้งแรก โดยปรากฏแล้ว

พ.ศ.2442กล่าวถึงต้นไม้ที่ปลูกบริเวณคลองลำน้ำ

พ.ศ.2443กล่าวถึงการประมาณค่าใช้จ่ายในการขุดคลองลำน้ำ

พ.ศ.2444กล่าวถึงรายงานความคืบหน้าการก่อสร้างสะพานข้ามคลองลำน้ำ

พ.ศ.2445กล่าวถึงกำแพงวังที่จะสร้างมาถึงคลองลำน้ำ

พ.ศ.2446 - พ.ศ.2447 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

¹³⁷ ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนคูสิด ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹³⁹ เรื่องเดียวกัน.

พ.ศ.2448 กล่าวถึงการทำเชื่อนธิฐคองชั้นโน ที่ทำแล้วคือคองลำนาก2ฝั่งซั่วแต่ใน
กำแพงชั้นโน

พ.ศ.2449 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค้ประกอบทางกายภาพในปีนี้

6. คองร่องไม้หอม : ตั้งแต่คองลำนากไปจนถึงปลายคุดอ่างหยก¹⁴⁰

พ.ศ.2441ไม่ปรากฏองค้ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2442กล่าวถึงต้นไม้ที่จะปลูกบริเวณริมคองร่องไม้หอม ซึ่งคองร่องไม้หอมได้
ปรากฏแล้ว

พ.ศ.2443กล่าวถึงการประมาณค่าใช้จ่ายในการขุดคองร่องไม้หอม

พ.ศ.2444กล่าวถึงรายงานความคืบหน้าการก่อสร้างสะพานข้ามคองร่องไม้หอม

พ.ศ.2445 - พ.ศ.2447ไม่ปรากฏองค้ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2448 กล่าวถึงการทำเชื่อนธิฐคองชั้นโน ที่กำลังจะทำ คือคองร่องไม้หอมระหว่าง
กำแพงชั้นโนชั้นนอกต่อกัน

พ.ศ.2449 - พ.ศ.2450 ไม่ปรากฏองค้ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2451 : กล่าวถึงทางเดินบริเวณร่องไม้หอมที่ทำทางเลี้ยวเป็นหลืบไปในต้นไม้

พ.ศ.2452 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค้ประกอบทางกายภาพในปีนี้

7. คองลาดผลึก : คองระหว่างเกาะสนกับเกาะยูอี้ตั้งแต่ร่องไม้หอมไปจดคอง
หลอดแก้วน้อย¹⁴¹

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2442 ไม่ปรากฏองค้ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2443 กล่าวถึงการประมาณค่าใช้จ่ายในการขุดคองลาดผลึก

พ.ศ.2444 - พ.ศ.2447 ไม่ปรากฏองค้ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2448กล่าวถึงการทำเชื่อนธิฐคองชั้นโน ที่กำลังจะทำ คือคองลาดผลึก

พ.ศ.2449 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค้ประกอบทางกายภาพในปีนี้

¹⁴⁰ ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

¹⁴¹ เรื่องเดียวกัน.

8. *คลองห้วงเงาแว่น (คลองเงาแว่นแผ่นกระจก) : คลองระหว่างเกาะสนกับเกาะกวาง ตั้งแต่วังไม้หอมไปถึงคลองหลอดแก้วน้อย*¹⁴²

พ.ศ.2441 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2442 กล่าวถึงต้นรำเพยที่จะปลูกไว้ริมคลองเงาแว่นแผ่นกระจก

พ.ศ.2443 กล่าวถึงการประมาณค่าใช้จ่ายในการขุดคลองห้วงเงาแว่น

พ.ศ.2444 - พ.ศ.2447 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2448 : กล่าวถึงการทำเขื่อนอิฐคลองชั้นในที่กำลังจะทำ คือคลองเงาแว่น

พ.ศ.2449 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

9. *คลองลัดแผ่นกระจก: คลองหลังพระอุโบสถวัดดุสิตเหือดกห้วงเงาแว่น ใต้ตกลาดผลึก*

พ.ศ.2441 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2442 กล่าวถึงต้นรำเพยที่จะปลูกไว้ริมคลองเงาแว่นแผ่นกระจก

พ.ศ.2443 กล่าวถึงการประมาณค่าใช้จ่ายในการขุดคลองแผ่นกระจก

พ.ศ.2444 กล่าวถึงก่อสร้างพระที่นั่งวิมานเมฆด้านริมคลองลัดแผ่นกระจก

พ.ศ.2445 - พ.ศ.2447 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2448 กล่าวถึงการทำเขื่อนอิฐคลองชั้นในที่กำลังจะทำ คือคลองแผ่นกระจก

พ.ศ.2449 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

10. *อ่างหยก: สระกว้างเส้นหนึ่งต่อร่องไม้หอมถึงคลองหลอดแก้วน้อย หลอดแก้วใหญ่*

พ.ศ.2441 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้¹⁴³

พ.ศ.2442 กล่าวถึงความคืบหน้าในการขุดอ่างหยก ซึ่งค่อนข้างจะช้าและเรื่องของการปรับปรุงภูมิทัศน์ การปูหญ้าและการปลูกต้นไม้ริมอ่างหยก

พ.ศ.2443 กล่าวถึงการประมาณค่าใช้จ่ายในการขุดอ่างหยก

พ.ศ.2444 - พ.ศ.2445 กล่าวถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์ริมอ่างหยก

พ.ศ.2446 - พ.ศ.2447 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

¹⁴² ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

¹⁴³ เรื่องเดียวกัน.

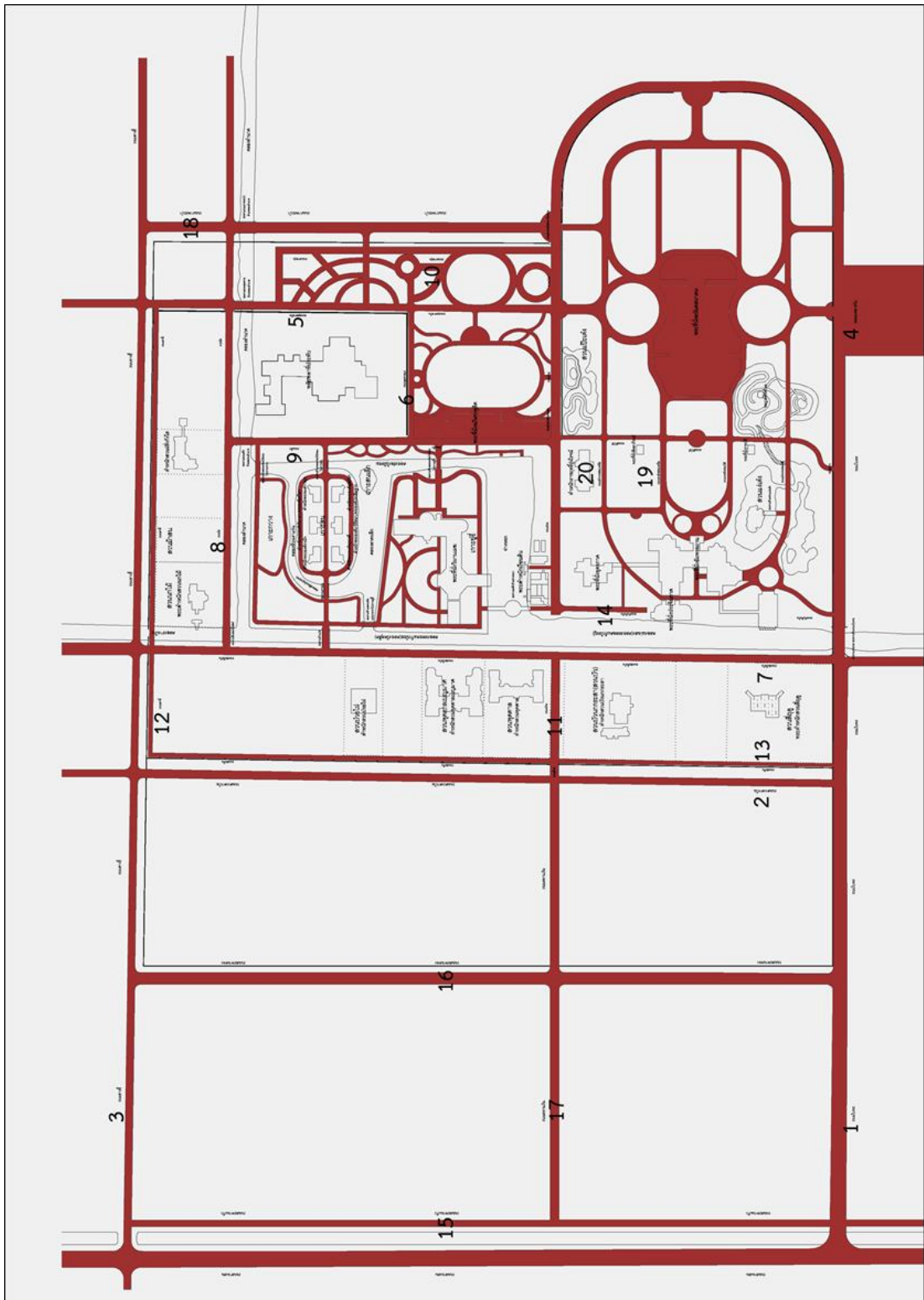
พ.ศ.2448 กล่าวถึงการทำเขื่อนอิฐโคลงชั้นในที่กำลังจะทำ คืออ่างหยก และการประมาณค่าใช้จ่าย

พ.ศ.2449 – พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

จากการศึกษาองค์ประกอบทางกายภาพประเภท คลอง สระและอ่างที่ปรากฏพบว่าการปรากฏขององค์ประกอบทางกายภาพประเภทนี้ ปรากฏตัวกระจุกอยู่ในช่วงแรก คือปี พ.ศ. 2441-พ.ศ.2445 ซึ่งเป็นช่วงแรกของการสร้างสวนดุสิต สะท้อนให้เห็นถึงการวางระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานในช่วงแรกเป็นหลัก ทั้งนี้คลองที่ปรากฏพบว่ามีอยู่ 2 ลักษณะ คือมีทั้งการวางคลองเก่าเดิมที่มีมาอยู่แล้วให้มีขนาดตามที่ต้องการ เช่น คลองหลอดแก้วหรือคลองวัดดุสิตและการขุดคลองใหม่ขึ้นเพื่อเชื่อมต่อเป็นระบบ เช่นคลองลำน้ำก คลองร่องไม้หอม เป็นต้น ทั้งในเขตพระราชฐานเองและเชื่อมต่อสู่คลองภายนอก ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในด้านการคมนาคม การอุปโภคบริโภคและอื่นๆ จะสังเกตได้ว่าคลองที่อยู่ภายในเขตพระราชฐานนั้น มีความสัมพันธ์ในลักษณะที่ตั้งกับถนน กล่าวคือเมื่อมีการขุดคลองไปทางใดมักจะมีถนนวิ่งขนานไปด้วยซึ่งตรงกับหลักการการขุดดินจากคลองขึ้นมาเพื่อถมถนน พัฒนาการที่พบจากรายงานผลการวิจัยทำให้เห็นการสั่งงานเพียงแค่ตอนต้นคือตอนเริ่มขุด แต่ไม่ได้รายงานความคืบหน้าหรือแล้วเสร็จ แต่จะไปพบในรายงานอื่นๆ เช่น การปรับปรุงภูมิทัศน์ริมคันคลอง การก่อเขื่อนอิฐหรือการเกี่ยวกับการซ่อมแซม บำรุงรักษาภายหลัง

4.1.5 องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท ถนน

องค์ประกอบทางกายภาพประเภท ถนน ที่ทำการศึกษาในพระราชวังดุสิตมีจำนวน 20 สาย ประกอบด้วย ถนนใบพรใน, ถนนดวงดาวใน, ถนนช่างฮีใน, ถนนเบญจมาศใน, ถนนพุดतालใน, ถนนพุดतालแระ, ถนนช่อมือใน, ถนนโก, ถนนเต็ก, ถนนเถาองุ่น, ถนนบัว, ถนนสาส์, ถนนส้มจีน, ถนนทับทิมใน, ถนนตพานแก้ว, ถนนตพานทอง, ถนนตพานเงิน, ถนนภาพระบำ, ถนนหงษ์หย่อม, ถนนมังกรหย่อม โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ภาพที่ 45 แผนที่แสดงที่ตั้งองค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท ถนน

1. ถนนใบพรใน (ปัจจุบันคือ ถนนอุทองนอก) : ถนนกว้าง 6 วา ตั้งแต่พระที่นั่งออกไปถึง ถนนสามเสน¹⁴⁴

พ.ศ.2441กล่าวถึงถนนใบพรทั้งเส้น (ปรากฏแล้ว)

พ.ศ.2442กล่าวถึงถนนใบพรทั้งเส้นเกี่ยวกับการแบ่งตอรักษาดูแล

พ.ศ.2443ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2444กล่าวถึงถนนใบพรในการปรับปรุงท่อน้ำแล้วเสร็จและการปรับปรุงภูมิทัศน์สอง

ข้างทางตลอดถนนใบพร

พ.ศ.2445กล่าวถึงกำแพงวังที่จะสร้างมาตรงบริเวณถนนใบพรจนถึงคลองเม่งเสง

พ.ศ.2446กล่าวถึงการหรือประตูวางชัยออกไปก่อใหม่ริมถนนใบพร แล้วเสร็จแล้ว

พ.ศ.2447 - พ.ศ.2449 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2450กล่าวถึงการการก่อกำแพงที่ยื่นไปตามถนนใบพรแลถนนซางฮี้(กำแพงใหม่)

พ.ศ.2451กล่าวถึงการการก่อกำแพงที่ยื่นไปตามถนนใบพรแลถนนซางฮี้(กำแพงใหม่)

พ.ศ.2452กล่าวถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์สองข้างทางตลอดถนนใบพร

พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

2. ถนนดวงดาวใน (ปัจจุบันคือ ถนนนครราชสีมา) : ถนนกว้าง 6 วา ตั้งแต่ถนนดวงตะวัน
ในถึงถนนซางฮี้ใน¹⁴⁵

พ.ศ.2441กล่าวถึงการวัดสอบ ตั้งแต่ขอบถนนดวงดาวเข้ามา 4 วาถึงกำแพง

พ.ศ.2442กล่าวถึงเรื่องสวนที่จะทำริมถนนดวงดาวใน

พ.ศ.2443ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2444กล่าวถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์สองข้างทางตลอดถนนดวงดาวใน

พ.ศ.2445กล่าวถึงกำแพงวังที่จะสร้างตั้งแต่มุมถนนดวงดาวกับใบพรจนถึงคลองเม่งเสง

พ.ศ.2446ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2447 - พ.ศ.2450ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2451กล่าวถึงทางออกไปสวนใหม่(สุนันทา)ที่กะไว้จะออกจากกำแพงผ่านถนน
ดวงดาวและการปรับปรุงภูมิทัศน์ริมถนนดวงดาว

¹⁴⁴ ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

¹⁴⁵ เรื่องเดียวกัน.

พ.ศ.2452 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

3. ถนนซางฮี้ใน (ปัจจุบันคือ ถนนราชวิถี): ถนนกว้าง 6 วา ตั้งแต่ถนนสามเสนถึงถนน
พุดตาล¹⁴⁶

พ.ศ.2441กล่าวถึงการวัดสอบระยะถนน โดยวัดตามถนนซางฮี้ใน(ปรากฏแล้ว)

พ.ศ.2442 กล่าวถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์สองข้างทางตลอดถนนซางฮี้ใน

พ.ศ.2443 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2444 กล่าวถึงการกันเสารั้วไม้บริเวณถนนซางฮี้พอเป็นพิธี

พ.ศ.2445กล่าวถึงการกันรั้วตั้งแต่มุมถนนภาพระบำกับถนนซางฮี้ใน ไปจนมุมซางฮี้ในถึง

ดวงดาว

พ.ศ.2446 - พ.ศ.2447ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2448 กล่าวถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์สองข้างทางตลอดถนนซางฮี้ใน

พ.ศ.2449ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2450กล่าวถึงการก่อกำแพงวังด้านใหม่ ยื่นไปตามถนนใบพรและถนนซางฮี้จนถึง

ถนนตพานทอง

พ.ศ.2451 - พ.ศ.2452กล่าวถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์สองข้างทางตลอดถนนซางฮี้ใน

พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

4. ถนนเบญจมาศใน (ปัจจุบันคือ ถนนอุทองใน บริเวณหน้าพระลานพระราชวังดุสิต) :
ถนนกว้าง 6 วา ตั้งแต่พระที่นั่งออกไปถึงถนนดวงตะวัน¹⁴⁷

พ.ศ.2441กล่าวถึงการเขียนบ้านถนนเบญจมาศใน (ปรากฏแล้ว)

พ.ศ.2442กล่าวถึงถนนเบญจมาศทั้งเส้นเกี่ยวกับการแบ่งตอนรักษา

พ.ศ.2443กล่าวถึงการประมาณค่าใช้จ่ายในการทำถนนเบญจมาศใน

พ.ศ.2444กล่าวถึงการก่อสร้างท่อน้ำสองข้างทางตลอดถนนเบญจมาศในได้แล้วเสร็จ การ
ติดตั้งเสาโคม บริเวณริมถนนและการปรับปรุงภูมิทัศน์ริมถนนเบญจมาศใน

พ.ศ.2445กล่าวถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์สองข้างทางตลอดถนนเบญจมาศใน

¹⁴⁶ ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

¹⁴⁷ เรื่องเดียวกัน.

พ.ศ.2446กล่าวถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์สองข้างทางตลอดถนนเบญจมาศใน

พ.ศ.2447 - พ.ศ.2453ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

5.ถนนพุดตาลใน : ถนนกว้าง 4 วา ตั้งแต่พระที่นั่งออกไปถึงช่างฮีใน¹⁴⁸

พ.ศ.2441กล่าวถึงการวัดสอบระยะ ตั้งแต่กำแพงไปจนถึงถนนพุดตาลใน (ปรากฏแล้ว)

พ.ศ.2442กล่าวถึงการก่อสร้างท่อน้ำสองข้างถนนพุดตาลในยังไม่แล้วเสร็จและการปรับปรุงภูมิทัศน์ริมถนนพุดตาลใน

พ.ศ.2443กล่าวถึงการประมาณค่าใช้จ่ายในการทำถนนพุดตาลใน

พ.ศ.2444 กล่าวถึงการกันรั้วไม้บริเวณถนนพุดตาลใน รั้วราชวัตร

พ.ศ.2445 กล่าวถึงการกันรั้วตั้งแต่มุมถนนช่างฮีกับถนนพุดตาลในมาจนถึงคลองลำนาทไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นรั้วเหล็ก ควรก่อกำแพงอย่างเดียวเลยมาถึงประตูน้ำคลองลำนาท

พ.ศ.2446 - พ.ศ.2451ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2452กล่าวถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์สองข้างทางตลอดถนนช่างฮีใน

พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

6.ถนนพุดตาลแระ (ปัจจุบันหรือแล้ว): ถนนข้างพลับพลา ตั้งแต่ถนนเต็กไปจดถนนอรุณ¹⁴⁹

พ.ศ.2441กล่าวถึงถนนข้างพลับพลา ตั้งแต่ถนนเต็กไปจดถนนอรุณ เรียกว่า “พุดตาลแระ” (ปรากฏแล้ว)

พ.ศ.2442กล่าวถึงการทำป้ายชื่อติดถนน

พ.ศ.2443 - พ.ศ.2444ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2445กล่าวถึงการก่อกำแพงชั้นในระหว่างถนนบวญถึงถนนพุดตาลแระ

พ.ศ.2446 - พ.ศ.2453ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

7.ถนนช่อมือใน (ปัจจุบันหรือแล้ว): ถนนกว้าง 4 วา ริมคลองหลอดแก้วใหญ่หลอดแก้วน้อย ตั้งแต่ถนนใบพรถึงถนนช่างฮีใน¹⁵⁰

พ.ศ.2441กล่าวถึงการเลื่อนถนนช่อมือมาไว้ริมคลอง เรียกถนนช่อมือในตลอด กว้าง 4 วา ตลอดจนถึงถนนช่างฮี

¹⁴⁸ บัณฑิต จุลาลัย และ พีรศรี โกวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

¹⁴⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁵⁰ ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

พ.ศ.2442กล่าวถึงเรือนที่จะปลูกอยู่ ห้ามไม่ให้ปลูกริมถนนชั่มมือหรือถนนโถ
 พ.ศ.2443 กล่าวถึงการประมาณค่าใช้จ่ายในการทำถนนชั่มมือใน
 พ.ศ.2444 - พ.ศ.2445 กล่าวถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์สองข้างทางถนนชั่มมือใน
 พ.ศ.2446 - พ.ศ.2451ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี
 พ.ศ.2452 กล่าวถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์สองข้างทางถนนชั่มมือใน
 พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

8. ถนนโถ (ปัจจุบันคือ ถนนโถ) : ถนนกว้าง 4 วา ตั้งแต่ถนนดวงดาวถึงถนนพุดตาลใน¹⁵¹

พ.ศ.2441กล่าวถึงการเลื่อนถนนโถลงไปให้ห่างคลองเพียง 8 ศอกจนถึงข้ามฟากไป
 บรรจบถนนชั่มมือใน

พ.ศ.2442กล่าวถึงเรือนที่จะปลูกอยู่ ห้ามไม่ให้ปลูกริมถนนชั่มมือหรือถนนโถ
 พ.ศ.2443กล่าวถึงการประมาณค่าใช้จ่ายในการทำถนนโถ
 พ.ศ.2444ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี
 พ.ศ.2445กล่าวถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์ริมถนนโถ
 พ.ศ.2446 - พ.ศ.2451ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี
 พ.ศ.2452กล่าวถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์สองข้างทางถนนโถ
 พ.ศ.2453ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

9. ถนนเต็ก (ปัจจุบันคือ ถนนเต็ก) : ถนนกว้าง 2 วา ตั้งแต่ถนนบ้วยถึงถนนโถ¹⁵²

พ.ศ.2441กล่าวถึงถนนข้างพลับพลาตั้งแต่ถนนเต็กไปจดถนนองุ่นซึ่งปรากฏชื่อถนนเต็ก
 พ.ศ.2442กล่าวถึงประกาศกำหนดทางเข้าสวนดุสิตในการเถลิงพลับพลา โดยมีถนนเต็ก
 อยู่ด้านหลังพลับพลาที่ประทับ

พ.ศ.2443กล่าวถึงการประมาณค่าใช้จ่ายในการทำถนนเต็ก
 พ.ศ.2444กล่าวถึงการรื้อสะพานไม้ถนนเต็กข้ามคลองลำนา
 พ.ศ.2445กล่าวถึงแนวถนนเต็กที่เกิดขึ้นใหม่ด้านใต้ ระหว่างสวนกับรากพระที่นั่งและการ
 ก่อกำแพงขึ้นในระหว่างถนนเต็กถึงแนวกำแพงต้นด้านหน้า

¹⁵¹ ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

¹⁵² เรื่องเดียวกัน.

พ.ศ.2446 - พ.ศ.2448 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2449 กล่าวถึงรายละเอียดงานเฉลิมพระที่นั่งอัมพรสถาน นั่งรายทางตามถนนเด็ก
ไปรอยดอกพิกุลตามทาง

พ.ศ.2450 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

10. ถนนเกาฮุ้น (ปัจจุบันหรือแล้ว) : ถนนตั้งแต่ถนนบ้วยไปจดคลองลำนา¹⁵³

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2442 กล่าวถึงการทำป้ายถนนตั้งแต่ถนนบ้วยไปจดคลองลำนา เรียกว่า
ถนนเกาฮุ้น ซึ่งได้ปรากฏชื่อถนนเกาฮุ้นแล้ว

พ.ศ.2443 กล่าวถึงการประมาณค่าใช้จ่ายในการทำถนนเกาฮุ้น

พ.ศ.2444 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

11. ถนนบ้วย (ปัจจุบันหรือแล้ว) : ถนนกว้าง 4 วา ตั้งแต่ถนนดวงดาวถึงถนนพุดตาลใน¹⁵⁴

พ.ศ.2441 กล่าวถึงการทำป้ายถนนตั้งแต่ถนนบ้วยไปจดคลองลำนา

พ.ศ.2442- พ.ศ.2443 กล่าวถึงการปูหญ้าบริเวณคันถนนบ้วยและการเร่งทำถนนบ้วยและ
ถนนพุดตาลในให้แล้วเสร็จและการประมาณค่าใช้จ่ายในการทำถนนบ้วย

พ.ศ.2444 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2445 กล่าวถึงการก่อกำแพงชั้นในระหว่างถนนบ้วยถึงถนนพุดตาลแร

พ.ศ.2446 - พ.ศ.2449 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2450 กล่าวถึงสวนใหม่(สุนันทา)จะเสมอด้วยถนนบ้วยหลังพระที่นั่ง

พ.ศ.2451 กล่าวถึงการเจาะประตูใหม่แนวกำแพงริมถนนบ้วย

พ.ศ.2452 กล่าวถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์สองข้างทางถนนบ้วย

พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

¹⁵³ บัณฑิต จุลาลัย และ พีรศรี โกวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

¹⁵⁴ เรื่องเดียวกัน.

12. ถนนสาลี (ปัจจุบันรื้อแล้ว) : ถนนกว้าง 2 วาในกำแพง ตั้งแต่ถนนดวงดาวในถึงถนน
พุดตาลใน¹⁵⁵

พ.ศ.2441 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2442 กล่าวถึงเรือนที่จะปลูกอยู่ได้แต่เฉพาะริมถนนสาลีและถนนซ่มจีน

พ.ศ.2443 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

13. ถนนซ่มจีน (ปัจจุบันรื้อแล้ว) : ถนนกว้าง 2 วาในกำแพง ตั้งแต่ถนนใบพรถนนซ่างฮี้
ใน¹⁵⁶

พ.ศ.2441 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2442 กล่าวถึงเรือนที่จะปลูกอยู่ได้แต่เฉพาะริมถนนสาลีและถนนซ่มจีน

พ.ศ.2443 กล่าวถึงการประมาณค่าใช้จ่ายในการทำถนนซ่มจีน

พ.ศ.2444 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2445 กล่าวถึงถนนพลับจีนและถนนซ่มจีน สายริมกำแพงดูเหมือนเวลานี้รัก

พ.ศ.2446 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

14. ถนนทับทิมใน (ปัจจุบันรื้อแล้ว) : ตั้งแต่ถนนใบพรมาถึงถนนบ่วย¹⁵⁷

พ.ศ.2441- พ.ศ.2444 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2445 กล่าวถึงประตูตรงถนนทับทิม ไม่ควรทำเป็นประตูใหญ่ ซึ่งปรากฏชื่อถนน

พ.ศ.2446 - พ.ศ.2451 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2452 กล่าวถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์สองข้างทางถนนทับทิมใน

พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

155 ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

156 เรื่องเดียวกัน.

157 เรื่องเดียวกัน.

15. ถนนตพานแก้ว (ปัจจุบันรื้อแล้ว) : ถนนในสวนสุนันทาตั้งแต่ถนนใบพรถึงถนนช่างสี
ขนานถนนสามเสน

พ.ศ.2441 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี¹⁵⁸

พ.ศ.2442 กล่าวถึงถนนตพานแก้ว ที่กำลังก่อสร้างอยู่และการปรับปรุงภูมิทัศน์

พ.ศ.2443 กล่าวถึงการประมาณค่าใช้จ่ายในการทำถนนตพานแก้ว

พ.ศ.2444 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

16. ถนนตพานทอง (ปัจจุบันรื้อแล้ว) : ถนนในสวนสุนันทาตั้งแต่ถนนสามเสนถึงถนน
ดวงดาวใน

พ.ศ.2441 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี¹⁵⁹

พ.ศ.2442 กล่าวถึงถนนตพานทอง ที่กำลังก่อสร้างอยู่และการปรับปรุงภูมิทัศน์ริมถนน
ตพานทอง

พ.ศ.2443 กล่าวถึงการประมาณค่าใช้จ่ายในการทำถนนตพานทอง

พ.ศ.2444 - พ.ศ.2449 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

พ.ศ.2450 กล่าวถึงการก่อสร้างกำแพงหลังวังใหม่ยื่นไปตามถนนใบพรแลถนนช่างสีจนถึง
ถนนตพานทอง ขยายถนนตพานทองให้ใหญ่ขึ้นเท่าถนนช่างสีและใบพร

พ.ศ.2451 กล่าวถึงพระที่นั่งองค์ใหม่ที่ว่าจะอยู่บริเวณถนนตพานทอง

พ.ศ.2452 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

17. ถนนตพานเงิน (ปัจจุบันรื้อแล้ว) : ถนนในสวนสุนันทาตั้งแต่ถนนใบพรถึงถนนช่างสี
พ.ศ.2441 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

พ.ศ.2442 กล่าวถึงถนนตัดกลางสวนตั้งแต่ตะวันตกไปตะวันออก เรียกว่า “ตพานเงิน”
และการปรับปรุงภูมิทัศน์ริมถนนตพานเงิน

พ.ศ.2443 กล่าวถึงการประมาณค่าใช้จ่ายในการทำถนนตพานเงิน

พ.ศ.2444 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

158 ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

159 เรื่องเดียวกัน.

18. *ถนนภาพพระบ๋า* (ปัจจุบัน คือ ถนนอุ่ทองใน) : ตั้งแต่ถนนปลายใบพรถึงถนนซางฮี้ใน¹⁶⁰
 พ.ศ.2441 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี
 พ.ศ.2442 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี
 พ.ศ.2443 กล่าวถึงการประมาณค่าใช้จ่ายในการทำถนนภาพพระบ๋า
 พ.ศ.2444 กล่าวถึงการรื้อสะพานไม้ตรงถนนภาพพระบ๋าข้ามคลองลำนาค
 พ.ศ.2445 กล่าวถึงการก่อสร้างกำแพงวังตั้งแต่มุมถนนภาพพระบ๋ากับถนนซางฮี้ใน
 พ.ศ.2446 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

19. *ถนนหงษ์หย่อม* (ปัจจุบัน คือ ถนนหงษ์หย่อม) : ถนนบริเวณวงใน เข้าสู่ด้านหน้าของ
 พระที่นั่งอัมพรสถาน มีถนนหงษ์หย่อมเหนือ และ ถนนหงษ์หย่อมใต้¹⁶¹
 พ.ศ.2441 - พ.ศ.2445 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี
 พ.ศ.2446 กล่าวถึงงบประมาณในการทำถนนในสวนแง่เต่ง ถนนหงษ์หย่อมเป็นเงิน 2,181
 บาท 32 อัฐ ถนนนั้นได้ทำเสร็จแล้ว
 พ.ศ.2447 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

20. *ถนนมังกรหย่อม* (ปัจจุบัน คือ ถนนมังกรหย่อม) : ถนนบริเวณวงนอก เข้าสู่ด้านหลัง
 ของพระที่นั่งอัมพรสถาน มีถนนมังกรหย่อมเหนือ และ ถนนมังกรหย่อมใต้¹⁶²
 พ.ศ.2441 - พ.ศ.2445 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี
 พ.ศ.2446 กล่าวถึงงบประมาณในการทำถนนในสวนแง่เต่ง ถนนมังกรหย่อมเป็นเงิน
 1,310 บาท 32 อัฐ ถนนนั้นได้ทำเสร็จแล้ว
 พ.ศ.2447 - พ.ศ.2449 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี
 พ.ศ.2450 : กล่าวถึงเรือนอูรพงศ์ที่จะให้ออกทางด้านถนนมังกรหย่อม
 พ.ศ.2451 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

¹⁶⁰ ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

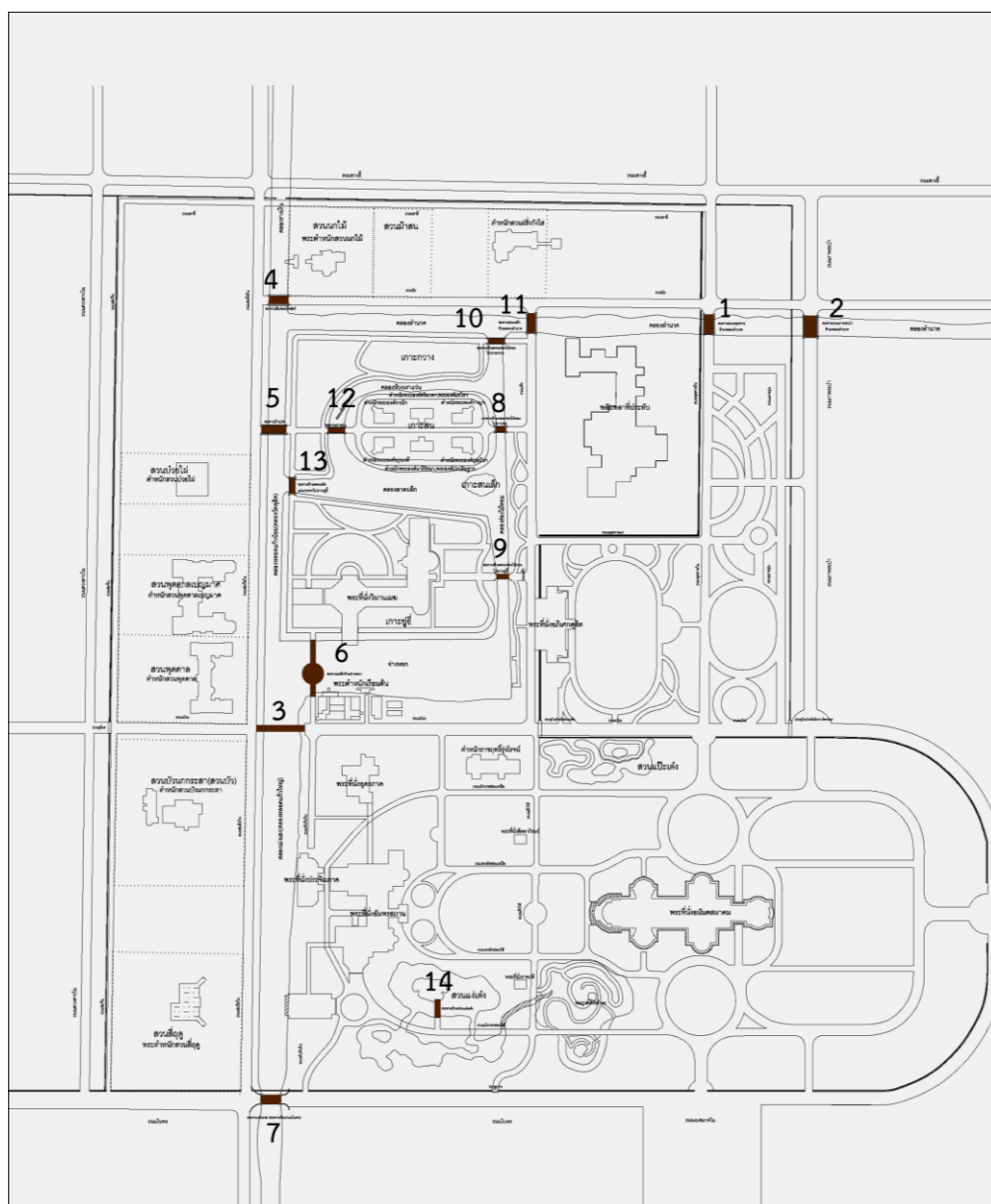
¹⁶¹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁶² เรื่องเดียวกัน.

จากการศึกษาองค์ประกอบทางกายภาพประเภท ถนน ที่ปรากฏพบว่าการปรากฏขององค์ประกอบทางกายภาพประเภทนี้ มีการปรากฏตัวในช่วงเวลาเดียวกันกับองค์ประกอบทางกายภาพประเภท คลอง คือปรากฏในช่วงแรกของการสร้างสวนดุสิต คือปี พ.ศ.2441 - พ.ศ.2445 มากที่สุด เนื่องมาจากทั้งถนนและคลองเป็นระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานที่สำคัญ จากการศึกษาในรายงานผลการวิจัยพบว่า ถนนมีอยู่ 2 ลักษณะคือ ถนนภายนอกเขตพระราชฐานที่เป็นถนนเพื่อการเชื่อมต่อโครงข่าย ระบบเมือง และถนนภายในเขตพระราชฐานเป็นถนนที่ถูกพัฒนาขึ้นมาไปพร้อมกับคลองภายในเขตพระราชฐาน พัฒนาการของถนนจากการศึกษานั้นในขั้นแรกเป็นเพียงการถมดิน อัดดินเพื่อให้สามารถสัญจรได้ แต่ต่อมาได้มีการปรับปรุงถนนแต่ละสายด้วยขนาด วัสดุ หรือกรรมวิธีที่แตกต่างกันออกไปตามความสำคัญของถนนนั้นๆ เช่น ถนนสายหลักในเขตพระราชฐาน ถนนชั่มมือใน ถนนโถ ถนนพุดตาลใน เป็นต้น หรือถนนสายรอง ถนนสาละวิน ถนนสัมปจัน ถนนเถาอุ่งซึ่งขนาดเล็กกว่า ถนนในสวนหรือในเกาะ ถนนเหล่านี้มักไม่ปรากฏชื่อหรืออาจจะมีชื่อแต่ไม่ปรากฏเอกสารในรายงานการวิจัย เป็นต้น

4.1.6 องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท สะพาน

องค์ประกอบทางกายภาพประเภท สะพาน ที่ทำการศึกษานในพระราชวังดุสิตมีจำนวน 14 สะพาน ประกอบด้วย ตพานข้ามคลองลำน้ำกตรงถนนพุดตาน, สะพานถนนภาพระบำข้ามคลองลำน้ำก, ตพานเม่งแสง, สะพานลียบสองนักษัตร, สะพานม้าแปด, ตะพานข้ามอ่างหยกที่สวนดุสิต, ตพานถนนไบพร, ตพานข้ามร่องไม้หอมไปเกาะสน, สะพานข้ามร่องไม้หอมไปยู่อี้, สะพานข้ามร่องไม้หอมไปเกาะขวาง, สะพานถนนเด็กข้ามคลองลำน้ำก, สะพานเกาะอู่น, สะพานลัดแผ่นกระจกไปยู่อี้และ สะพานถนนเด็กใต้สวนแง่เต่ง โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ภาพที่ 46 แผนที่แสดงที่ตั้งองค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท สะพาน

1. ตพานข้ามคลองลำน้ำกตรงถนนพุดตาน (สพานถนนพุดตานในข้ามคลองลำน้ำก) :
 สะพานข้ามคลองลำน้ำกบริเวณถนนพุดตาน¹⁶³

พ.ศ.2441 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2442 กล่าวถึงตพานข้ามคลองลำน้ำกตรงถนนพุดตานที่รับทำด้วยพวกผู้หญิง 4 คน
 เป็นการปรากฏชื่อครั้งแรก

พ.ศ.2443 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2444 กล่าวถึงการรื้อสะพานไม้อกและปิดทำนบแล้ว ต่อมาได้ขุดรากสพานนั้นแล้ว
 ทั้งสองข้าง ตีเข็มและก่อราก คลองราก วางเหล็กปูพื้น ก่อพนังกั้นพนังกเหล็ก ตัดตั้งเสาโคมและได้
 ถือปูนทรายปูนผิวทาสีแล้วเสร็จในปีนี้

พ.ศ.2445 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

2. สพานถนนภาพระบำข้ามคลองลำน้ำก (สพานตรงถนนภาพระบำ) : สะพานข้ามคลอง
 ลำน้ำกบริเวณถนนภาพระบำ¹⁶⁴

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2443 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2444 กล่าวถึงการรื้อสะพานไม้อกและปิดทำนบแล้ว ต่อมาได้ขุดรากสพานนั้นแล้ว
 ทั้งสองข้าง ตีเข็มและก่อราก คลองราก วางเหล็กปูพื้น ก่อพนังกั้นพนังกเหล็ก ตัดตั้งเสาโคมและได้
 ถือปูนทรายปูนผิวทาสีแล้วเสร็จในปีนี้

พ.ศ.2445 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

3. ตพานเม่งแสง : สะพานข้ามคลองหลอดแก้วใหญ่บริเวณถนนบว้ย¹⁶⁵

พ.ศ.2441 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2442 กล่าวถึงตพานเม่งแสง อยู่บริเวณคลองเม่งแสงต่อหลอดแก้วตรงถนนบว้ย โดยมี
 พระเจริญ เป็นผู้รับทำ แต่ต่อมาไม่ปรากฏว่าได้สร้างหรือไม่

พ.ศ.2443 พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

¹⁶³ บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โทวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

¹⁶⁴ เรื่องเดียวกัน.

¹⁶⁵ เรื่องเดียวกัน.

4. สพานสิบสองนักษัตร : สพานข้ามคลองหลอดแก้วน้อยจากถนนชัมมื่อในไปถนนโถ¹⁶⁶
 พ.ศ.2441 - พ.ศ.2443 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี
 พ.ศ.2444 กล่าวถึงการรื้อสะพานไม้ ออกและปิดทำนบแล้ว ต่อมาได้ขุดรากสพานนั้นแล้ว
 ทั้งสองข้าง ตีเข็มและก่อราก คลองราก วางเหล็กปูพื้น ก่อพนังก่อต้งพนกเหล็ก ติดตั้งเสาโคมและได้
 ถือปูนทรายปูนผิวทาสีแล้วเสร็จในปี

พ.ศ.2445 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

5. สพานม้าแปด (สพานข้ามคลองหลอดแก้วไปเกาะชะนี) : สพานข้ามคลองหลอดแก้ว
 น้อยจากถนนชัมมื่อในไปถนนเกาะขวาง¹⁶⁷

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2443 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

พ.ศ.2444 กล่าวถึงการรื้อสะพานไม้ ออกและปิดทำนบแล้ว ต่อมาได้ขุดรากสพานนั้นแล้ว
 ทั้งสองข้าง ตีเข็มและก่อราก คลองราก วางเหล็กปูพื้น ก่อเสาเพื่อตั้งพนกแล้ว แต่พนกเหล็กที่สั่งยัง
 มาไม่ถึงกรุงเทพฯ และไม่ปรากฏการรายงานความคืบหน้าอีก

พ.ศ.2445 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

6. สะพานข้ามอ่างหยกที่สวนดุสิต: สะพานเหล็กข้ามอ่างหยกจากเกาะยูี่มายังถนนบัว
 พ.ศ.2441 - พ.ศ.2445 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี¹⁶⁸
 พ.ศ.2446 กล่าวถึงการที่จะทำสะพานข้ามอ่างหยกที่สวนดุสิต เป็นเครื่องเหล็กตามแบบที่
 เขียน ซึ่งสร้างได้เร็วและน้ำหนักเบาว่าไม้ ซึ่งห้างที่รับทำจะรับส่งถึงกรุงเทพฯไม่เกิน 6 เดือนแล้ว
 เสร็จ

พ.ศ.2447 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

¹⁶⁶ ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

¹⁶⁷ เรื่องเดียวกัน.

¹⁶⁸ บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โทวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

7. ตพานถนนใบพร (สะพานเซ่งฮวด): สะพานข้ามคลองหลอดแก้วใหญ่บริเวณถนนใบพร พ.ศ.2441 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี¹⁶⁹

พ.ศ.2442 กล่าวถึงตพานถนนใบพร หรือ สะพานเซ่งฮวด ที่อยู่บนถนนใบพรปรากฏชื่อเป็นครั้งแรก

พ.ศ.2443 - พ.ศ.2453 : ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

8. ตพานข้ามคลองร่องไม้หอมไปเกาะสน (เกาะสนใหญ่) : สะพานข้ามคลองร่องไม้หอมไปเกาะสนใหญ่บริเวณถนนเต็ก¹⁷⁰

พ.ศ.2441 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

พ.ศ.2442 กล่าวถึงต้นไม้ที่จะปลูกที่เกาะสนใหญ่เป็นทางเข้าไปผ่านสะพานนี้ปรากฏชื่อเป็นครั้งแรก

พ.ศ.2443 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

พ.ศ.2444 กล่าวถึงการรื้อสะพานไม้ออกและปิดทำนบแล้ว ต่อมาได้ขุดรากสะพานนั้นแล้ว ทั้งสองข้าง ตีเข็มและก่อราก คลองราก วางเหล็กปูพื้น ก่อเสาเพื่อตั้งพนัแล้ว แต่พนัเหล็กที่สั่งยังไม่ถึงกรุงเทพฯ และไม่ปรากฏการรายงานความคืบหน้าอีก

พ.ศ.2445 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

9. สพานข้ามร่องไม้หอมไปยู่อี่ : สะพานข้ามคลองร่องไม้หอมไปเกาะยู่อี่¹⁷¹

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2443 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

พ.ศ.2444 กล่าวถึงการรื้อสะพานไม้ออกแล้วขุดรากตีเข็มสะพานใหม่ ก่อรากสูงถึงชั้นวางรถค่อมตัวเหล็กแล้ว แต่ยังไม่ได้ปูพื้นและก่อเสาแล้วทั้งสองข้างตั้งพนัเหล็กแล้วข้างหนึ่ง และไม่ปรากฏการรายงานความคืบหน้าอีก

พ.ศ.2445 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

¹⁶⁹ บัณฑิต จุลาลัย และ พีรศรี โทวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

¹⁷⁰ เรื่องเดียวกัน.

¹⁷¹ เรื่องเดียวกัน.

10. สพานข้ามร่องไม้หอมไปเกาะกวาง : สพานข้ามคลองร่องไม้หอมไปเกาะกวาง บริเวณถนนเต็ก¹⁷²

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2443 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2444 กล่าวถึงการรื้อสะพานไม้ ออกและปิดทำนบแล้ว ต่อมาได้ขุดรากสพานนั้นแล้ว ทั้งสองข้าง ตีเข็มและก่อราก คลองราก วางเหล็กปูพื้น ก่อเสาเพื่อตั้งพนังแล้ว แต่พนังเหล็กที่สั่งยัง มาไม่ถึงกรุงเทพฯ และไม่ปรากฏการรายงานความคืบหน้าอีก

พ.ศ.2445 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

11. สพานตรงถนนเต็กข้ามคลองลำนาค : สพานข้ามคลองลำนาคบริเวณถนนเต็ก¹⁷³

พ.ศ.2441- พ.ศ.2443 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2444 กล่าวถึงการรื้อสะพานไม้ ออกและปิดทำนบแล้ว ต่อมาได้ขุดรากสพานนั้นแล้ว ทั้งสองข้าง ตีเข็มและก่อราก คลองราก วางเหล็กปูพื้น ก่อพนังตั้งพนังเหล็ก ติดตั้งเสาโคมและได้ ถือปูนทรายปูนผิวทาสีแล้วเสร็จในปีนี้

พ.ศ.2445 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

12. สพานเกาอรุ่น (สะพานข้ามคลองแผ่นกระจกไปเกาะสน) : สพานข้ามเงาแว่นลาด แผ่นกระจกตั้งแต่เกาะชวีไปเกาะสน¹⁷⁴

พ.ศ.2441 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2442 กล่าวถึงต้นไม้ที่จะปลูกที่เกาะสนใหญ่เป็นทางเข้าไปผ่านสะพานนี้

พ.ศ.2443 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2444 กล่าวถึงการรื้อสะพานไม้ ออกและปิดทำนบแล้ว ต่อมาได้ขุดรากสพานนั้นแล้ว ทั้งสองข้าง ตีเข็มและก่อราก คลองราก วางเหล็กปูพื้น ก่อเสาเพื่อตั้งพนังแล้ว แต่พนังเหล็กที่สั่งยัง มาไม่ถึงกรุงเทพฯ และไม่ปรากฏการรายงานความคืบหน้าอีก

พ.ศ.2445 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

¹⁷² บัณฑิต จุลาลัย และ พีรศรี โกวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

¹⁷³ เรื่องเดียวกัน.

¹⁷⁴ ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

13. สพานข้ามลัดแผ่นกระจกไปเกาะอยู่¹⁷⁵ : สพานข้ามคลองลัดแผ่นกระจกไปเกาะอยู่¹⁷⁵
 พ.ศ.2441 - พ.ศ.2443 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี
 พ.ศ.2444 กล่าวถึงการรื้อสะพานไม้ ออกและปิดทำนบแล้ว ต่อมาได้ขุดรากสพานนั้นแล้ว
 ทั้งสองข้าง ตีเข็มและก่อราก คลองราก วางเหล็กปูพื้น ก่อเสาเพื่อตั้งพนังแล้ว แต่พนังเหล็กที่สั่งยัง
 มาไม่ถึงกรุงเทพฯ และไม่ปรากฏการรายงานความคืบหน้าอีก

พ.ศ.2445 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

14. สพานถนนเด็กได้สวนแ่งเต้ง : สพานข้ามถนนเด็กได้บริเวณสวนแ่งเต้ง¹⁷⁶
 พ.ศ.2441 - พ.ศ.2445 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี
 พ.ศ.2446 กล่าวถึงทรงพระกรุณาให้กรมโยธาสร้างสะพานข้ามลำธารในถนนเด็กได้ สวน
 แ่งเต้ง เป็นสะพานก่อด้วยอิฐโค้ง บัดนี้การได้ลวงแล้วเหลือเพียงยังไม่ได้ทำพนัง

พ.ศ.2447 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

จากการศึกษาองค์ประกอบทางกายภาพประเภท สะพาน ที่ปรากฏในรายงานผลการวิจัย พบว่าช่วงที่มีการกล่าวถึงองค์ประกอบทางกายภาพประเภท สะพาน มากที่สุด คือ พ.ศ.2444 เป็น ช่วงที่มีการก่อสร้างสะพานมากที่สุด และสัมพันธ์กันกับช่วงเวลาการก่อสร้างองค์ประกอบทาง กายภาพประเภท ถนน เพราะเป็นการก่อสร้างในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกันซึ่งแสดงให้เห็นถึง ความสัมพันธ์และการเชื่อมต่อของถนนและสะพาน และการก่อสร้างในแต่ละจุด ทั้งนี้จาก พัฒนาการของสะพานจากการศึกษานั้นส่วนใหญ่แล้วการก่อสร้างเป็นไปอย่างรวดเร็ว มีการ รายงานความคืบหน้าอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ต้นจนเสร็จ สามารถแบ่งสะพานได้เป็น 2 ลักษณะ คือ สะพานที่สันนิษฐานว่ามีอยู่แล้ว หากแต่เป็นสะพานไม้ในเอกสารจึงปรากฏชื่อมาแล้ว แต่ได้บันทึก ถึงการรื้อออกซึ่งทำให้ผู้ศึกษาทราบ เช่น สะพานถนนพุดตาลข้ามคลองลำน้ำก สะพานสิบสอง นกัษัตร เป็นต้น และอีกลักษณะคือที่สร้างขึ้นใหม่ตามจุดต่างๆ เช่น สะพานเม่งเสง สะพานถนนใบ พร(เชิงฮวด) นอกจากนี้แล้วในรายละเอียดของพัฒนาการได้รายงานความคืบหน้าในเกือบทุกๆ ขั้นตอน ตั้งแต่ตีเข็ม ขุดคลองราก ก่อพนังไปจนถึงทาสีผิว บางสะพานรายงานความคืบหน้าจน แล้วเสร็จ บางสะพานกล่าวเพียงการเริ่มสร้างและไม่พบการรายงานอีกส่วนบางสะพานกล่าวถึงชื่อ แต่ไม่ได้พบการรายงานว่าได้ก่อสร้างหรือไม่อย่างไร

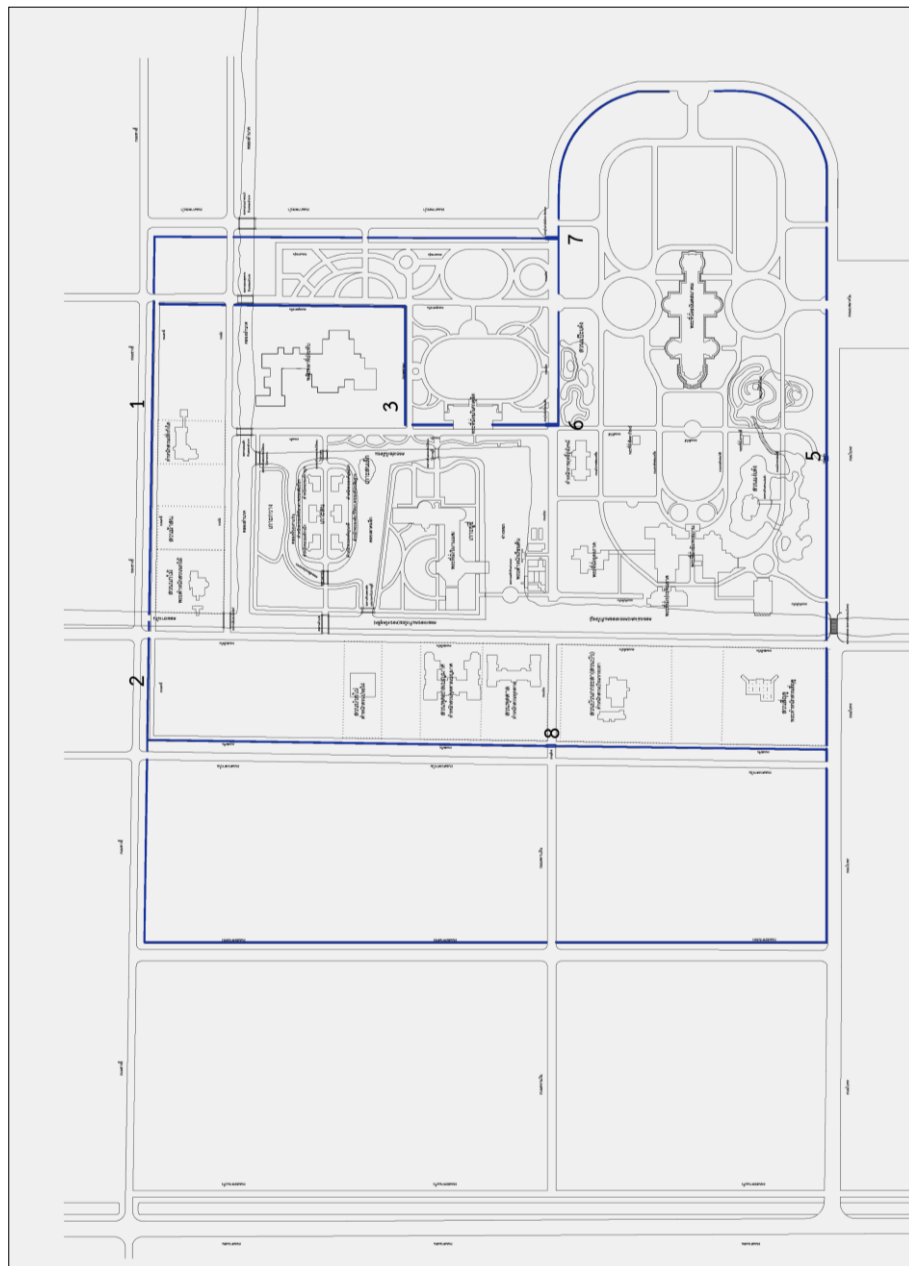
¹⁷⁵ บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โกวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

¹⁷⁶ เรื่องเดียวกัน.

4.1.7 องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท ประตูรั้ว และกำแพง

องค์ประกอบทางกายภาพประเภท ประตูรั้วและกำแพง ที่ทำการศึกษานในพระราชวังดุสิต มีจำนวน 5 ประตู 3 รั้ว ประกอบด้วย ทำโค้งทำเสาประตูและกำแพงวังที่สวนดุสิต, เสาเขตรสวนดุสิต, กำแพงชั้นในสวนดุสิต, ซุ้มประตูหลักสำหรับวังสวนดุสิต, ประตูกวาง, ประตูในถนนบัววิริมถนนเต็ก, ประตูในถนนบัววิริมโรงกาศและประตูสี่แฉ้ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ภาพที่ 47 ภาพที่ 4-7 แผนที่แสดงที่ตั้งองค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท ประตูรั้วและกำแพง

1. ทำโค้งทำเสาประตูและกำแพงวังที่สวนดุสิต (กำแพงประตูบริเวณสวนดุสิต)¹⁷⁷

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2443 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2444 กล่าวถึงการก่อประตูและการทำรั้วอย่างคร่ำครวญเพื่อเป็นจุดสังเกตและเพื่อไม่ให้ถนนภายในพระราชวังดุสิตกลายเป็นถนนหลวง

พ.ศ.2445 กล่าวถึงกำแพงและประตูของวังสวนดุสิตในแต่ละด้านให้ลงมือทำตามแบบที่เขียนไว้ทั้งที่เป็นรั้วเหล็กอย่างโปร่ง รั้วทึบ ตามพระราชวินิจฉัย

พ.ศ.2446 - พ.ศ.2448 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2449 กล่าวถึงการรับเหมาทำกำแพงประตูเพิ่มเติมในบริเวณสวนดุสิต

พ.ศ.2450 กล่าวถึงที่ซึ่งจะก่อกำแพงวังด้านหลังขึ้นใหม่ โดยขยายกำแพงออกไปยืนไปตามถนนไปพรและถนนช่างฮีจนถึงถนนตพานทอง ขยายถนนตพานทองให้เท่ากับถนนช่างฮีและไปพร เอาถนนดวงดาวเข้าไว้ในวัง สวนด้านในทำไป กำแพงก็ก่อไป ส่วนกำแพงริมถนนดวงดาวเดิมไม่ต้องรั้ว

พ.ศ.2451 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

2. เสาเขตรสวนดุสิต (หลักเขต)¹⁷⁸

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2443 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2444 กล่าวถึงการทำหลักเขตหรือการทำรั้วอย่างคร่ำครวญเพื่อเป็นจุดสังเกตและเพื่อไม่ให้ถนนภายในพระราชวังดุสิตกลายเป็นถนนหลวง

พ.ศ.2445 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

3. กำแพงชั้นในสวนดุสิต (กำแพงชั้นในแนวรั้วเหล็ก)¹⁷⁹

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2444 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2445 กล่าวถึงการก่อกำแพงชั้นในระหว่างถนนบวญถึงถนนพุดตาลแร และระหว่างถนนเต็กถึงแนวกำแพงต้นด้านหน้า

พ.ศ.2446 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

¹⁷⁷ บัณฑิต จุลาสัย และ พิรศรี โทวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

¹⁷⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹⁷⁹ เรื่องเดียวกัน.

พ.ศ.2447กล่าวถึงงบประมาณการก่อสร้างประตูและกำแพงสวนดุสิตทำกำแพงชั้นในแนวรั้วเหล็กถนนพุดตาลเลี้ยวมาตามถนนพุดตาลแบริบจรบพระที่นั่งอภิเศกดุสิต จะต้องทำประตู 3 ประตู คือ ประตูถนนโถ ทรงประตูโลโต และประตูถนนพุดตาลแบริ ได้ก่อสร้างแล้ว

พ.ศ.2448 - พ.ศ.2453ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

4. ชุ้มประตูหลักสำหรับวังสวนดุสิต¹⁸⁰

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2449ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2450 กล่าวถึงแบบแปลนของประตูหลักและการก่อสร้างชุ้มประตูที่ต้นถนนเบญจมาศ อันต่อกันกับถนนดวงตะวันและราชดำเนินนอก เพื่อจะให้เป็นชุ้มประตูหลักสำหรับวังสวนดุสิต

พ.ศ.2451 - พ.ศ.2453ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

5. ประตูทวง : ประตูทางเข้าออก ตั้งอยู่บริเวณทิศใต้พระราชวังดุสิตติดกับถนนโบพร¹⁸¹

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2445 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2446 กล่าวถึงประตูทวงและงบประมาณในการก่อสร้าง โดยรัชชยับอกออกไปก่อใหม่ตามแบบเดิมริมถนนโบพร แล้วเสร็จแล้ว

พ.ศ.2447 - พ.ศ.2451ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2452 กล่าวถึงประตูทางเข้าออกของห้องเครื่องที่ไม่ต้องไปเดินออกประตูทวง

พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

6. ประตูในถนนบัวริมถนนเต็ก : ประตูเข้าออกภายใน ตั้งอยู่บนถนนบัวริมถนนเต็ก¹⁸²

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2446ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2447กล่าวถึงงบประมาณการก่อสร้างประตูและกำแพงสวนดุสิต

ลงมือสร้างประตูในถนนบัว 2 ประตู คือริมถนนเต็ก 1 และริมโรงกาศทหาร 1 ลงมือแล้ว

พ.ศ.2448 - พ.ศ.2453ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

¹⁸⁰ บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โกวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

¹⁸¹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁸² เรื่องเดียวกัน.

7. *ประตู่ในถนนบัวริมโรงกาศ* : ประตู่เข้าออกภายใน ตั้งอยู่บนถนนบัวริมโรงกาศ ทหาร¹⁸³

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2446 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2447 กล่าวถึงงบประมาณการก่อสร้างประตู่และกำแพงสวนดุสิต ลงมือสร้างประตู่ใน ถนนบัว 2 ประตู่ คือริมถนนเต็ก 1 และริมโรงกาศทหาร 1 ลงมือแล้ว

พ.ศ.2448 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

8. *ประตู่สี่แฉ่* : ประตู่เข้าออกถนนบัว ทางทิศตะวันตกติดกับถนนดวงดาวใน¹⁸⁴

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2450 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2451 กล่าวถึงพระที่นั่งองค์ใหม่ที่จะสร้าง ตรงกับประตู่สี่แฉ่นั้นไม่เหมาะ

พ.ศ.2452 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

จากการศึกษาองค์ประกอบทางกายภาพประเภท ประตู่รั้วและกำแพง ที่ปรากฏในรายงาน ผลการวิจัยพบว่า ช่วงที่มีการปรากฏของประตู่รั้วและกำแพงคือช่วงเวลาตั้งแต่ ปีพ.ศ.2444 - พ.ศ. 2450 มีลักษณะประปราย ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นช่วงกลางและช่วงปลายของพระราชวังดุสิตในสมัย รัชกาลที่ 5 โดยพัฒนาการของประตู่รั้วและกำแพงนั้น จากการศึกษพบว่าในช่วงแรกเป็นเพียงเสา หลักเขตร หรือ กำแพงไม้ เสาไม้ปักเว้นระยะ และประตูตามจุดสำคัญๆเท่านั้น ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการ กำหนดอาณาเขตของเขตพระราชฐานและเขตพระราชวังดุสิต และเพื่อไม่ให้สับสนเรื่องของถนน ในวังและถนนหลวง มิเช่นนั้นถนนในวังนานไปจะกลายเป็นถนนหลวง ต่อมาเมื่อพระราชวังดุสิต เป็นรูปเป็นร่างมากขึ้นจึงโปรดให้ค่อยๆปรับปรุงแนวรั้วเดิม เป็นวัสดุที่มั่นคงถาวรมากขึ้นเช่น แนว รั้วเหล็กอย่างโปร่ง แนวรั้วทึบ ซึ่งในแต่ละแบบนั้นก็ทรงมีพระราชวินิจฉัยแตกต่างกันไปในการเลือก สร้างแต่ละจุด และในช่วงปลายรัชกาลโปรดให้ขยายเขตพระราชฐานออกไปอีกดังนั้นจึงมีการก่อสร้าง กำแพงและขยายแนวกำแพงออกไปอีก

¹⁸³ บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โปวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

¹⁸⁴ เรื่องเดียวกัน.

4.1.8 องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท สวนและเกาะ

องค์ประกอบทางกายภาพประเภท สวนและเกาะ ที่ทำการศึกษานในพระราชวังดุสิตมีจำนวน 7 สวน 4 เกาะ ประกอบด้วย สวนสี่ฤดู, สวนบัว, สวนประเวศ, สวนพุดตาล, สวนเป๊ะเต็ง, สวนแงเต็ง, สวนสุนันทา, เกาะยู่อี้, เกาะสน (เกาะสนใหญ่), เกาะสนเล็กและเกาะกวาง โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ภาพที่ 48 แผนที่แสดงที่ตั้งองค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท ประตู่รั้วและกำแพง

1. *สวนสี่ฤดู* : สวนสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ¹⁸⁵

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2449 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2450 กล่าวถึงการย้ายสวนสี่ฤดู เพราะหลังพระที่นั่งจะทำเป็นสวน

พ.ศ.2451 กล่าวถึงพระราชวินิจฉัยเกี่ยวกับพระที่นั่งองค์ใหม่ จะตั้งตรงระหว่างสวนสี่ฤดู

และสวนบัว

พ.ศ.2452 กล่าวถึงห้ามไม่ให้เดินผ่านถนนส้มมือ ให้อ้อมออกมาหลังสวนสี่ฤดู สวนบัวแทน

พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

2. *สวนบัว* : สวนพระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรม¹⁸⁶

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2450 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2451 กล่าวถึงพระราชวินิจฉัยเกี่ยวกับพระที่นั่งองค์ใหม่ จะตั้งตรงระหว่างสวนสี่ฤดู

และสวนบัว

พ.ศ.2452 กล่าวถึงห้ามไม่ให้เดินผ่านถนนส้มมือ ให้อ้อมออกมาหลังสวนสี่ฤดู สวนบัวแทน

พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

3. *สวนประเวศ(สวนม้าสน)* : สวนพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าประเวศวรสมัย คือ สวนม้าสน¹⁸⁷

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2447 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2448 กล่าวถึงสวนประเวศนั้นหากไม่ทำอะไร ว่างเป็นป่ามีแต่ครักก็ให้ย้ายครักไปที่

พลับพลาแทน (ปรากฏแล้ว)

พ.ศ.2449 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

4. *สวนพุดตาล* : สวนพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอรประพันธ์รำไพ คือ สวนพุดตาลเลี้ยง¹⁸⁸

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2447 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

185 ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

186 เรื่องเดียวกัน.

187 เรื่องเดียวกัน.

188 เรื่องเดียวกัน.

พ.ศ.2448กล่าวถึงการจัดห้องบรรทมที่เรือนสวนพฤกษศาสตร์ และไม้กระถางที่จะลงไว้ในนอก
ชาน

พ.ศ.2449 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

5. สวนเป๊ะเต็ง : สวนบริเวณทิศตะวันออกของพระที่นั่งอัมพรสถาน¹⁸⁹

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2444 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2445 : กล่าวถึงรายการถมดินทำสวนเป๊ะเต็ง

พ.ศ.2446 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

6. สวนแง่เต็ง : สวนบริเวณทิศใต้ของพระที่นั่งอัมพรสถาน¹⁹⁰

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2444 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2445 กล่าวถึงต้นไม้ที่จะขุดมาปลูกสวนแง่เต็ง

พ.ศ.2446 กล่าวถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์ต่างๆในสวนแง่เต็งให้เป็นที่เรียบร้อยเช่น การปลูก
หญ้า การขุดสระ การก่อสร้างข้ามเกาะในสวน

พ.ศ.2447 กล่าวถึงเรื่องทั่วไปในสวนแง่เต็ง

พ.ศ.2448 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2449 กล่าวถึงการฝังท่อเหล็กสูบน้ำที่สระโหนดาดซึ่งเจาะใหม่ต่อไปใช้พระที่นั่งอัมพร
สถาน พระที่นั่งวิมานเมฆและสวนแง่เต็ง และต้นไม้ในสวนแง่เต็งยังโล่ง ควรหาอะไรมาเพิ่มเติม

พ.ศ.2450 กล่าวถึงหอสู่ที่เขาดินในสวนแง่เต็ง ให้เรียกว่า หอภูวดลทิศในย แทนภูวดล
ทิศในยในรัชกาลที่ 4

พ.ศ.2451 - พ.ศ.2452 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2453 กล่าวถึงการปลูกต้นไม้เป็นสายยาวเหมือนสวนแง่เต็งด้านใต้

¹⁸⁹ บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โกวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

¹⁹⁰ เรื่องเดียวกัน.

7. *สวนสุนันทา* : สวนทางฝั่งตะวันตกของพระราชวังดุสิต¹⁹¹

พ.ศ.2441 - พ.ศ.2449 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2450 กล่าวถึงการเอาสวนหลังพระที่นั่งผนวกเป็นสวนในเขตพระราชวัง ขยายกำแพงวังออกไป

พ.ศ.2451 กล่าวถึงกำแพงที่จะคิดกันย่อออกไปที่สวนสุนันทาเล็กเสียดีกว่า

พ.ศ.2452 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

8. *เกาะยู่อี้* : เกาะใหญ่ข้างใต้ในระหว่างอ่างหยกกับลาดผลึก ร่องไม้หอมและคลองหลอดแก้วน้อยเกาะยู่อี้¹⁹²

พ.ศ.2441 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2442 กล่าวถึงสะพานข้ามร่องไม้หอมมายังเกาะยู่อี้ กล่าวถึงดินเกาะยู่อี้ยังไม่ถมแล้วเสร็จ การปรับปรุงภูมิทัศน์บนเกาะยู่อี้ เช่น การปลูกหญ้า การลงต้นไม้ต่างๆ

พ.ศ.2443 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2444 กล่าวถึงสะพานข้ามร่องไม้หอมมายังเกาะยู่อี้

พ.ศ.2445 กล่าวถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์ การปลูกกระเบื้องและทำรางน้ำถนนที่เกาะยู่อี้

พ.ศ.2446 กล่าวถึงขอเบิกเงินค่าปลูกกระเบื้องที่ถนนเกาะยู่อี้

พ.ศ.2447 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

9. *เกาะสน (เกาะสนใหญ่)* : เกาะกลางที่ตั้งพระอุโบสถวัดดุสิต ระหว่างลาดผลึกกับห้วงเงาแว่น ร่องไม้หอมและลาดแผ่นกระจก¹⁹³

พ.ศ.2441 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2442 กล่าวถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์ การปลูกหญ้าในเกาะสน

พ.ศ.2443 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

พ.ศ.2444 กล่าวถึงสะพานข้ามร่องไม้หอมไปเกาะสน

พ.ศ.2445 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้

¹⁹¹ ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

¹⁹² เรื่องเดียวกัน.

¹⁹³ เรื่องเดียวกัน.

10. เกาะสนเล็ก : เกาะเล็กอยู่ใต้เกาะสนใหญ่ ระหว่างร่องไม้หอมและลาดผลึก¹⁹⁴
 พ.ศ.2441 - พ.ศ.2447 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี
 พ.ศ.2448 กล่าวถึงการก่อเชือกอิฐรอบเกาะสนเล็กและงบประมาณการก่อสร้าง
 พ.ศ.2449 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

11. เกาะกวาง : เกาะใหญ่ด้านเหนือ ระหว่างเงาแว่นกับลำนากร ร่องไม้หอมและหลอดแก้ว
 น้อย¹⁹⁵

พ.ศ.2441 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี
 พ.ศ.2442 กล่าวถึงการปรับปรุงภูมิทัศน์ การปลูกหญ้าในเกาะกวาง
 พ.ศ.2443 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี
 พ.ศ.2444 กล่าวถึงสะพานข้ามร่องไม้หอมมายังเกาะกวาง
 พ.ศ.2445 กล่าวถึงการก่อสร้างนำตามถนนในบริเวณรอบเกาะกวาง
 พ.ศ.2446 - พ.ศ.2453 ไม่ปรากฏองค์ประกอบทางกายภาพในปี

จากการศึกษาองค์ประกอบทางกายภาพประเภท สนวนและเกาะ ที่ปรากฏในรายงาน
 ผลการวิจัยพบว่า ช่วงที่มีการปรากฏของสวนและเกาะ คือช่วงเวลาดั้งปี พ.ศ.2442 - พ.ศ.2453
 ปรากฏแทบจะทุกปี แต่ละปีนั้นมากน้อยแตกต่างกันไป โดยพัฒนาการของสวนและเกาะส่วนใหญ่
 แล้วจะเป็นงานด้านการปรับปรุงภูมิทัศน์ สภาพแวดล้อม ซึ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกับ
 องค์ประกอบทางกายภาพอื่น ได้แก่ กลุ่มพระที่นั่ง ตำหนัก เช่นการปรับปรุงภูมิทัศน์การปลูก
 กระเบื้องทางเดินในสวนบนเกาะอยู่บริเวณพระที่นั่งวิมานเมฆ หรือเรื่องการถมดินที่สวนบัว เป็น
 ต้น และองค์ประกอบทางกายภาพประเภทถนน คลอง เช่นการขยายถนนตพานทองในสวนสุนัน
 ทา การขุดสระในสวนแง่เต้ง เป็นต้น

¹⁹⁴ ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)v

¹⁹⁵ เรื่องเดียวกัน.

4.2 พระราชวังดุสิตในปีพุทธศักราช 2441- 2453

การศึกษาองค์ประกอบทางกายภาพข้างต้นนั้น นำไปสู่การศึกษาพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพในแต่ละปี ตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2441 – 2453 ในลักษณะของรายละเอียดด้านข้อมูล และชุดแผนที่ประกอบการอธิบาย โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.2.1 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2441

หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินกลับจากการเสด็จประพาสทวีปยุโรป ครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2440 แล้ว ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างที่ประทับใหม่ในพระราชอุทยานเพื่อสำราญพระราชอิริยาบถ จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดซื้อที่ดินบริเวณตำบลสามเสน เพื่อสร้างพระราชฐานที่ประทับ โดยเสด็จมาทำพิธีปฐมฤกษ์ตัดไม้ ๓ สวนดุสิต วันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2441 จากรายงานผลการวิจัยพบว่า ในปีแรกนี้ เป็นปีของการวางรากฐานในด้านสาธารณูปโภคต่างๆ การขุดคลองลอดแก้วซึ่งคือคลองวัดดุสิตเดิม ขยายให้กว้างขึ้น ขุดคลองลำนาและคลองรางเงินเพื่อเชื่อมต่อออกไปยังคลองสามเสน การตัดถนน รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชวินิจฉัยในเรื่องการตัดถนน ตัดถนนผ่านสวนเป็นตารางเพื่อให้เป็นที่กำหนดขอบเขตชัดเจนโดยการตัดถนนมีอยู่ 2 ส่วนด้วยกัน ส่วนแรกคือถนนรอบๆเขตพระราชฐาน ถนนใบพรใน ถนนดวงดาว ถนนซางฮี ซึ่งถนนเหล่านี้ถือเป็นถนนสายหลัก มีขนาดกว้างและเป็นถนนที่กำหนดขอบเขตของพระราชฐานในเวลาต่อมา ส่วนที่สองถนนในเขตพระราชฐานมีทั้งถนนหลัก คือ ถนนพุดตาลใน และถนนสายรอง ไว้สำหรับเดินยามคือถนนเกาฮุ้น จากรายงานผลการวิจัย ผู้ศึกษาสันนิษฐานว่า พลับพลาที่ประทับที่อยู่บริเวณถนนพุดตาลในนั้นได้ปรากฏแล้ว ซึ่งอาจจะกำลังก่อสร้างไปพร้อมๆ กับองค์ประกอบทางกายภาพอื่นๆ

จะสังเกตได้ว่า ในปี พ.ศ. 2441 นั้นเป็นปีแรกเริ่มของการก่อสร้าง องค์ประกอบทางกายภาพต่างๆพระราชวังดุสิต ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้กำหนดสัญลักษณ์ในแผนที่ เป็นสัญลักษณ์ของการกำลังก่อสร้าง ตรีเตรียมพื้นที่ โดยสามารถศึกษารายละเอียดได้จาก แผนที่ 4 - 2 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2441

4.2.2 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2442

หลังจากการก่อสร้างและการเตรียมพื้นที่มาได้สักระยะหนึ่งเป็นที่พอพระทัยแล้ว อีกทั้งพลับพลาที่ประทับแล้วเสร็จ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จึงได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับเป็นปฐมฤกษ์ เมื่อเดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2442 โดยมีงานเฉลิมพลับพลา

และงานปีสวนดุสิตอีกด้วย โดยระยะแรกนี้พระองค์ประทับแรมไป – กลับ พัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพในปีนี้ ส่วนใหญ่เป็นการสานต่อโครงการจากปีที่แล้ว ทั้งเพิ่มการตัดถนนและการขุดคลองและเกาะ การตัดถนนรอบๆเขตพระราชฐาน สวนข้างนอกเช่น ถนนสะพานเงิน ถนนสะพานทอง ถนนสะพานแก้ว ถนนเบญจมาศใน หรือภายในเขตพระราชฐานทรงมีรับสั่งเกี่ยวกับการขุดคลอง ถมเกาะหลังพลับพลาตรงบริเวณโบสถ์วัดดุสิต เป็นเกาะต่างๆมีน้ำล้อมรอบ เกาะสน เกาะกวาง เกาะยู้อี นอกจากนี้โปรดให้ขุดคลองให้เชื่อมถึงกัน คลองร่องไม้หอม คลองห้วงเงาแว่น คลองลาดแผ่นกระจก คลองลาดผลึกและอ่างหยก และยังโปรดแบ่งที่ดินด้านทิศเหนือและทิศตะวันออกเป็นสวนต่างๆ พระราชทานแก่พระภรรยาเจ้า พระราชธิดาอีกด้วย นอกจากนี้ยังพบการปรากฏของสะพาน ซึ่งในระยะแรกสะพานต่างุั้นทำจากไม้เป็นหลัก กิ่งถาวรเพื่อการใช้งานเท่านั้นโดยสามารถศึกษารายละเอียดได้จาก *แผนที่ 4 - 3 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ.2442*

4.2.3 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2443

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จมายังสวนดุสิต จนเป็นที่สำราญพระราชหฤทัยแล้ว โปรดที่จะให้มีที่ประทับอย่างถาวรขึ้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง พระที่นั่งวิมานเมฆ เพื่อเป็นที่ประทับแทนพลับพลาสวนดุสิตหลังเดิม โดยตั้งอยู่ในเกาะยู้อี เกาะใหญ่ด้านหลังพลับพลา มีพระบรมราชโองการโปรดฯให้สร้างและก่อพระฤกษ์ เมื่อวันที่ 30 สิงหาคม พ.ศ.2443 นอกจากนี้ถนนและคลองที่ได้เริ่มมาตั้งแต่แรกนั้นได้แล้วเสร็จไปแล้วบางส่วน ในปีนี้จึงเป็นเรื่องของการประดับตกแต่งภูมิทัศน์ต่างๆ การถมดิน ปลูกหญ้า ปลูกต้นไม้ ทำทางเดิน บนเกาะเพื่อความสะดวกและทัศนียภาพ และการคัดเลือกพันธุ์ไม้ การติดตั้งเสาโคมไฟริมถนน เป็นต้น แต่ก็ยังมีการตัดถนนเพิ่มอีกในหลายๆจุด เช่น การตัดถนนภาพระบำ ตั้งแต่ถนนใบพรถึงถนนซางฮี้ โดยสามารถศึกษารายละเอียดได้จาก *แผนที่ 4 - 4 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ.2443*

4.2.4 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2444

พระที่นั่งวิมานเมฆ ที่ได้เริ่มการก่อสร้างมาเมื่อปีที่แล้วนั้นได้แล้วเสร็จ โปรดให้มีพระราชพิธีเฉลิมพระที่นั่งวิมานเมฆเมื่อวันที่ 26-29 มีนาคม พ.ศ.2444 เนื่องจากเป็นพระที่นั่งที่สร้างด้วยไม้และเพียงนำมาปรับแบบเพิ่มเติม จึงใช้เวลาในการก่อสร้างเพียง 8 เดือนเศษจึงแล้วเสร็จ ในขณะที่เดียวกันโปรดเกล้าฯให้มีการเตรียมการเกี่ยวกับการสร้างพระที่นั่งใหม่ในสวนดุสิตอีกองค์

เป็นพระที่นั่งเครื่องก่อซึ่งมีการเตรียมการมาตั้งแต่ พ.ศ.2442 คือ พระที่นั่งอัมพรสถานนั่นเอง ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศใต้ของเขตพระราชฐาน ในสวนแง่เต่ง เพิ่งได้ลงมือสร้าง ในปีนี้พบการปรากฏของพระตำหนักและสวน พระตำหนักสวนนกไม้บริเวณทิศเหนือ ริมถนนโกลีคลองรางเงิน ซึ่งสันนิษฐานว่าสร้างมาแล้วระยะหนึ่ง พัฒนาการที่สำคัญของปีนี้อีกสิ่งหนึ่งคือ การปรับปรุงสะพานไม้ที่ได้สร้างมาเพื่อการใช้งานตั้งแต่แรกนั้นได้มีการรื้อแล้วก่อสร้างใหม่เป็นสะพานปูน เพื่อความมั่นคงแข็งแรงและความสวยงามอีกด้วยโดยสามารถศึกษารายละเอียดได้จาก *แผนที่ 4 - 5 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิต ปีพ.ศ.2444*

4.2.5 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2445

หลังจากงานพระราชพิธีเฉลิมพระที่นั่งวิมานเมฆเสร็จสมบูรณ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้เสด็จมาประทับ ณ พระที่นั่งวิมานเมฆพร้อมกับเหล่าพระภรรยาเจ้าและพระราชธิดา โดยการเสด็จมาประทับได้ประทับครั้งละนานๆ ซึ่งนับเป็นสถานที่ที่พระองค์ได้ประทับอยู่ด้วยความสำราญพระราชหฤทัย ต่อมาประมาณเดือนมิถุนายน พ.ศ.2445

โปรดให้สร้างท้องพระโรงคู่กับพระที่นั่งวิมานเมฆ พระราชทานนามว่า “พระที่นั่งอภิเศกดุสิต” ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระที่นั่งวิมานเมฆ ขณะเดียวกันการเตรียมการในการสร้างพระที่นั่งใหม่ในสวนดุสิตอีกองค์ที่ค้างมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2442บัดนี้ได้เตรียมการเสร็จสิ้นแล้ว มีพระบรมราชโองการโปรดให้สร้างและก่อพระฤกษ์ขึ้นเมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ.2445 พระราชทานนามว่า “พระที่นั่งอัมพรสถาน” ตั้งอยู่ในสวนแง่เต่ง เป็นอาคารเครื่องก่อขนาดใหญ่ รูปแบบอาคารเป็นแบบตะวันตก สูง 3 ชั้น อันจะเป็นที่ประทับถาวรต่อไป พัฒนาการพระราชวังดุสิตในปีนี้นอกจากจะเป็นเรื่องของที่ประทับเป็นเรื่องสำคัญแล้ว ยังมีเรื่องของการสร้างตำหนักในสวนต่างๆ ที่กล่าวถึงความล่าช้าในการก่อสร้าง หรือการปรับปรุง ถมดินขุดสระในสวนแง่เต่งและแปะเต่งที่ค้างมานานและการปักเสาเขตร การทำรั้วไม้ ประตูเพื่อกำหนดขอบเขตต่างๆ โดยสามารถศึกษารายละเอียดได้จาก *แผนที่ 4 - 6 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิต ปีพ.ศ.2445*

4.2.6 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2446

ในปีพุทธศักราช 2446 นี้ พระราชวังดุสิตเป็นรูปเป็นร่างปรากฏชัดมากขึ้นทั้งในแง่ของการเป็นที่ประทับและกายภาพ พัฒนาการในปีนี้เป็นเรื่องพระที่นั่งที่และถนนเป็นหลัก พระที่นั่งวิมานเมฆ ที่มีการซ่อมแซมส่วนต่างๆของอาคารที่ผ่านการใช้งานมา และเกี่ยวกับรายละเอียดการ

ก่อสร้างต่างๆของพระที่นั่งอัมพรสถาน ความล่าช้าในการก่อสร้าง การลดทอนการประดับตกแต่ง เพื่อให้เสร็จทันเวลา ขณะที่ที่ประทับแห่งใหม่กำลังก่อสร้างไปนั้น พลัปลลาที่ประทับที่สร้างมาตั้งแต่แรกสร้างสวนดุสิต ได้มีการเริ่มหรือส่วนต่างๆออกเนื่องจากไม่ได้เป็นที่ประทับแล้วแต่ยังปรากฏการใช้งานอยู่บ้างในส่วนที่เหลือ นอกจากนี้ยังมีการปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ทั่วไปของถนนให้มีทัศนียภาพเป็นที่เรียบร้อยมากขึ้น และการก่อสร้างเขื่อนอิฐรอบๆคลองภายในเขตพระราชฐานอีกด้วย

โดยสามารถศึกษารายละเอียดได้จาก แผนที่ 4 - 7 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิต ปีพ.ศ.2446

4.2.7 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2447

พัฒนาการของพระราชวังดุสิตในปีนี้ ไม่ปรากฏการสร้างหรือซ่อมแซม บำรุงมากนักส่วนใหญ่ยังอยู่ในขั้นตอนการสั่งงานจากปีที่ผ่านมา เช่น โปรดฯให้มีพระราชพิธีเฉลิมพระที่นั่งอภิเศกดุสิตขึ้นเมื่อวันที่ 16-17 เมษายน พ.ศ.2447ที่สร้างมาตั้งแต่ ปีพ.ศ.2445 และโปรดฯให้ปลูก “เรือนต้น” ตามอย่างเรือนไทยบริเวณริมอ่างหยก มีการเสด็จขึ้นพระตำหนักเรือนต้นเมื่อวันที่ 7-8 กันยายน พ.ศ.2447เป็นการภายในและมีการกำหนดแนวเขต ลักษณะของกำแพงและการก่อแพ่งชั้นใน ความคืบหน้าการก่อสร้างพระที่นั่งอัมพรสถานที่ยังไม่ทันกำหนดจึงมีการเลื่อนกำหนดแล้วเสร็จออกไปอีก การรื้อพลัปลลาที่ประทับและการนำวัสดุที่ยังใช้ได้ไปใช้ในที่อื่น การขุดสระถมดินที่สวนแง่เต่ง เป็นต้น โดยสามารถศึกษารายละเอียดได้จาก แผนที่ 4 - 8 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิต ปีพ.ศ.2447

4.2.8 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2448

พัฒนาการของพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ.2448 ในเรื่องของความคืบหน้าในการก่อสร้างพระที่นั่งอัมพรสถาน และการขุดสระบริเวณสวนแง่เต่งยังคงดำเนินไป ในปีนี้ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของรายละเอียดเล็กๆน้อยๆทั่วไป เป็นการสะสมงานที่เคยค้างมาในปีก่อนๆ เช่น เรื่องของการปรับปรุงภูมิทัศน์และทัศนียภาพสองข้างทางถนนที่เพิ่มเติมจากปีก่อนๆ เรื่องของพันธุ์ไม้ต่างๆที่โปรดให้นำเข้ามาปลูกในเขตพระราชฐาน เป็นต้น โดยสามารถศึกษารายละเอียดได้จาก แผนที่ 4 - 9 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิต ปีพ.ศ.2448

4.2.9 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2449

พระที่นั่งอัมพรสถาน ซึ่งมีการเตรียมการตั้งแต่ พ.ศ.2442 และก่อสร้างเมื่อ พ.ศ.2444 จวนใกล้จะแล้วเสร็จ ในปี พ.ศ.2449 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จึงทรงโปรดให้มีการจัดพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรพระที่นั่งอัมพรสถานขึ้น เมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2449 มีกำหนดการทั้งหมด 5 วัน ตั้งแต่วันที่ 18-22 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2449 กล่าวกันว่าพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรพระที่นั่งอัมพรสถานนั้น เป็นงานเฉลิมฉลองการขึ้นพระที่นั่งองค์ใหม่ที่ ยิ่งใหญ่ที่สุดในปลายรัชกาล ขณะเดียวกันก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จะเสด็จประพาสยุโรป ครั้งที่ 2 ได้โปรดเกล้าฯ ให้หาเรือและเตรียมการจัดสร้างท้องพระโรงแห่งใหม่วังสวนดุสิตเพื่อคู่กับพระที่นั่งอัมพรสถานโดยพระราชทานนามว่า “พระที่นั่งอนันตสมาคม” ซึ่งได้เริ่มลงมือในปีนี้ ตั้งอยู่บริเวณทิศตะวันออกของพระที่นั่งอัมพรสถาน บริเวณสวนแปะเต่ง หันไปทางทิศใต้ซึ่งรับกับถนนเบญจมาศใน โดยสามารถศึกษารายละเอียดได้จาก *แผนที่ 4 - 10 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิต ปีพ.ศ.2449*

4.2.10 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2450

ปีพ.ศ.2450 นี้ที่ประทับส่วนใหญ่ได้แล้วเสร็จเกือบหมดแล้ว เว้นก็แต่การตกแต่งรายละเอียดๆ ทั่วไปของอาคารพระที่นั่งอัมพรสถาน การประดับตกแต่งเครื่องเรือนเฟอร์นิเจอร์ภายใน และการก่อสร้างพระที่นั่งอัมพรสถานที่ได้เริ่มลงมือเมื่อปีที่แล้ว นอกจากนี้ยังโปรดให้ฯ สร้างตำหนักราชฤทธิรุ่งโรจน์ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระที่นั่งอุดรภาพ ซึ่งเป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอรุณพงษ์รัชสมโภช และในช่วงปลายปีนั้นปรากฏพระราชวินิจฉัยที่สำคัญเกี่ยวกับการขยายอาณาเขตของพระราชฐานที่ประทับออกไปอีก ทางทิศตะวันตก โดยก่อสร้างกำแพงขึ้นตามถนนใบพรินและถนนช่างฮีไปถึงถนนตะพานทอง และการรื้อโยกย้ายตำหนักสวนต่างๆ เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของเขตพระราชฐาน โดยสามารถศึกษารายละเอียดได้จาก *แผนที่ 4 - 11 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิต ปีพ.ศ.2450*

4.2.11 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2451

หลังจากการเสด็จกลับจากประพาสยุโรป ครั้งที่ 2 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 นั้น ความสำคัญของพัฒนาการพระราชวังดุสิตในระยะต่อมาที่ปรากฏในปีนี้ และเป็นงานใหญ่ 3 งานพร้อมกันคือ งานสมโภชพระบรมรูปทรงม้า ที่เสด็จไปเป็นแบบปั้นเมื่อคราวเสด็จประพาสยุโรป ที่ผ่านมา งานพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกและงานก่อพระฤกษ์พระที่นั่ง

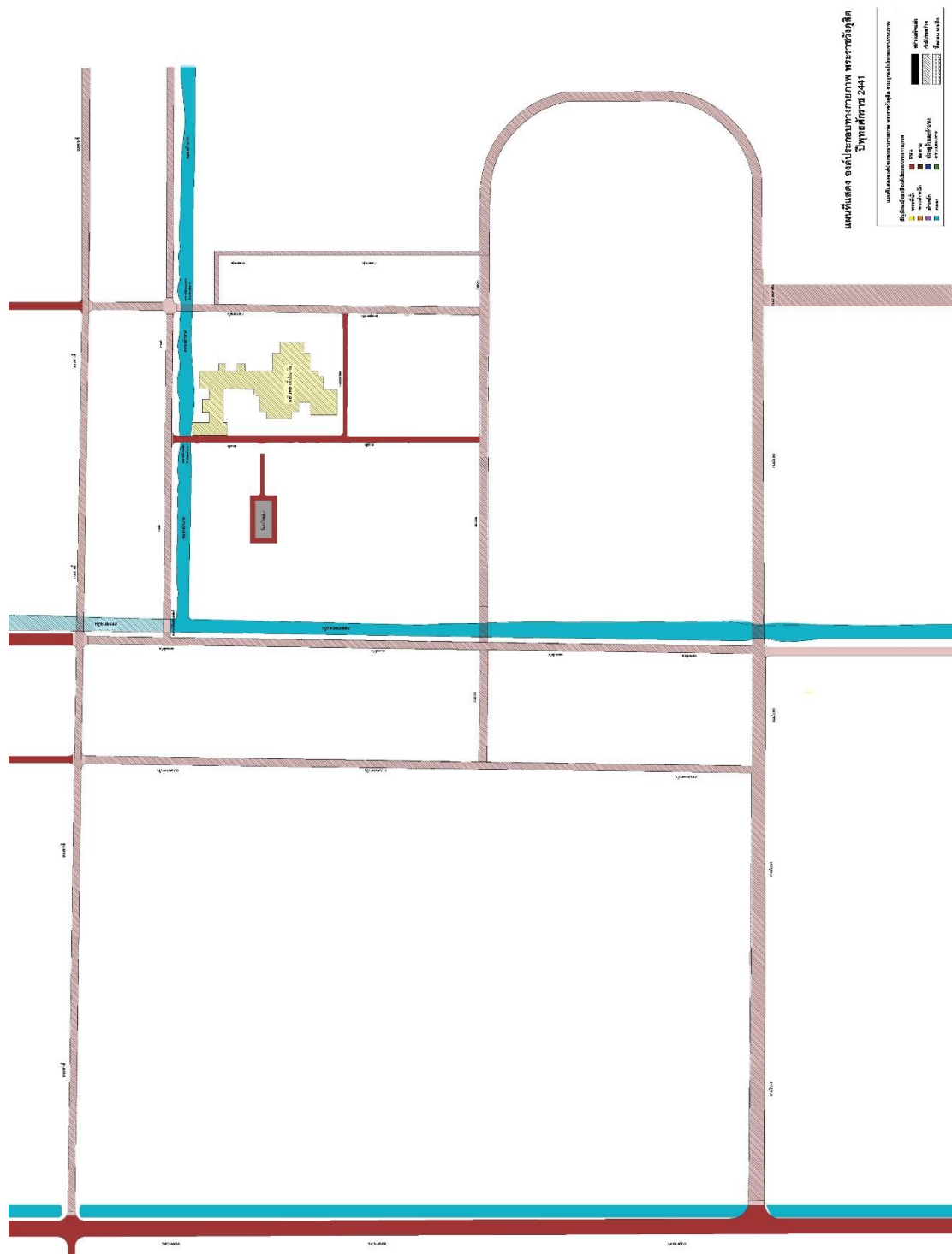
อนันตสมาคมในคราวเดียวกัน โดยโปรดให้มึงานก่อพระฤกษ์พระที่นั่งอนันตสมาคม เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ.2451 และงานพิธีสมโภชพระบรมรูปทรงม้า วันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ.2451 ซึ่งมีการกำหนดการจัดงานสมโภชตั้งแต่วันที่ 15-17 พฤศจิกายน ร.ศ.127พ.ศ.2451เป็นเวลา 3 วัน นอกจากนี้แล้ว พัฒนาการด้านอื่นๆ ในพระราชวังดุสิตยังพบอีกว่า ตำแหน่งสวนต่างๆแต่แรกสร้างที่ก่อสร้างด้วยไม้เริ่มทยอยรื้อออกแล้วสร้างใหม่เป็นอาคารเครื่องก่อ ดังจะเห็นตัวอย่างจากตำแหน่งฝั่งกังไส ที่รื้อเรือนไม้ออกแล้วสร้างเป็นอาคารเครื่องก่อแทนที่ หรือ ตำแหน่งของพระเจ้าพี่นางเธอ - น้องนางเธอในเกาะกวาง 6 ตำแหน่ง ที่เป็นอาคารเครื่องก่อ โดยในปีนี้ อุโบสถวัดดุสิตไม่ปรากฏแล้ว และปลับปลาที่ประทับจากอาคารหมู่ได้รื้อออกเหลือเพียงหลังเดียว โดยสามารถศึกษารายละเอียดได้จาก *แผนที่ 4 -12แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิต ปีพ.ศ.2451*

4.2.12 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2452

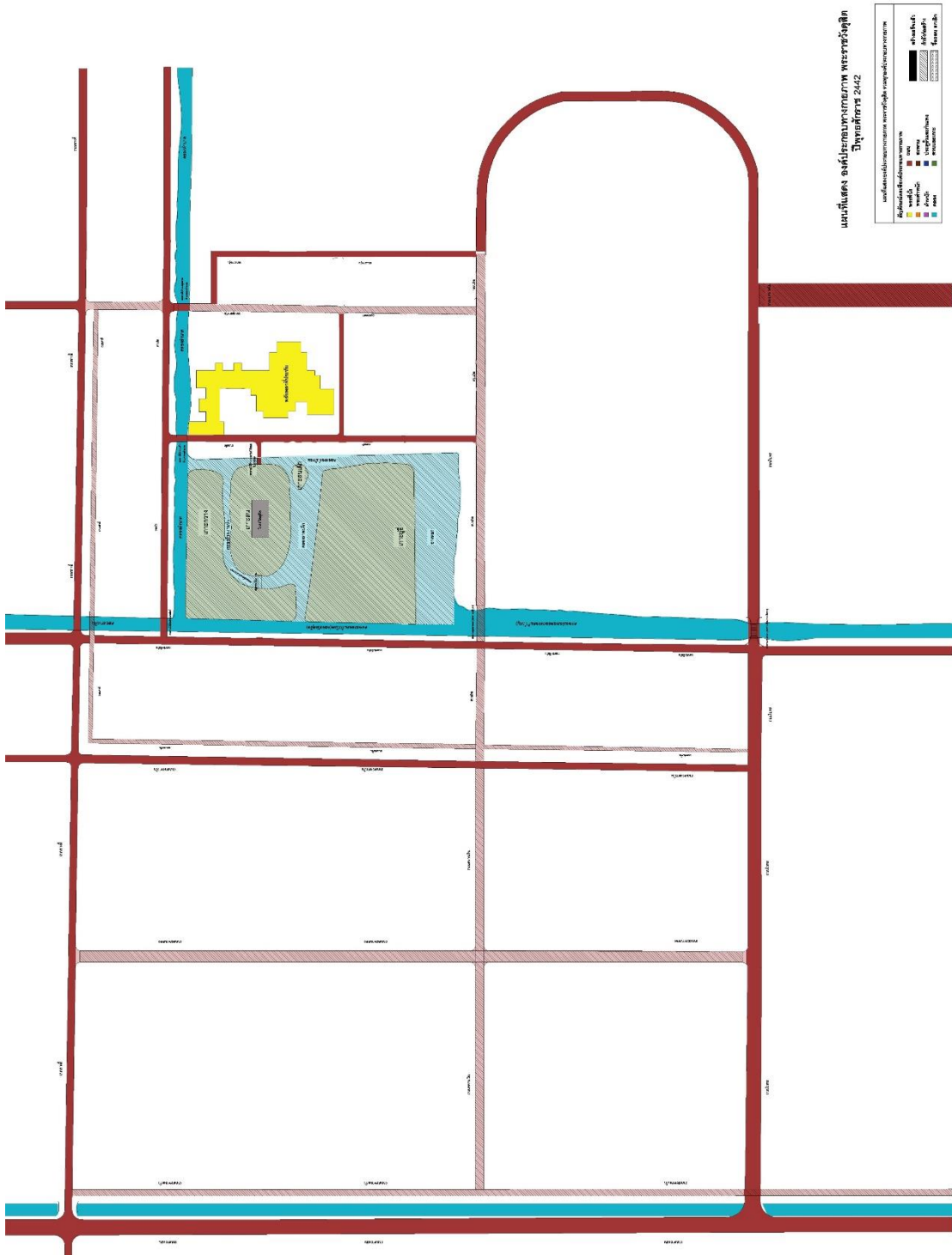
พัฒนาการที่สำคัญอีกครั้งหนึ่งของพระราชวังดุสิต คือ ในปีพ.ศ.2452พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่5ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯยกฐานะจาก “วังสวนดุสิต” เป็น “พระราชวังสวนดุสิต” พัฒนาการในช่วงระยะหลังนี้การก่อสร้างของพระราชวังสวนดุสิตหรือยังคงดำเนินไป ทั้งเรื่องของการก่อสร้างพระที่นั่งอัมพรสถาน ตำแหน่งสวนต่างๆที่เริ่มทยอยเปลี่ยนจากเครื่องไม้เป็นเครื่องก่อ นอกจากนี้ยังพบเกี่ยวกับพระราชวินิจฉัยเรื่องพระที่นั่งองค์ใหม่ที่จะสร้างบริเวณถนนตะพานทอง และการกั้นย่อกำแพงด้านเหนือเพื่อเตรียมพื้นที่เป็นที่ประทับสำหรับพระภรรยาและพระราชธิดาในพระองค์ หลังจากที่ได้เสด็จสวรรคตไปแล้ว โดยสามารถศึกษารายละเอียดได้จาก *แผนที่ 4 -13แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิต ปีพ.ศ.2452*

4.2.13 พระราชวังดุสิต ปีพุทธศักราช 2453

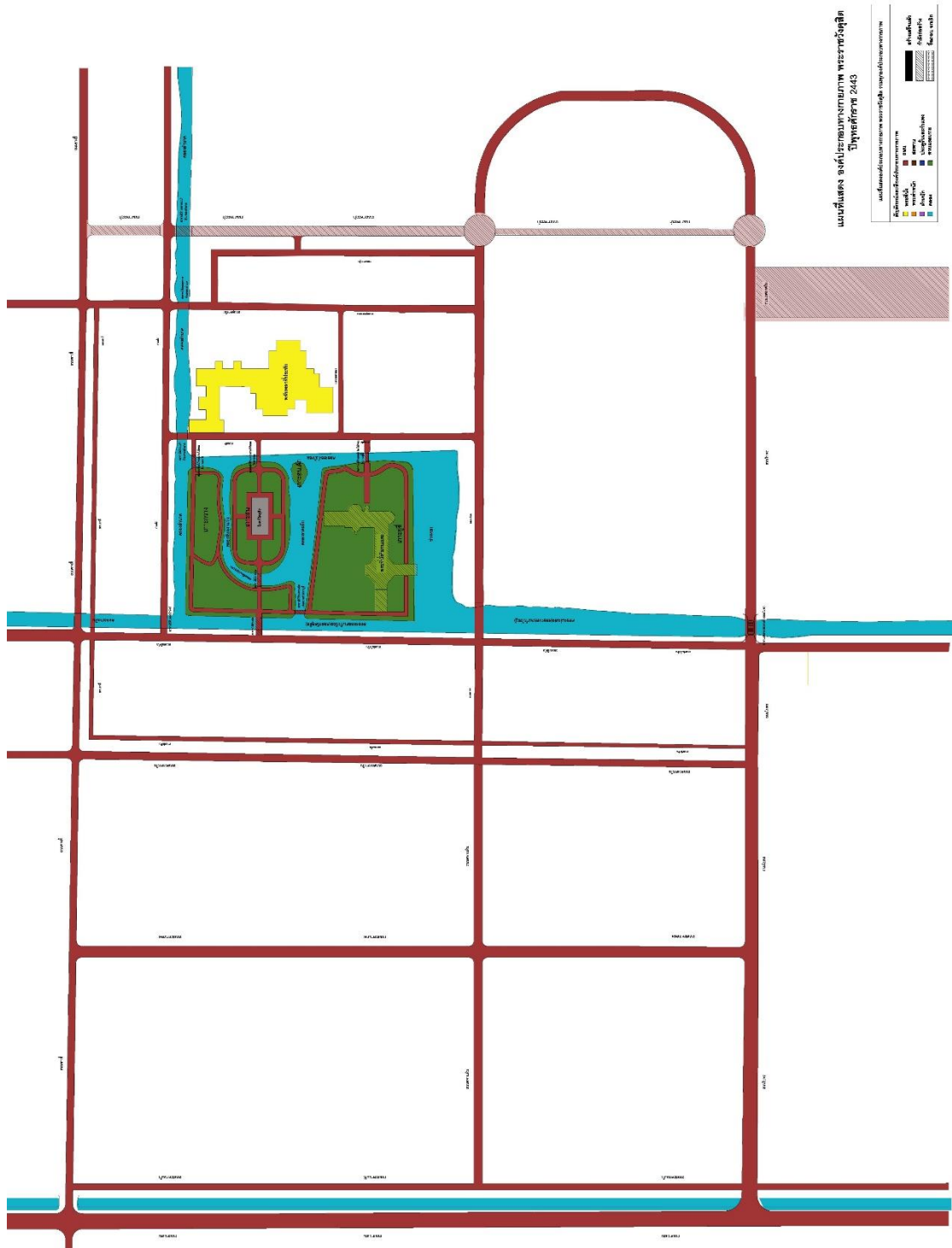
ปีพ.ศ.2453 ปีสุดท้ายในรัชกาล พัฒนาการของพระราชวังดุสิตในปีนี้จึงไม่ปรากฏมากนัก ส่วนใหญ่เป็นงานที่ค้างคั้งมาแต่ปีก่อนๆ และในเดือนตุลาคม ปีเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จสวรรคต ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต เป็นการปิดฉากพระราชวังดุสิตในสมัยรัชกาลที่ 5 ตั้งแต่เริ่มสร้างพ.ศ.2441 ถึง พ.ศ.2453 โดยสามารถศึกษารายละเอียดได้จาก *แผนที่ 4 -14แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิต ปีพ.ศ.2453*

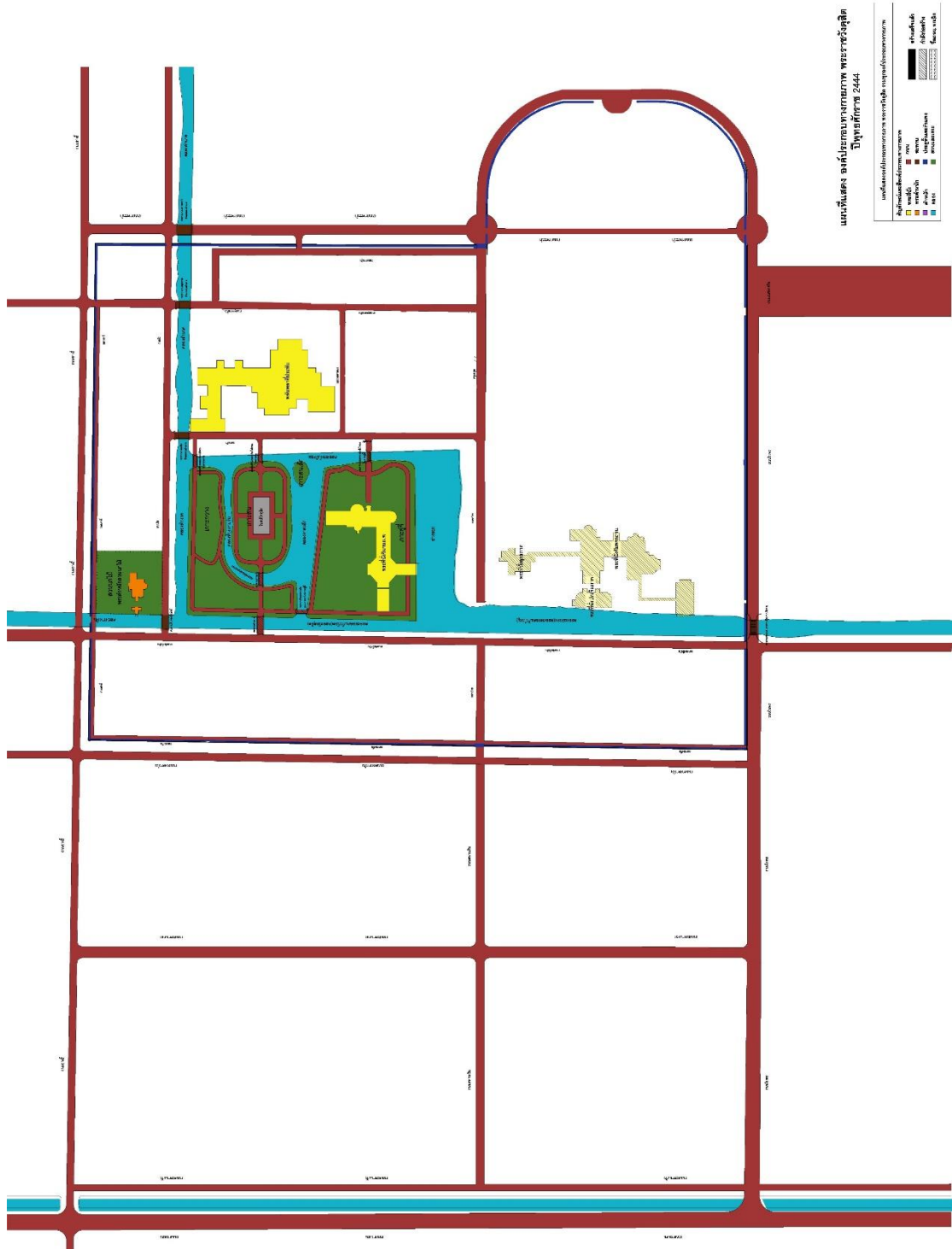
แผนที่ 2 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังอโยธยา ปีพ.ศ. 2441

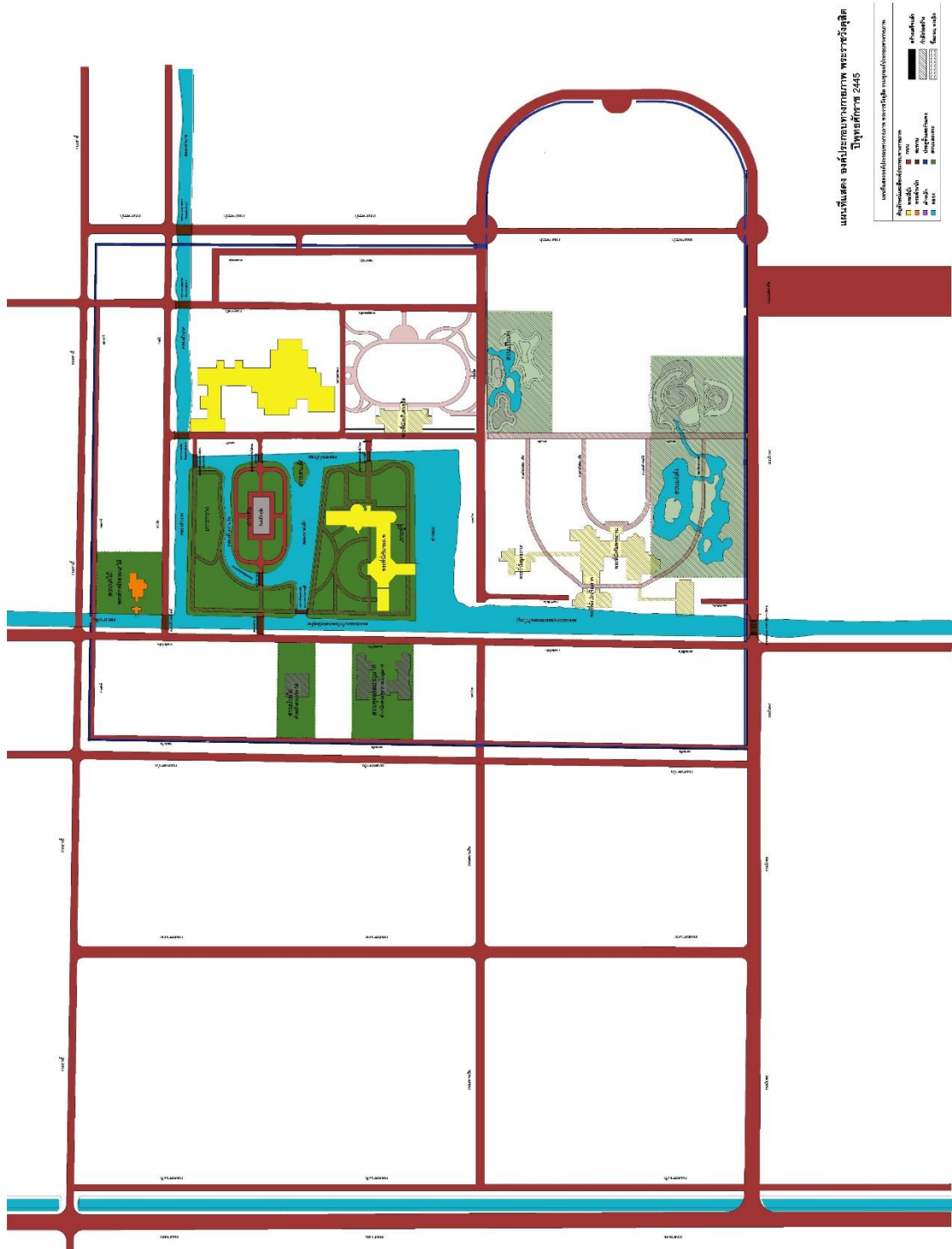
แผนที่ 3 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2442

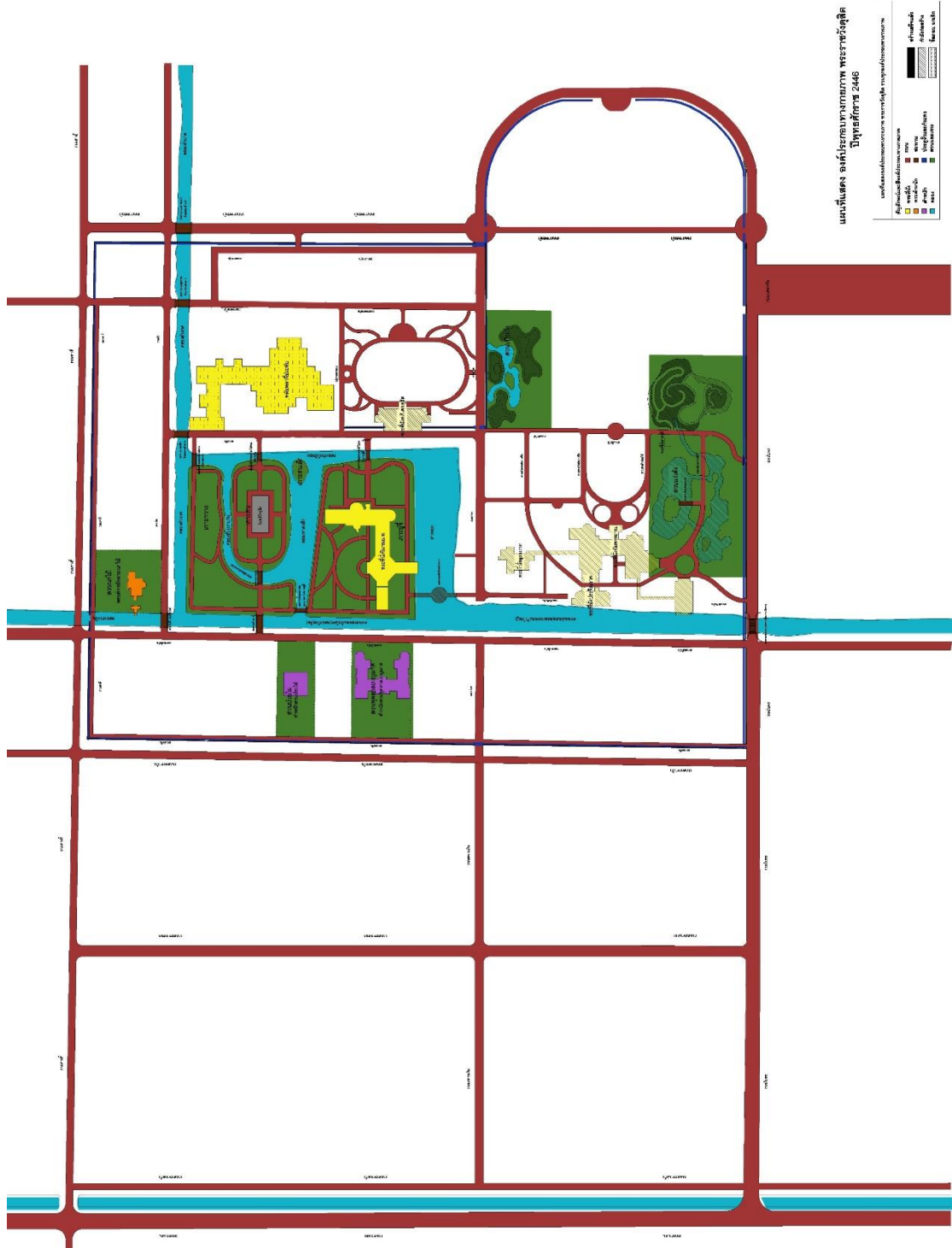
แผนที่ 4 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2443

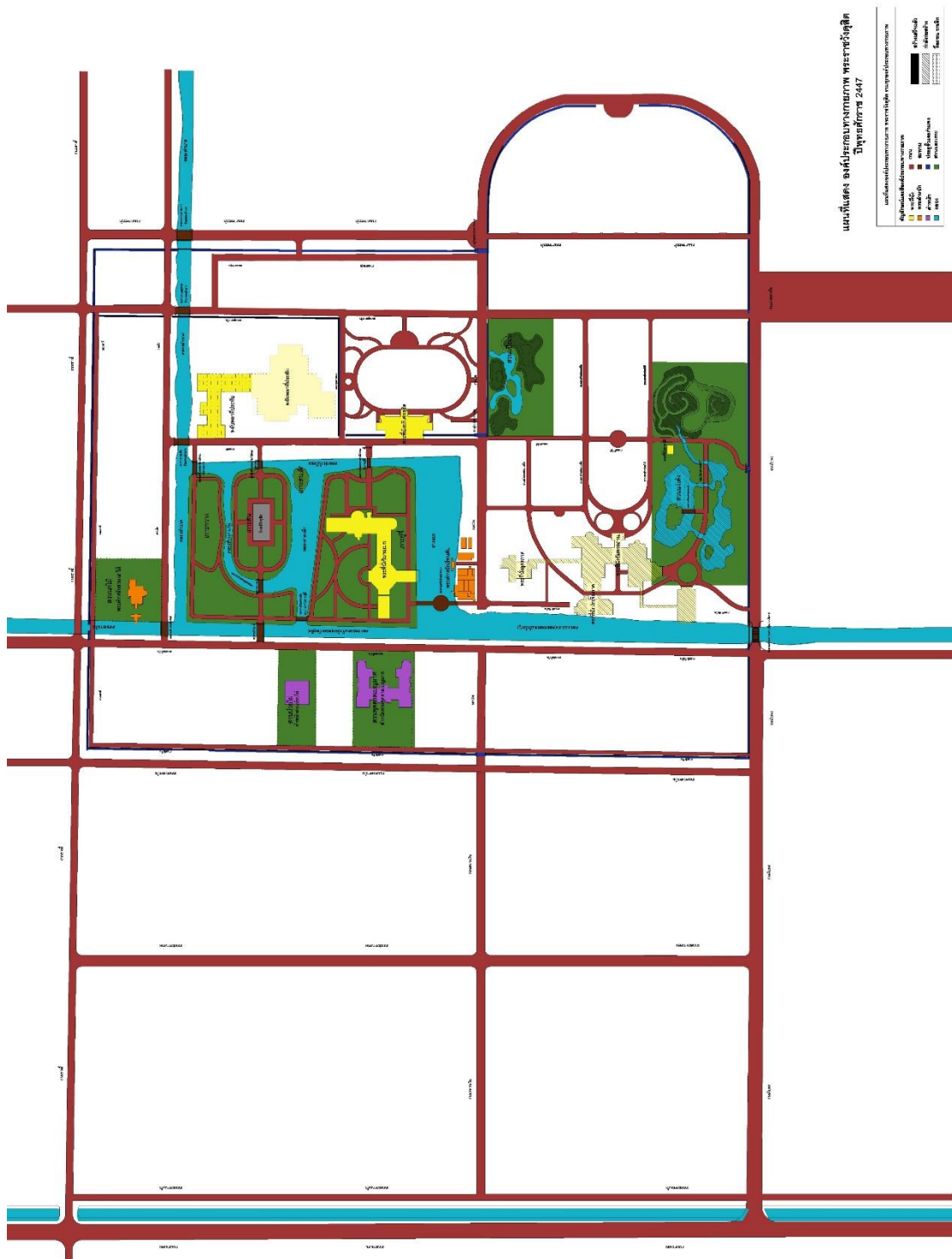
แผนที่ 5 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2444

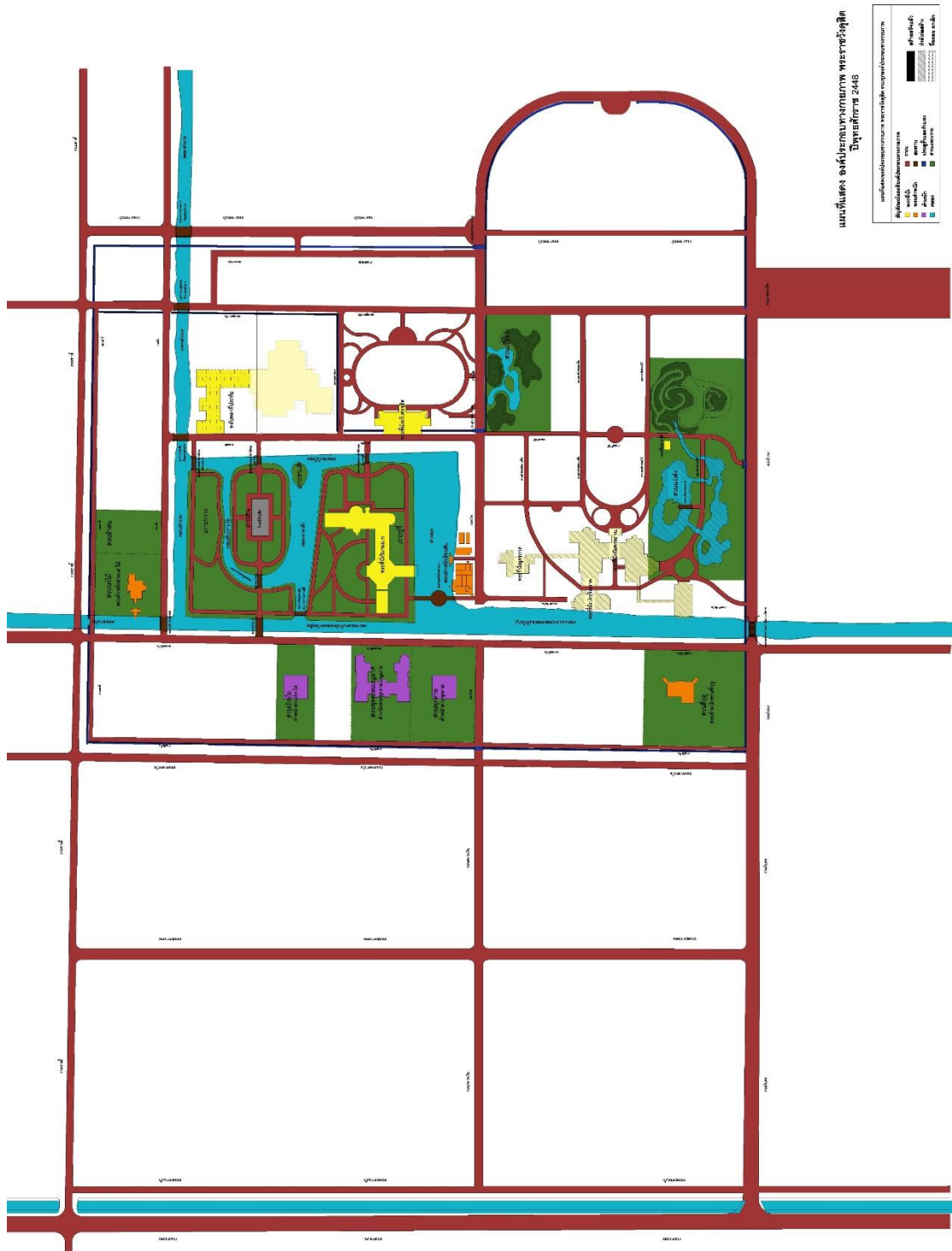
แผนที่ 6 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2445

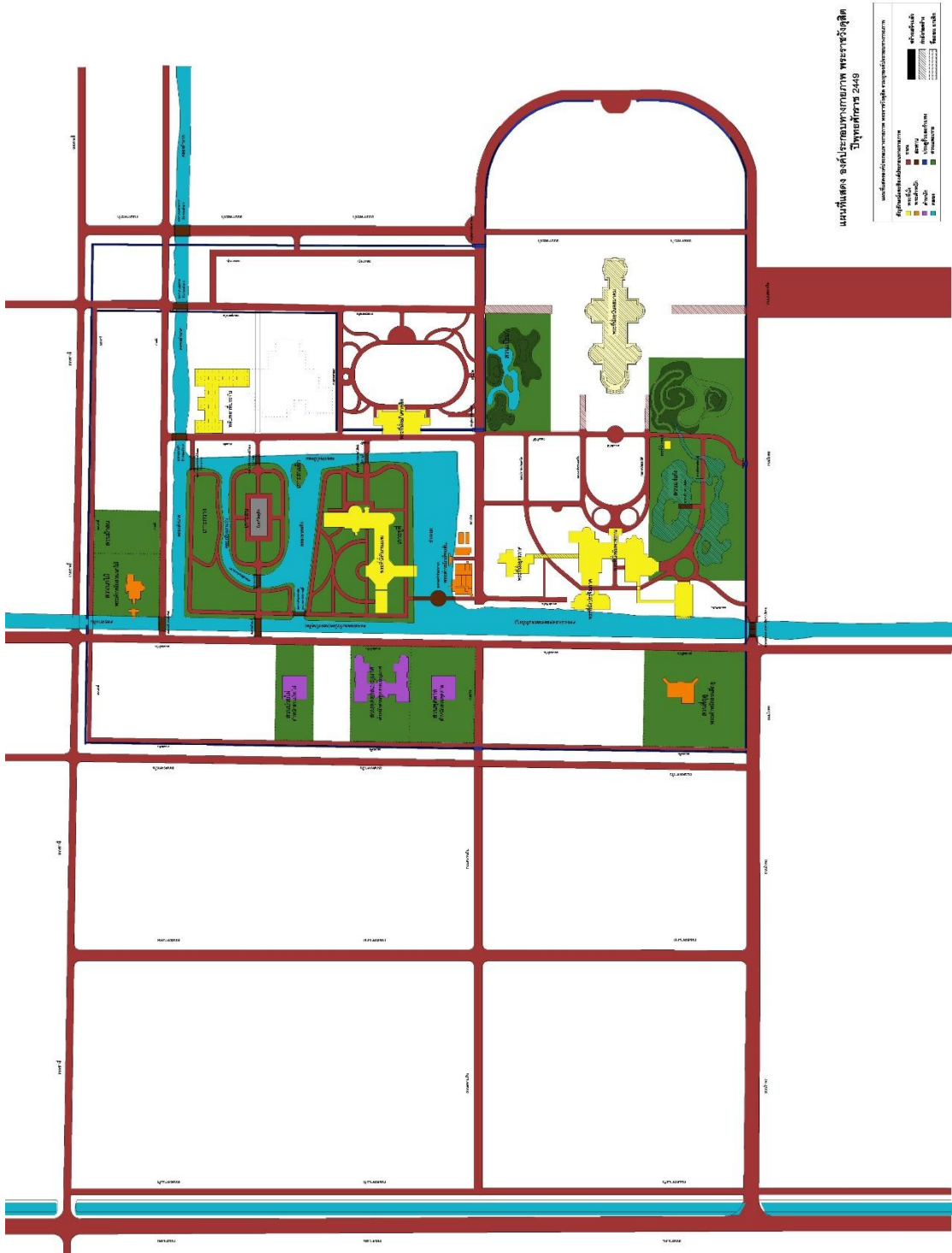
แผนที่ 7 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2446

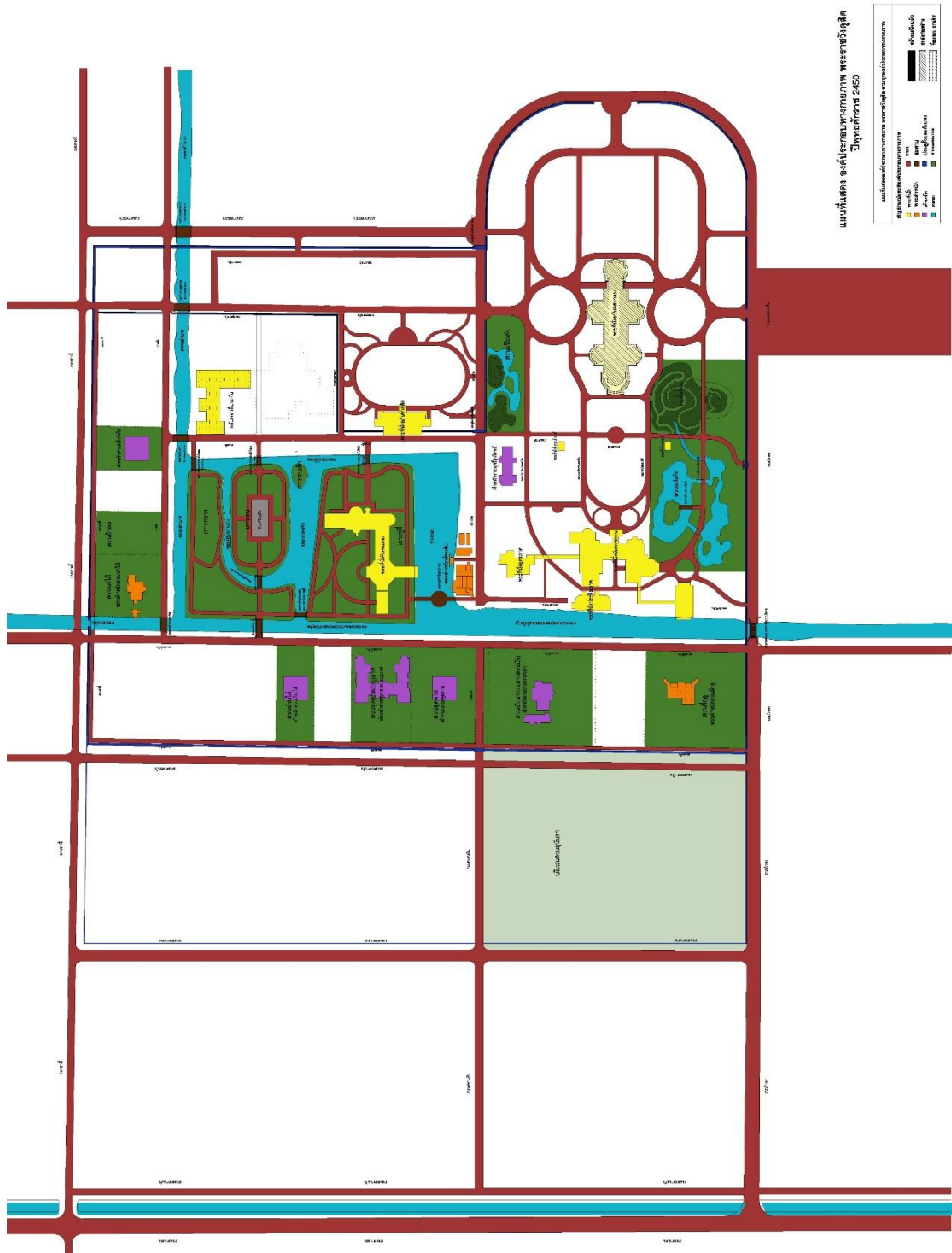
แผนที่ 8 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2447

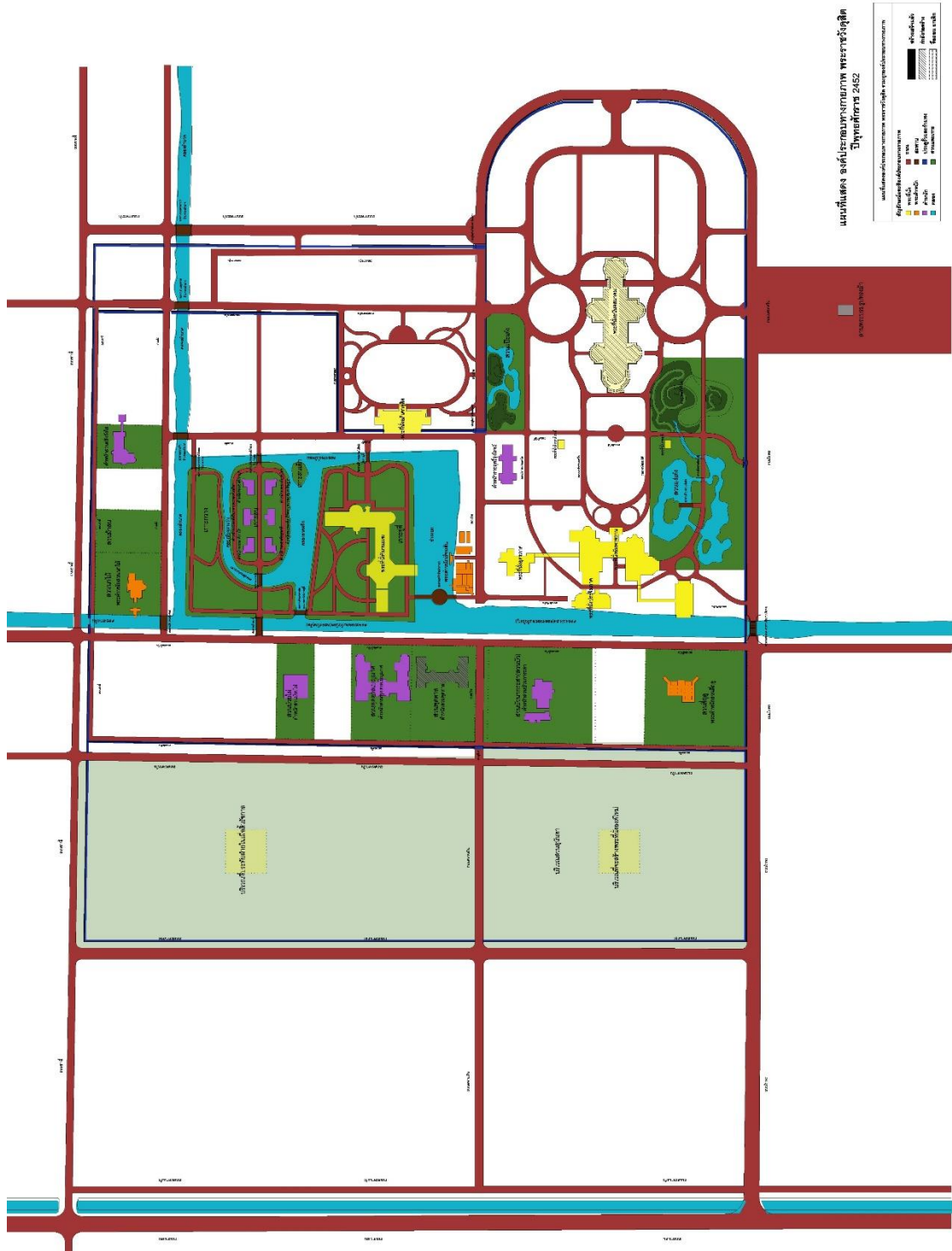
แผนที่ 9 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2448

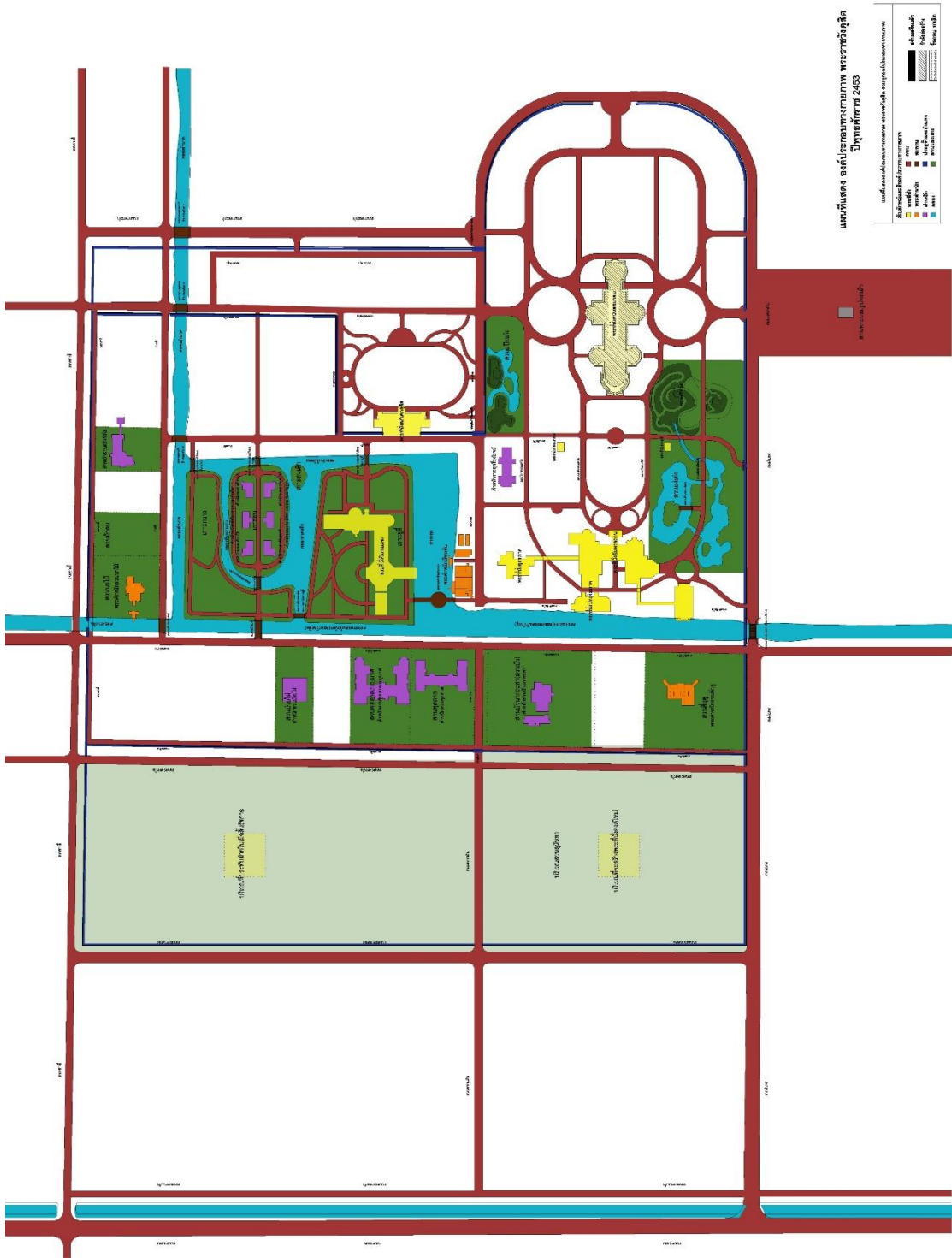
แผนที่ 10 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังอโยธยา ปีพ.ศ. 2449

แผนที่ 11 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2450

แผนที่ 13 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังอโยธยา ปีพ.ศ. 2452

แผนที่ 14 แผนที่แสดงพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ปีพ.ศ. 2453

จะเห็นได้ว่าพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิตในแต่ละปี ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2441 - พ.ศ.2453 นั้นมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา พอที่จะสรุปพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพ ได้ดังนี้

ในช่วงแรก พ.ศ.2441 - พ.ศ.2445 เป็นช่วงเริ่มต้นของพระราชวังดุสิต ส่วนใหญ่เป็นการวางรากฐานระบบการคมนาคม และการสาธารณูปโภคต่างๆ การตัดถนนในเขตพระราชฐานและโดยรอบ การขุดคลองต่างๆ เพื่อการสัญจรและการอุปโภคบริโภค การจัดเตรียมพื้นที่ส่วนต่างๆ เพื่อการใช้งานที่ต่างไป โดยในช่วงแรกนี้เป็นการวางโครงการในระยะยาว

ช่วงที่สอง พ.ศ.2446 - พ.ศ.2451 เป็นช่วงเวลาที่ มีพัฒนาการเกี่ยวกับการก่อสร้างงานสถาปัตยกรรมเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอาคารที่ประทับ ท้องพระโรง ตลอดจนเจ้าหน้าที่เจ้านายต่างๆ ที่อยู่ตามแต่ละสวนที่ได้รับพระราชทาน ในช่วงนี้หากพิจารณาจากชุดแผนที่แล้ว เป็นช่วงที่พระราชวังดุสิตเป็นรูปเป็นร่างที่สมบูรณ์และชัดเจนมากขึ้น องค์ประกอบทางกายภาพต่างๆ ปรากฏให้เห็นแทบจะครบสมบูรณ์ มีเพียงการก่อสร้างบางส่วนที่เพิ่มเติมขึ้นมาในระยะหลัง

ช่วงที่สาม พ.ศ.2452 เป็นเรื่องของการปรับปรุง ซ่อมแซมองค์ประกอบทางกายภาพต่าง ๆ ที่เริ่มเสื่อมโทรมจากการสร้างพระราชวังดุสิตมาเกือบ 10 ปี โดยเฉพาะการปรับปรุงภูมิทัศน์ถนน คูคลองต่างๆ เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยและสวยงาม และช่วงสุดท้าย

ช่วงที่สี่ พ.ศ.2453 ปีสุดท้ายในรัชกาล เป็นช่วงที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการเรื่องของที่ประทับที่ยังค้างค้างมาแต่ปีก่อนๆ แนวคิดเรื่องการขยายเขตพระราชฐานออกไปทางทิศตะวันตกในอนาคต และในเดือนตุลาคม ปีเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จสวรรคต ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต เป็นการปิดฉากพระราชวังดุสิตในสมัยรัชกาลที่ 5 ตั้งแต่เริ่มสร้างพ.ศ.2441 ถึง พ.ศ.2453 รวมระยะเวลาทั้งสิ้น 13 ปี

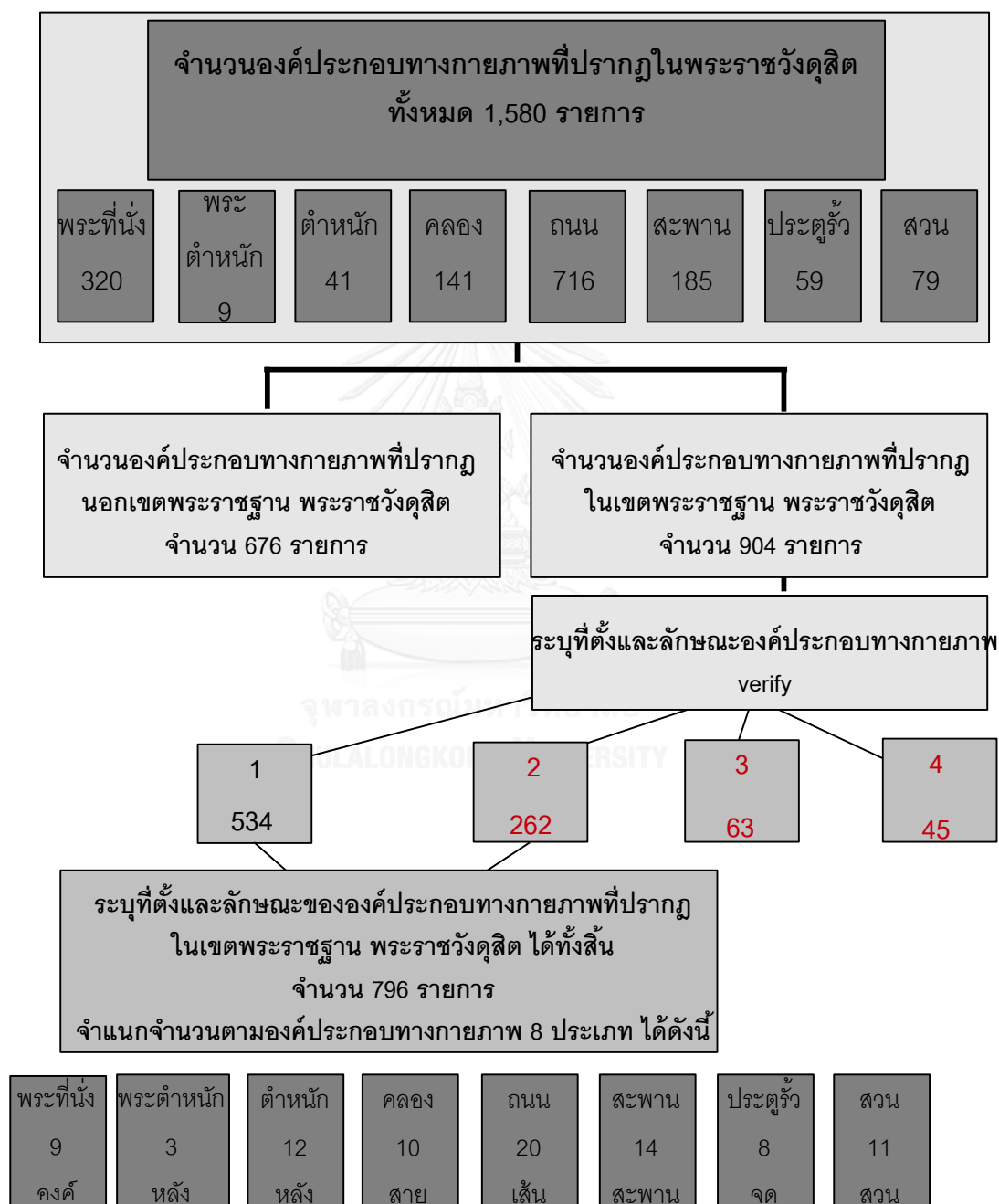
บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ช่วงปีพุทธศักราช 2441 – 2453 พบว่าช่วงเวลาดังกล่าวเป็นจุดเริ่มของพระราชวังดุสิตและเป็นช่วงเวลาที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพ เนื่องจากในช่วงระยะเวลานี้มีการปรากฏขององค์ประกอบทางกายภาพและการก่อสร้างมากกว่าช่วงเวลาอื่นๆ การศึกษาโดยอาศัยข้อมูลจากรายงานผลการวิจัย การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต ทำให้สามารถระบุได้ว่า ตลอดระยะเวลา 13 ปีของพระราชวังดุสิต ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 มีปรากฏของจำนวนองค์ประกอบทางกายภาพทั้งสิ้น 87 องค์ประกอบทางกายภาพ ซึ่งสามารถศึกษาและวิเคราะห์ได้ทั้งพัฒนาการของแต่ละองค์ประกอบทางกายภาพและพัฒนาการของพระราชวังดุสิตตั้งแต่ปีพ.ศ. 2441 – 2453 โดยรายละเอียดเกี่ยวกับองค์ประกอบทางกายภาพ ตำแหน่งที่ตั้งตลอดจนพัฒนาการในรูปแบบต่างๆ ที่ได้กล่าวมานั้น สามารถสรุปได้เป็นประเด็นสำคัญต่างๆ ดังนี้ (1) ประเภทและจำนวนองค์ประกอบทางกายภาพในพระราชวังดุสิต (2) ลักษณะทางกายภาพที่เกิดขึ้นขององค์ประกอบทางกายภาพ (3) สรุปพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพ ตั้งแต่ พ.ศ. 2441 – พ.ศ. 2453 และ (4) ข้อเสนอแนะ

5.1 ประเภทและจำนวนองค์ประกอบทางกายภาพในพระราชวังดุสิต

จากการศึกษาพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต โดยอาศัยข้อมูลจากรายงานผลการวิจัย¹⁹⁶ การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต สามารถสรุปประเภทและจำนวนองค์ประกอบทางกายภาพได้ดังนี้

¹⁹⁶ บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โปวาทอง. การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต. (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550)

จำนวนองค์ประกอบที่ปรากฏในเอกสารรายงานผลการวิจัย มีทั้งหมด 1,580 รายการ จากนั้นนำมาจำแนกองค์ประกอบที่ปรากฏตามหมวดหมู่องค์ประกอบทางกายภาพที่ได้จัดประเภทไว้ จำนวน 8 ประเภท ได้แก่ พระที่นั่ง พระตำหนัก ตำหนัก คลองสระและอ่าง ถนน สะพาน ประตูรั้วและกำแพง และ สวนและเกาะ ในขั้นตอนนี้พบว่าตลอดระยะเวลา 13 ปี จำนวนขององค์ประกอบทางกายภาพทั้ง 8 ชนิดมีจำนวนของการสำรวจพบมากขึ้นน้อยแตกต่างกันไป ทั้งนี้ น่าจะขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมและบริบทของการดำเนินการก่อสร้างในขณะนั้น

ในขั้นตอนต่อมาได้นำองค์ประกอบทางกายภาพ 1,580 รายการจำแนกและศึกษาเฉพาะองค์ประกอบทางกายภาพภายในเขตพระราชฐาน ซึ่งมีจำนวน 904 รายการ และนำมาระบุตำแหน่งที่ตั้ง โดยอ้างอิงจากข้อมูลเอกสารชั้นต้น จากรายงานผลการวิจัย¹⁹⁷ เป็นหลัก ประกอบกับการตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติม โดยจากการศึกษา ได้มีขั้นตอนการจำแนกวิธีการระบุที่ตั้งและลักษณะองค์ประกอบไว้ดังนี้

ขั้นที่ 1 องค์ประกอบทางกายภาพที่ถูกระบุชื่อและลักษณะที่ตั้งไว้ชัดเจนในรายงานผลการวิจัย ซึ่งปรากฏเป็นจำนวน 534 รายการ

ขั้นที่ 2 องค์ประกอบทางกายภาพที่มีได้ระบุชื่อชัดเจนนัก หรือมีการเรียกชื่อที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ซึ่งผู้ศึกษาต้องวิเคราะห์จากบริบทของข้อความในเอกสารชั้นต้นทั้งหมด จึงสามารถกำหนดชื่อหรือตำแหน่งที่ตั้งขององค์ประกอบทางกายภาพได้เพิ่มเติมจากเดิมเพิ่มขึ้นอีก 262 รายการ ซึ่งทั้งสองส่วนนั้นรวมเป็น 796 รายการ ที่สามารถนำไปเป็นข้อมูลในการสร้างชุดแผนที่องค์ประกอบทางกายภาพได้

นอกจากนี้แล้วองค์ประกอบทางกายภาพที่เหลืออีก 108 รายการนั้นมีทั้งที่ ระบุชื่อได้แต่ไม่ทราบลักษณะที่ตั้ง 63 รายการ และระบุชื่อไม่ได้และไม่ทราบสถานที่ตั้ง 45 รายการ จากรายงานผลการวิจัยไม่พบข้อความในเอกสารชั้นต้นที่จะสามารถกำหนดชื่อหรือตำแหน่งที่ตั้งขององค์ประกอบทางกายภาพเหล่านั้นได้ ดังนั้นจึงไม่นำมาศึกษาในครั้งนี้

จากนั้นนำองค์ประกอบทางกายภาพที่ปรากฏจำนวน 796 รายการมาจำแนกเป็นองค์ประกอบทางกายภาพแต่ละประเภท จำนวน 8 ประเภท ได้ทั้งหมด 87 องค์ประกอบทางกายภาพโดยมีรายละเอียดดังนี้

197 บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โปหาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท พระที่นั่ง	จำนวน 9 องค์
องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท พระตำหนัก	จำนวน 3 หลัง
องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท ตำหนัก	จำนวน 12 หลัง
องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท คลอง สระ และอ่าง	จำนวน 9 สายและ 1 สระ
องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท ถนน	จำนวน 20 สาย
องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท สะพาน	จำนวน 14 สะพาน
องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท ประตูรั้วและกำแพง	จำนวน 8 จุด
องค์ประกอบทางกายภาพ ประเภท สวน และเกาะ	จำนวน 7 สวนและ 4 เกาะ

5.2 ลักษณะทางกายภาพที่เกิดขึ้นขององค์ประกอบทางกายภาพ

การระบุลักษณะทางกายภาพที่เกิดขึ้นของแต่ละองค์ประกอบทางกายภาพนั้น นอกจากการอาศัยข้อจากเอกสารชั้นต้นในรายงานผลการวิจัย¹⁹⁸ เป็นหลักแล้ว ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาเอกสารชั้นต้นอื่นๆเพิ่มเติมประกอบเพื่อทำความเข้าใจและอธิบายให้เห็นภาพชัดเจนขึ้น ในเบื้องต้นมี 2 รายการคือ ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118¹⁹⁹ และ นามพระที่นั่ง นามประตูล้อม ร.ศ.124²⁰⁰ โดยรายละเอียดของลักษณะทางกายภาพเป็นการระบุถึงลักษณะทั่วไป ขนาด และที่ตั้งขององค์ประกอบทางกายภาพ ซึ่งสามารถศึกษารายละเอียดได้จาก บทที่ 3 องค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิต หัวข้อ 3.2 องค์ประกอบทางกายภาพและข้อมูลเชิงกายภาพและตำแหน่งที่ตั้ง หน้า 35 กล่าวถึงลักษณะทางกายภาพอย่างชัดเจน

¹⁹⁸ บัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ พีรศรี โทวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

¹⁹⁹ ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวนดุสิต ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

²⁰⁰ นามพระที่นั่ง นามประตูล้อม ร.ศ.124 , พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรนิรันดร์, 2448)

5.3 สรุปพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพ ตั้งแต่ พ.ศ.2441 – พ.ศ.2453

จากการศึกษาพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต สามารถแบ่งการอธิบายพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพได้เป็น 2 วิธีคือ (1) พัฒนาการของแต่ละองค์ประกอบทางกายภาพ และ (2) พัฒนาการของพระราชวังดุสิต ตั้งแต่ พ.ศ.2441 – พ.ศ.2453 โดยมีรายละเอียดดังนี้

5.3.1 พัฒนาการของแต่ละองค์ประกอบทางกายภาพ

จากการศึกษาเกี่ยวกับการปรากฏของจำนวนองค์ประกอบทางกายภาพในรายงานผลการวิจัย²⁰¹ ทำให้เห็นถึงช่วงระยะเวลาที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบทางกายภาพ ซึ่งสามารถแบ่งได้ดังนี้

5.3.1.1 พระที่นั่ง ช่วงปีพ.ศ.2442 – 2453

องค์ประกอบทางกายภาพประเภท พระที่นั่ง ปรากฏอยู่ต่อเนื่องตั้งแต่ ปีพ.ศ.2442 เรื่อยมา นับตั้งแต่การสร้างพลับพลาที่ประทับ ตลอดจนถึงรายงานความคืบหน้าการก่อสร้างพระที่นั่งสำคัญต่างและท้ายสุดคือพระที่นั่งอนันตสมาคม เมื่อปีพ.ศ.2453

5.3.1.2 พระตำหนัก ช่วงปีพ.ศ.2444 – 2451

องค์ประกอบทางกายภาพประเภท พระตำหนัก เริ่มปรากฏครั้งแรก ปีพ.ศ.2444 จากนั้นปรากฏเป็นช่วงๆไม่มากนัก ส่วนใหญ่เป็นการกล่าวถึงในขณะกำลังสร้างหรือสร้างเสร็จไปแล้ว

5.3.1.3 ตำหนัก ปีพ.ศ.2444 และช่วงปีพ.ศ.2446 – 2452

องค์ประกอบทางกายภาพประเภท ตำหนัก เริ่มปรากฏครั้งแรก ปีพ.ศ.2444 จากนั้นปรากฏช่วงปีพ.ศ.2446 – 2452 สารสำคัญที่พบคล้ายกับพระตำหนัก คือ เป็นการกล่าวถึงในขณะที่กำลังสร้างหรือสร้างเสร็จไปแล้ว

5.3.1.4 คลอง สระและอ่าง ช่วงปีพ.ศ.2441 – 2445

องค์ประกอบทางกายภาพประเภท คลอง ปรากฏในช่วงแรก ตั้งแต่เริ่มสร้างสวนดุสิต คือปี พ.ศ.2441และหนาแน่นไปจนถึง พ.ศ.2445 พบรายงานความคืบหน้าเกี่ยวกับการดำเนินการขุดคลองต่างๆระบุไว้อย่างชัดเจน

²⁰¹ บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โฟวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

5.3.1.5 ถนน ช่วงปีพ.ศ.2441 – 2445 และ ช่วงปีพ.ศ.2449 – 2452

องค์ประกอบทางกายภาพประเภท ถนน ปรากฏในช่วงแรกช่วงเดียวกับคลอง คือตั้งแต่ปี พ.ศ.2441ไปจนถึง พ.ศ.2445 ซึ่งสอดคล้องกับที่ช่วงแรกนี้เป็นช่วงของการวางพื้นฐานระบบสาธารณูปโภคต่างๆ การก่อสร้างถนนและในช่วงปลายคือ ปีพ.ศ.2449 – 2452 เป็นช่วงปลายรัชสมัยที่มีการดำเนินการเรื่องถนนในเรื่องของการปรับปรุงภูมิทัศน์และทัศนียภาพให้มีความสวยงามมากขึ้น

5.3.1.6 สะพาน ช่วงปีพ.ศ.2442 – 2444

องค์ประกอบทางกายภาพประเภท สะพาน ปรากฏในช่วงปีพ.ศ.2442 – 2444 ซึ่งมีความสัมพันธ์กับช่วงเวลาปรากฏถนนและคลอง โดยมีรายงานความคืบหน้าเกี่ยวกับการก่อสร้างการริ้วและอื่นๆอย่างชัดเจน สันนิษฐานว่าแต่เดิมช่วงแรกนั้นเป็นสะพานไม้เพื่อความรวดเร็วและเพื่อการใช้งานต่อมาได้มีการปรับเปลี่ยนเมื่อสวนดุสิตเป็นนิเวศน์ที่ประทับที่สมบูรณ์มากขึ้นเป็นสะพานปูนเพื่อความมั่นคงถาวรและทัศนียภาพที่สวยงาม

5.3.1.7 ประตูรั้วและกำแพง ช่วงปีพ.ศ.2444 – 2450

องค์ประกอบทางกายภาพประเภท ประตูรั้วและกำแพง ปรากฏอยู่ในช่วงปีพ.ศ.2444 – 2450 จากรายงานผลการวิจัยพบว่า ในช่วงนี้เป็นช่วงที่สวนดุสิตเป็นที่ประทับถาวรมากขึ้น นอกจากการเสด็จพระราชดำเนินของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ยังมีเหล่าพระภรรยาเจ้า พระราชธิดาและข้าราชการสำนักฝ่ายใน ฝ่ายหน้าตามเสด็จอีกด้วย อีกทั้งยังเป็นการกำหนดขอบเขตที่แน่นอนเพื่อความปลอดภัยและเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย

5.3.1.8 สวนและเกาะ ช่วงปีพ.ศ.2442 – 2453

องค์ประกอบทางกายภาพประเภท สวนและเกาะ ปรากฏครั้งแรกเมื่อปี 2442 และปรากฏอยู่เรื่อยมาซึ่งสัมพันธ์กับคลอง ถนนและที่ประทับต่างๆ สวนและเกาะมักจะกล่าวถึงการปรับปรุงทัศนียภาพ บริเวณต่างๆไปพร้อมๆกัน เช่นการก่อสร้างพระที่นั่งวิมานเมฆในปีนั้นจะมีเรื่องการปรับปรุงทางเดินในเกาะยู่อีและเรื่องพันธุ์ไม้ต่างๆในสวนบนเกาะอีกด้วย

5.3.2 พัฒนาการของพระราชวังดุสิต ตั้งแต่ พ.ศ.2441 – พ.ศ.2453

ในช่วงแรก หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้จัดซื้อที่ดินบริเวณตำบลสามเสนเพื่อสร้างพระราชฐานที่ประทับ โดยเสด็จมาทำพิธีปฐมฤกษ์ตัดไม้ ณ สวันดุสิต วันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2441ในปีแรกนี้ เป็นปีของการวางรากฐานในด้านสาธารณูปโภคต่างๆ การขุดคลอง การตัดถนน ตัดถนนผ่านสวนเป็นตารางเพื่อให้เป็นที่กำหนดขอบเขตชัดเจน โดยการตัดถนนมีอยู่ 2 ส่วนด้วยกัน ส่วนแรกคือถนนรอบๆเขตพระราชฐาน ถนนเหล่านี้ถือเป็นถนนสายหลัก มีขนาดกว้างและเป็นถนนที่กำหนดขอบเขตของพระราชฐานในเวลาต่อมา ส่วนที่สองถนนในเขตพระราชฐาน ขณะเดียวกันได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพลับพลาที่ประทับขึ้นเพื่อเป็นที่ประทับแรมและได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับเป็นปฐมฤกษ์ เมื่อเดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ.2442 โดยมีงานเฉลิมพลับพลาและงานปีสวนดุสิตอีกด้วย

พัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพในพ.ศ.2442ส่วนใหญ่เป็นการสานต่อโครงการจากปีที่แล้ว ทั้งเพิ่มการตัดถนนและการขุดคลองและเกาะ การตัดถนนรอบๆเขตพระราชฐานและภายในเขตพระราชฐานและการสร้างสะพานไม้สำหรับการใช้งาน ทรงมีรับสั่งเกี่ยวกับการขุดคลองถมเกาะ ตกแต่งทัศนียภาพภายในเขตพระราชฐาน นอกจากนี้โปรดให้ขุดคลองให้เชื่อมถึงกันทั้งภายในเขตพระราชฐานและเชื่อมต่อกับภายนอก นอกจากนี้แล้วยังโปรดแบ่งที่ดินด้านทิศเหนือและทิศตะวันออกเป็นสวนต่างๆ พระราชทานแก่พระภรรยาเจ้า พระราชธิดาอีกด้วย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จ มายังสวนดุสิต จนเป็นที่สำราญพระราชหฤทัยแล้ว โปรดที่จะให้มีที่ประทับอย่างถาวรขึ้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง พระที่นั่งวิมานเมฆ เพื่อเป็นที่ประทับแทนพลับพลาสวนดุสิตหลังเดิม มีพระบรมราชโองการโปรดฯ ให้สร้างและก่อพระฤกษ์ เมื่อวันที่ 30 สิงหาคม พ.ศ.2443 นอกจากนี้ถนนและคลองที่ได้เริ่มมาตั้งแต่แรกนั้นได้แล้วเสร็จไปแล้วบางส่วน ในปีนี้จึงเป็นเรื่องของการประดับตกแต่งภูมิทัศน์ต่างๆ การถมดิน ปลูกหญ้า ปลูกต้นไม้ ทำทางเดิน บนเกาะเพื่อความสะดวกและทัศนียภาพที่สวยงาม

พระราชพิธีเฉลิมพระที่นั่งวิมานเมฆจัดขึ้นเมื่อวันที่ 26-29 มีนาคม พ.ศ.2444 เนื่องจากเป็นพระที่นั่งที่สร้างด้วยไม้และเพียงนำมาปรับแบบเพิ่มเติม จึงใช้เวลาในการก่อสร้างเพียง 8 เดือนเศษจึงแล้วเสร็จ ในขณะเดียวกันโปรดเกล้าฯ ให้มีการเตรียมการเกี่ยวกับการสร้างพระที่นั่งใหม่ในสวนดุสิตอีกองค์ เป็นพระที่นั่งเครื่องก่อซึ่งมีการเตรียมการมาตั้งแต่ พ.ศ.2442 คือ พระที่นั่งอัมพรสถานนั่นเอง ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของเขตพระราชฐาน เพิ่งได้ลงมือสร้าง ในปีนี้พบการปรากฏของพระตำหนักและสวน พัฒนาการที่สำคัญของปีนี้อีกสิ่งหนึ่งคือ การปรับปรุงสะพานไม้ที่ได้สร้างมาเพื่อการใช้งานตั้งแต่แรกนั้นได้มีการรื้อแล้วก่อสร้างใหม่เป็นสะพานปูน เพื่อความมั่นคงแข็งแรงและ

ความสวยงามอีกด้วย หลังจากงานพระราชพิธีเฉลิมพระที่นั่งวิมานเมฆ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จฯ มาประทับ ณ พระที่นั่งวิมานเมฆพร้อมกับเหล่าพระภรรยาเจ้า และพระราชธิดา โดยการเสด็จมาประทับได้ประทับครั้งละนานๆ ซึ่งนับเป็นสถานที่ที่พระองค์ได้ประทับอยู่ด้วยความสำราญพระราชหฤทัย ต่อมาประมาณเดือนมิถุนายน พ.ศ.2445โปรดฯ ให้สร้างท้องพระโรงคู่กับพระที่นั่งวิมานเมฆ พระราชทานนามว่า “พระที่นั่งอภิเศกดุสิต” ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงของพระที่นั่งวิมานเมฆ

ขณะเดียวกันการเตรียมการในการสร้างพระที่นั่งใหม่ในสวนดุสิตอีกองค์ที่ค้ำมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2442บัดนี้ได้เตรียมการเสร็จสิ้นแล้ว มีพระบรมราชโองการโปรดฯ ให้สร้างและก่อพระฤกษ์ขึ้นเมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ.2445 พระราชทานนามว่า “พระที่นั่งอัมพรสถาน” ตั้งอยู่ในสวนแง่เต่ง เป็นอาคารเครื่องก่อขนาดใหญ่ รูปแบบอาคารเป็นแบบตะวันตก สูง 3 ชั้น อันจะเป็นที่ประทับถาวรต่อไป พัฒนาการพระราชวังดุสิตปีพ.ศ.2445นอกจากจะเป็นเรื่องของที่ประทับเป็นเรื่องสำคัญแล้วยังมีเรื่องของการสร้างตำหนักในสวนต่างๆ ที่กล่าวถึงความล่าช้าในการก่อสร้าง หรือการปรับปรุงถมดินขุดสระในสวนแง่เต่งและแป๊ะเต่งที่ค้ำมานานและการปักเสาเข็ม การทำรั้วไม้ ประตูเพื่อกำหนดขอบเขตต่างๆ เป็นต้น จะเห็นได้ว่าตั้งแต่พ.ศ.2441 - พ.ศ.2445 เป็นช่วงเริ่มต้นของพระราชวังดุสิต ส่วนใหญ่เป็นการวางรากฐานระบบการคมนาคม และการสาธารณสุขประเภทต่างๆ การตัดถนนในเขตพระราชฐานและโดยรอบ การขุดคลองต่างๆ เพื่อการสัญจรและการอุปโภคบริโภค การจัดเตรียมพื้นที่ ที่ประทับและส่วนต่างๆ เพื่อการใช้งานที่แตกต่างไป โดยในช่วงแรกนี้เป็นการวางโครงการในระยะยาว

ในช่วงที่สอง พระราชวังดุสิตเป็นรูปเป็นร่างปรากฏชัดมากขึ้นพัฒนาการปีพ.ศ.2446จึงเป็นเรื่องพระที่นั่งที่และถนนเป็นหลัก รายละเอียดการก่อสร้างต่างๆของพระที่นั่งอัมพรสถาน ความล่าช้าในการก่อสร้าง การลดทอนการประดับตกแต่งเพื่อให้เสร็จทันเวลา ขณะที่ที่ประทับแห่งใหม่กำลังก่อสร้างไปนั้น พลับพลาที่ประทับที่สร้างมาตั้งแต่แรกสร้างสวนดุสิต ได้มีการเริ่มรื้อส่วนต่างๆออกเนื่องจากไม่ได้เป็นที่ประทับแล้วแต่ยังปรากฏการใช้งานอยู่บ้างในส่วนที่เหลือ นอกจากนี้ยังมีการปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ทั่วไปของถนนให้มีทัศนียภาพเป็นที่เรียบร้อยมากขึ้น และการก่อสร้างอื่นอิฐรอบๆคลองภายในเขตพระราชฐานอีกด้วย ต่อมาปีพ.ศ.2447 ไม่ปรากฏการสร้างหรือซ่อมแซม บำรุงมากนักส่วนใหญ่ยังอยู่ในขั้นตอนการสั่งงานจากปีที่ผ่านมา เช่น โปรดฯให้มีพระราชพิธีเฉลิมพระที่นั่งอภิเศก ดุสิตขึ้นเมื่อวันที่ 16-17 เมษายน พ.ศ.2447ที่สร้างมาตั้งแต่ ปีพ.ศ. 2445 และโปรดฯให้ปลูก “เรือนต้น” ตามอย่างเรือนไทยบริเวณริมอ่างหยก มีการเสด็จขึ้นพระ

ตำหนักเรือนต้นเมื่อวันที่ 7-8 กันยายน พ.ศ.2447และความคืบหน้าการก่อสร้างพระที่นั่งอัมพรสถานที่ชำรุดไม่ทันกำหนดจึงมีการเลื่อนกำหนดแล้วเสร็จออกไปอีก

พระที่นั่งอัมพรสถาน ซึ่งมีการเตรียมการตั้งแต่ พ.ศ.2442 และก่อสร้างเมื่อ พ.ศ.2444 จนใกล้จะแล้วเสร็จ ในปี พ.ศ.2449 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดฯให้มีการจัดพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรพระที่นั่งอัมพรสถานขึ้น เมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2449 มีกำหนดการทั้งหมด 5 วัน ตั้งแต่วันที่ 18-22 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2449 ในขณะเดียวกันก่อนที่จะเสด็จฯ ประพาสยุโรป ครั้งที่ 2 ได้โปรดเกล้าฯ ให้เตรียมการจัดสร้างท้องพระโรงแห่งใหม่ นามว่า “พระที่นั่งอนันตสมาคม” การก่อสร้างที่กำลังก่อสร้างและการประดับตกแต่งอาคารที่ยังไม่แล้วเสร็จยังคงดำเนินไป จากนั้นปีพ.ศ.2450 โปรดให้ฯ สร้างตำหนักราชฤทธิรุ่งโรจน์ ซึ่งเป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอุรุพงษ์รัชสมโภช และทรงมีพระราชวินิจฉัยที่สำคัญเกี่ยวกับการขยายอาณาเขตของพระราชฐานที่ประทับออกไปอีก ทางทิศตะวันตก

หลังจากการเสด็จกลับจากประพาสยุโรป ครั้งที่ 2 ความสำคัญของพัฒนาการพระราชวังดุสิตในระยะต่อมาที่ปรากฏในปีนี้เป็นงานใหญ่ 3 งานพร้อมกันคือ งานสมโภชพระบรมรูปทรงม้า ที่เสด็จฯ ไปเป็นแบบปั้นเมื่อคราวเสด็จประพาสยุโรป ที่ผ่านมา งานพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก และงานก่อพระฤกษ์พระที่นั่งอนันตสมาคมในคราวเดียวกัน โดยโปรดให้มีงานก่อพระฤกษ์พระที่นั่งอนันตสมาคม เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ.2451 และงานพิธีสมโภชพระบรมรูปทรงม้า วันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ.2451 ซึ่งมีกำหนดการจัดงานสมโภชตั้งแต่วันที่ 15-17 พฤศจิกายน ร.ศ.127 พ.ศ.2451เป็นเวลา 3 วัน นอกจากนี้แล้ว พัฒนาการด้านอื่นๆในพระราชวังดุสิตยังพบอีกว่า ตำหนักสวนต่างๆแต่แรกสร้างที่ก่อสร้างด้วยไม้เริ่มทยอยรื้อออกแล้วสร้างใหม่เป็นอาคารเครื่องก่อ ดังจะเห็นตัวอย่างจาก ตำหนักฝรั่งกังไสที่รื้อเรือนไม้แล้วสร้างเป็นอาคารเครื่องก่อแทนที่จะเห็นได้ว่าตั้งแต่ พ.ศ.2446 - พ.ศ.2451 เป็นช่วงเวลาที่มิพัฒนาการเกี่ยวกับการก่อสร้างงานสถาปัตยกรรมเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอาคารที่ประทับ ท้องพระโรง ตลอดจนตำหนักเจ้านายต่างๆ ที่อยู่ตามแต่ละสวนที่ได้รับพระราชทาน ในช่วงนี้จึงเป็นช่วงที่พระราชวังดุสิตเป็นรูปเป็นร่างที่สมบูรณ์และชัดเจนมากขึ้น องค์ประกอบทางกายภาพต่างๆ ปรากฏให้เห็นแทบจะครบสมบูรณ์ มีเพียงการก่อสร้างบางส่วนที่เพิ่มเติมขึ้นมาในระยะหลัง

ช่วงที่สาม พ.ศ.2452 พัฒนาการที่สำคัญอีกครั้งหนึ่งของพระราชวังดุสิต คือ ในปีพ.ศ. 2452พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯยกฐานะจาก “วังสวนดุสิต” เป็น “พระราชวังสวนดุสิต” พัฒนาการในช่วงระยะหลังนี้การก่อสร้างของพระราชวัง

สวนดุสิตหรือยังคงดำเนินไป ทั้งเรื่องของการก่อสร้างพระที่นั่งอัมพรสถาน ตำหนักสวนต่างๆและยังปรากฏเรื่องของการการปรับปรุง ซ่อมแซมองค์ประกอบทางกายภาพต่างๆ ที่เริ่มเสื่อมโทรมจากการสร้างพระราชวังดุสิตมาเกือบ 10 ปี โดยเฉพาะการปรับปรุงภูมิทัศน์ถนน คูคลองต่างๆ เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยและสวยงาม

ช่วงที่สี่ พ.ศ.2453 ปีสุดท้ายในรัชกาล เป็นช่วงที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการเรื่องของที่ประทับที่ยังค้างค้ำมาแต่ปีก่อนๆ แนวคิดเรื่องการขยายเขตพระราชฐานออกไปทางทิศตะวันตกในอนาคตและในเดือนตุลาคม ปีเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จสวรรคต ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต เป็นการปิดฉากพระราชวังดุสิตในสมัยรัชกาลที่ 5 ตั้งแต่เริ่มสร้าง พ.ศ.2441 ถึง พ.ศ.2453 รวมระยะเวลาทั้งสิ้น 13 ปี

5.4 ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพ พระราชวังดุสิตในครั้งนี้ โดยอ้างอิงจากข้อมูลเอกสารชั้นต้น จากรายงานผลการวิจัย202 ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ประกอบกับการทบทวนวรรณกรรมที่ผ่านมา การศึกษาในครั้งนี้จึงเป็นการศึกษาพระราชวังดุสิตที่แตกต่างและเพิ่มเติมเป็นการต่อยอดจากการศึกษาที่เคยมีมา กล่าวคือเป็นการศึกษาจากเอกสารชั้นต้น อันเป็นหลักฐานปฐมภูมิ ถอดความเอกสารจากตัวอักษรสู่กายภาพเป็นรูปธรรมเพื่อความเข้าใจมากยิ่งขึ้น

นอกจากนี้แล้วเป็นการศึกษาถึงพัฒนาการของพระราชวังดุสิตโดยการวิเคราะห์ในเชิงลึกในแง่มุมต่างๆ ผ่านพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพในแต่ละประเภท โดยได้ชุดข้อมูลและชุดแผนที่พัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพเป็นผลสัมฤทธิ์ ซึ่งสามารถอธิบายได้ถึงประวัติศาสตร์ในแง่มุมที่แตกต่างกันออกไปอีกด้วย

การศึกษาในครั้งนี้อาจมีข้อจำกัดด้วยเรื่องของหลักฐานปฐมภูมิ คือเอกสารชั้นต้นในการศึกษา ที่ผู้ศึกษาได้คัดเลือกมาเฉพาะเพียงแค่ 3 รายการ กล่าวคือ รายงานผลการวิจัย203 อันเป็นเอกสารหลักในการศึกษาและมีความสมบูรณ์ที่สุดในขณะนี้และเอกสารประกอบ คือ ชื่อ

202 บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โกวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

203 บัณฑิต จุลาสัย และ พีรศรี โกวาทอง, การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550

สถานที่ต่างๆ ที่สวทศ ร.ศ.118204 และ นามพระที่นั่ง นามประตูล้อม ร.ศ.124205 ซึ่งเอกสาร 2 รายการนี้เป็นเอกสารที่อยู่ในช่วงระยะเวลาที่ทำการศึกษา ซึ่งอาจทำให้จำนวนและประเภทขององค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิตนั้นไม่ครบถ้วนสมบูรณ์แต่มีความถูกต้องของชุดข้อมูลและชุดแผนที่

ดังนั้นการศึกษาในขั้นต่อไปหากค้นพบหลักฐานเพียงพอ คือ การศึกษาจำนวนขององค์ประกอบทางกายภาพที่เหลือ 108 รายการ จาก 904 รายการที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นว่าไม่สามารถนำไปวิเคราะห์ในการศึกษารั้งนี้ได้เพราะข้อมูลไม่เพียงพอ และ การศึกษาถึงองค์ประกอบทางกายภาพ อื่นๆที่ไม่ได้กล่าวถึงในการศึกษารั้งนี้เพื่อจะได้เพิ่มเติมลงไป ชุดข้อมูลและชุดแผนที่ในการศึกษารั้งนี้และเป็นการต่อยอดการค้นคว้าเกี่ยวกับพัฒนาการองค์ประกอบทางกายภาพพระราชวังดุสิต เพื่อชุดข้อมูลและชุดแผนที่ในแต่ละปี ตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2441 – 2453 ที่มีความถูกต้องและสมบูรณ์ต่อไป

204 ชื่อสถานที่ต่างๆ ที่สวทศ ร.ศ.118 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2442)

205 นามพระที่นั่ง นามประตูล้อม ร.ศ.124 , พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรินทร์, 2448)

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

แน่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม. ร. ว. (2525). พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ พ.ศ.2325-2525. กรุงเทพฯ:

คณะอนุกรรมการปฏิบัติการกิจโครงการวิจัย“วิวัฒนาการของศิลปวัฒนธรรมไทยในรอบ 200 ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์” จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

แน่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม. ร. ว. (2531). สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ (1984).

แน่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม. ร. ว. (2537). มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ สำนักราชเลขาธิการ.

แน่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม. ร. ว., และคณะ. (2532). การวิเคราะห์องค์ประกอบเมืองด้านกายภาพใจเขตกรุงรัตนโกสินทร์ ตำแหน่งที่ตั้ง ความสัมพันธ์และความต่อเนื่องของวัง วัด สถาบันราชการ บ้าน ตลาด คลอง สะพาน ถนน. Retrieved from จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย:

กนกวรรณ ชัยทัต. (2547). การสร้างความเป็นสมัยใหม่ด้วยมิติทางวัฒนธรรม: มุมมองเรื่องพื้นที่ศึกษาจากพระราชวังดุสิต-วัดเบญจมบพิตร-ถนนราชดำเนินใน สมัยรัชกาลที่ 5.

(วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

กิตติพงษ์ พุกษชาติ (2554). สะพานในกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 5. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต),

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บัณฑิต จุลาสัย และคณะ. (2550). รายงานผลการวิจัย เอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

พระราชวังดุสิต. Retrieved from จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย:

บัณฑิต จุลาสัย และคณะ. (2557). วังสวนดุสิต. กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์มติชน.

พีรศรี โปวาทอง. (2553). สถาปัตยกรรมในสมัยพระพุทธเจ้าหลวง. กรุงเทพฯ: แอดวานซ์อินโฟร์

เซอร์วิส

สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. (2539). สถาปัตยกรรมในสถาบันพระมหากษัตริย์ (พิมพ์ครั้งที่ 1

ed.). กรุงเทพฯ: บริษัท ด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด.

สำนักพระราชวัง. (2527). จดหมายเหตุเรื่องพระที่นั่งวิมานเมฆ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.

สำนักพระราชวัง. (2533). จดหมายเหตุการก่อสร้างและซ่อมแซมพระที่นั่งวิมานเมฆ พุทธศักราช

2443 – 2518. กรุงเทพฯ โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2533.

สำนักพระราชวัง. (ธันวาคม 2540). พระตำหนักสวนสี่ฤดู (พิมพ์ครั้งที่ 1 ed.). กรุงเทพฯ: บริษัท
อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน).

สุทธิอร ณ ลำพูน. (2556). การศึกษาแนวพระราชดำริสถาปัตยกรรมทรงสร้างของพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 : กรณีศึกษา พระราชวังดุสิต พ.ศ.2440 - พ.ศ.
2453. . (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ภาคผนวก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

ชื่อ - สกุล : นายธนศักดิ์ คงถื่น

เกิด : วันเสาร์ ที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ.2535

การศึกษา :

ระดับประถมศึกษา โรงเรียนเทศบาลปลุกปัญญา ในพระอุปถัมภ์ฯ

ระดับมัธยมศึกษา โรงเรียนสตรีภูเก็ต

ระดับอุดมศึกษา สถาบันพัฒนบริหารศาสตร์บัณฑิต สาขาสถาปัตยกรรมไทย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สำเร็จการศึกษา ปีการศึกษา 2558

ระดับบัณฑิตศึกษา เข้าศึกษาหลักสูตรสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์และทฤษฎีสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2559